

A VÉTKESSÉG VÉLELMÉ

Sérelmes bánásmód és védői tevékenység
az előzetes letartóztatásban lévő terheltek ellen folyó eljárásokban

A VÉTKESSÉG VÉLELME

Sérelmes bánásmód és védői tevékenység
az előzetes letartóztatásban lévő terheltek
ellen folyó eljárásokban

Írta:

KÁDÁR ANDRÁS KRISTÓF

Szerkesztette:

KŐSZEG FERENC

A statisztikai elemzéseket készítette:

KÉZDI GÁBOR

A kötet alapjául szolgáló kutatásra a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága és a Magyar Helsinki Bizottság, valamint az Országos Rendőr-főkapitányság és a Magyar Helsinki Bizottság együttműködési megállapodása alapján került sor. A kutatást a Brit Külügyminisztérium Emberi Jogi Projekttalaja és az Európai Bizottság támogatta.

E kiadvány megjelenését a Brit Külügyminisztérium Emberi Jogi Projekttalaja és az Európai Unió támogatta. Tartalmáért a kizárólagos felelősséget a Magyar Helsinki Bizottság viseli; az semmilyen vonatkozásban nem tekinthető úgy, mint amely a Brit Külügyminisztérium vagy az Európai Unió véleményét tükrözi.

A fényképfelvételek illusztrációs célokat szolgálnak.

© Magyar Helsinki Bizottság, 2004

© Kádár András Kristóf, Kőszeg Ferenc, Kézdi Gábor

A fényképfelvételeket Szilágyi Lenke készítette
Típoграфия és kötéstervezés: Pala 11

ISBN: 963 216 816 X

A Magyar Helsinki Bizottság kiadása

Felelős kiadó: Kőszeg Ferenc

Készült: Rózsa Gábor nyomdájában

TARTALOM

I. BEVEZETŐ HELYETT: AZ ELŐZETES LETARTÓZTATÁS IDŐSZERŰ PROBLÉMÁI	7
1. Az előzetes letartóztatás elrendelésének okai	8
2. Az előzetes letartóztatás elrendelésének gyakorlata	10
3. Az előzetes letartóztatások hossza	14
4. A rendőrségi fogdáknban végrehajtott előzetes letartóztatás	17
5. Az előzetes letartóztatotti jogok korlátozásának alapja és a rendőrségi fogdában végrehajtott előzetes letartóztatásra vonatkozó jogszabályi változások	19
6. Védői szerep az előzetes letartóztatásban	21
II. A MAGYAR HELSINKI BIZOTTSÁG ÉS AZ ELŐZETES LETARTÓZTATÁS MEGFIGYELÉSE	36
1. Fogdamegfigyelés	36
2. Börtönmegfigyelés	37
III. A KUTATÁS ELVEI ÉS MÓDSZERE	40
1. A kérdőív	40
2. Mintavétel	40
3. A megkérdezettek demográfiai jellemzői és egyéb adatai	45
IV. BÁNTALMAZÁS, LÉLEKTANI NYOMÁSGYAKORLÁS ÉS EGYÉB SÉRELMEK BÁNÁSMÓD A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN	53
1. Bántalmazás	53
2. Lélektani nyomásgyakorlás	69
3. Egyéb sérelmes bánásmód a büntetőeljárásban	78
4. A jogorvoslat lehetőségei	91
5. Összegzés	116

V. AZ ELŐZETES LETARTÓZTATOTTAK VÉDELMEINEK KÉRDÉSEI	119
1. Kapcsolatfelvétel a védővel az eljárás kezdetén	119
2. Védői jelenlét és aktivitás az eljárás során	126
3. A védelem formájának összefüggései a terheltek és az eljárás egyes sajátosságaival	143
4. Összegzés	149
MELLÉKLETEK	
I. Kérdőív az előzetes letartóztatottak helyzetének vizsgálatához	151
II. A kutatás résztvevői	170

I.

BEVEZETŐ HELYETT: AZ ELŐZETES LETARTÓZTATÁS IDŐSZERŰ PROBLÉMÁI

Az előzetes letartóztatás – amely törvényi definíciója szerint „a terhelt személyi szabadságának bírói elvonása a jogerős ügydöntő határozat meghozatala előtt”¹ – a büntetőeljárás egyik legproblematisabb intézménye. Az ártatlanság vélelmének értelmében senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg a bűnösséget a bíróság jogerős határozatában nem állapította meg,² és – az alkotmányos büntetőjog elveinek megfelelően – senki sem sújtható büntetéssel, amíg bűnössége megfelelő eljárásban megállapítást nem nyer. Az előzetes letartóztatás természetesen nem büntetés (az elkövetett cselekményért kiszabott joghátrány), hanem úgynevezett kényszerintézkedés: olyan, a büntetőeljárás alá vont személy (terhelt) jogainak korlátozásával járó aktus, amely a büntetőeljárás akadálytalan és eredményes lefolytatását hivatott biztosítani. Ugyanakkor – és ez teszi különösen hangsúlyossá az előzetes letartóztatás által felvetett problémákat – az előzetes letartóztatás tényleges hatása tekintetében nem különbözik a magyar jogrendszer által ismert legsúlyosabb büntetéstől, a szabadságvesztéstől. A – bűnösnek még nem talált, a későbbiekben esetleg fel is mentett – terhelt szubjektív szemszögéből nézve az esetek túlnyomó részében nincs jelentős differencia a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás között. Mindkettő a személyes szabadság elvonásával jár, mindkettőt ugyanolyan vagy hasonló jellegű intézményekben, ugyanolyan vagy hasonló (sőt az előzetes letartóztatottak számára néha kedvezőtlenebb) körülmények között hajtják végre.

Mindez rendkívül kényessé teszi az előzetes letartóztatás kérdését. Bár az új büntetőeljárási törvény 2003. július 1-jei hatálybalépése az előzetes letartóztatás elrendelése és meghosszabbítása ellen benyújtható fellebbezés rendszerének átalakításával és teljessé tételével, valamint a letartóztatás leghosszabb lehetséges tartamának meghatározásával³ megoldotta a terület alkotmányossági szempont-

¹ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (Be.), 129. § (1)

² 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról (továbbiakban: Alkotmány), 57. § (2); Be. 7. §

³ Az előzetes letartóztatás leghosszabb tartama – bizonyos kivételekkel – három év, fiatalokorúknál két év lehet. Lásd: Be. 132. § (3), 455. §

ból legégetőbb problémáit, az intézmény jelenlegi szabályozása és gyakorlata továbbra sem kielégítő. Az alábbiakban a legfontosabb hiányosságokat tekintjük át röviden.

1.

AZ ELŐZETES LETARTÓZTATÁS ELRENDELÉSÉNEK OKAI

A Be. 129. §-a szerint a terhelt előzetes letartóztatásának szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt folytatott eljárásban és akkor van helye, ha

a) megszökött, a bíróság, az ügyész, illetve a nyomozó hatóság elől elrejtőzött, vagy szökést kísérelt meg, illetőleg az eljárás során ellene újabb, szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekmény miatt eljárás indult;

b) szökésének vagy elrejtőzésének veszélyére tekintettel vagy más okból megalapozottan feltehető, hogy az eljárási cselekményeknél a jelenléte másképp nem biztosítható;

c) megalapozottan feltehető, hogy szabadlábban hagyása esetén, különösen a tanúk befolyásolásával vagy megfélemlítésével, tárgyi bizonyítási eszköz, okirat megsemmisítésével, meghamisításával vagy elrejtésével megghiúsítaná, megnehezítené vagy veszélyeztetné a bizonyítást;

d) megalapozottan feltehető, hogy szabadlábban hagyása esetén a megkísérelt vagy előkészített bűncselekményt véghezvinné, vagy szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekményt követne el.

Az a kitétel, amely szerint előzetes letartóztatásba helyezhető az, akiről megalapozottan feltehető, hogy szabadlábban hagyása esetén szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekményt követne el, erős alkotmányossági kételyeket vet fel. Olyan tényezőt tesz meg az előzetes letartóztatás elrendelésének lehetséges alapjául, amely egyáltalán nem kapcsolódik ahhoz az eljáráshoz, amelynek keretében az intézkedés elrendelésére sor kerül, és ezért nem is tekinthető az adott eljárás lefolytatását biztosító eszköznek.

A régi Be.⁴ hasonló (de előzetes letartóztatást nemcsak a szabadságvesztéssel fenyegetett, hanem bármilyen újabb bűncselekmény elkövetésének veszélye esetén lehetővé tévő) rendelkezésére vonatkozó 26/1999. (IX. 8.) határozatában az Alkotmánybíróság kimondta, hogy „az állami büntető igény érvényesítése érdekében a társadalom védelme, a közérdek szempontjából alkotmányosan is szükséges és indokolt annak lehetővé tétele, hogy az állam a bűncselekmény

⁴ 1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról.

alapos gyanújával terhelt személyt szabadságától időlegesen megfossza *a büntetőjogi felelősségre vonás megghiúsításának megakadályozása érdekében*. [...] A személyes szabadságnak a jogerős ítélet előtti megvonására, az előzetes letartóztatásra azonban csak akkor kerülhet sor, *ha céljai – a büntető igény érvényesítése érdekében a terhelt jelenlétének, illetve az eljárás sikerének biztosítása – más eszközökkel nem valósíthatók meg.*” [Kiemelések tőlem – K. A. K.] Az Alkotmánybíróság is hangsúlyozta tehát, hogy az előzetes letartóztatás célja a konkrét büntetőeljárás sikerének biztosítása: az, hogy a terhelt jelenjen meg, ha valamely hatóság (nyomozó hatóság, bíróság stb.) idézi, lehetőleg ne tüntesse el a bizonyítékokat, ne félemlítse meg a tanúkat, és így tovább. Az intézmény tehát alapvetően célhoz kötött.

Ezzel szemben a szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekmény elkövetése megakadályozásának szerepeltetése az előzetes letartóztatás elrendelésének lehetséges okai között nem az adott eljáráshoz és annak sikeréhez mint alkotmányosan elfogadható célhoz kapcsolódik, hanem valójában általános bűnmegelőzési törekvéseket szolgál. Ezen az alapon azonban elvileg egy börtönből szabaduló többszörös visszaeső személyes szabadságát is el lehetne vonni (avagy ki sem kellene engedni), hiszen róla is megalapozottan feltehető lehet, hogy újabb szabadságvesztéssel fenyegetett cselekményt fog elkövetni. Sajnálatos módon az Alkotmánybíróság határozatában elfogadhatónak nyilvánítja a nem a konkrétan folyó büntetőeljárás sikerének biztosítását szolgáló, hanem az általános bűnmegelőzési megfontolásokon alapuló előzetes letartóztatást is,⁵ ezzel lerontva saját korábbi megállapításának erejét, amely szerint az előzetes letartóztatás alkotmányos célja csak a büntetőjogi felelősségre vonás megghiúsításának megakadályozása lehet.

Az általános bűnmegelőzési szempontok figyelembevétele igen absztrakttá teheti az előzetes letartóztatás alapjául szolgáló veszélyt – az adott eljárás megghiúsításának lehetősége sokkal konkrétan jelentkezik, és ezért sokkal könnyebben ellenőrizhető is, mint a Btk.-ban⁶ szereplő több száz, szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény bármelyike elkövetésének veszélye, ami persze

⁵ Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az állami büntető hatalomból adódóan az alkotmányos rend, a polgárok személyének és jogainak védelme a bűnözéssel szemben az állam közjogi kötelezettsége. Az előzetes letartóztatásnak tehát az alkotmányosság szempontjából elfogadható célja lehet az is, hogy a bűncselekmény alapos gyanúja miatt büntetőeljárás alatt álló személyt megakadályozza az előkészített vagy megkísérelt vagy más, szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetésében.

⁶ 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

felveti az önkényes jogalkalmazás lehetőségét ezen a rendkívül kényes területen. A némiképp önellentmondó alkotmánybírósági határozat elmulasztotta ennek kiküszöbölését.

2.

AZ ELŐZETES LETARTÓZTATÁS ELRENDELÉSÉNEK GYAKORLATA

Előzetes letartóztatást a büntetőeljárás szabályainak értelmében kizárólag a bíróság rendelhet el és hosszabbíthat meg. A vádirat benyújtásáig e kérdésben az ügyész indítványához van kötve,⁷ ezt követően viszont ügyészi indítvány nélkül határoz a letartóztatásról. Az előzetes letartóztatás elrendelésének vagy meghosszabbításának szükségessége – az eljárás folyamatának törvényszerűségeiből adódóan – általában a nyomozás során, a tárgyalás előkészítésekor (amikor a bíróság a vádirat benyújtása után megvizsgálja az ügyet, és megteszi a tárgyalás megtartásához szükséges intézkedéseket), az elsőfokú ítélet meghozatalakor (amennyiben olyan mértékben súlyos az ítélet, hogy a terhelt szökésétől kell

⁷ Be., 130. § (1)

tartani), illetve bizonyos esetekben a másodfokú bíróság eljárása során merül fel. Az előzetes letartóztatás elrendelésének és meghosszabbításának szempontjából a nyomozás tekinthető a legproblematikusabb szakasznak, míg ugyanis a vádirat benyújtása után az ügyben eljáró bíróságnak az ügy valamennyi irata a rendelkezésére áll, így módjában van behatóan megvizsgálni, hogy az előzetes letartóztatási okok valóban fennállnak-e, addig a nyomozási bíró (aki a nyomozati szakban az ügyész indítványáról dönt) csak azokat a tényeket ismeri meg, amelyeket az ügyész elé tár. A Be. értelmében a nyomozási bíró „megvizsgálja, hogy az indítvány törvényi előfeltételei fennállnak-e, nincs-e akadálya a büntetőeljárásnak, és az indítvány megalapozottsága iránt nem támaszthatók-e ésszerű kételyek”. Az előzetes letartóztatás elrendeléséről való döntése előtt „a vizsgálat kiterjed a gyanúsított személyi körülményeire is”.⁸ Ráadásul a nyomozási bíró előtti eljárásban a terhelt és védője csak korlátozásokkal ismerheti meg az indítványt előterjesztő ügyész bizonyítékait.⁹ Az alábbiakban ezért azt vizsgáljuk, hogy miképpen történik az előzetes letartóztatás elrendelése a nyomozás során.

Amennyiben a nyomozás ideje alatt összegyűjtött információk alapján a nyomozó hatóság úgy találja, hogy fennállnak az előzetes letartóztatásnak a Be.-ben rögzített feltételei, előterjesztésben tájékoztatja az ügyészt a letartóztatás indítványozásának szükségességéről. Noha az új Be. értelmében fő szabály szerint az ügyész rendelkezik a nyomozásról, a nyomozó hatóság önálló nyomozása pedig kivételes lehetőség,¹⁰ a gyakorlatban továbbra is a nyomozó hatóság a nyomozás tényleges „ura”,¹¹ ezért az ügyészek továbbra sem követik minden esetben szorosán figyelemmel az egyes ügyeket. Az ügyészi indítványozási jogon alapuló

⁸ Be., 211. § (4)

⁹ Be., 211. § (3) bekezdés: Az ülésen az indítványozó az indítványt megalapozó bizonyítékokat írásban előterjeszti, vagy szóban előadja. A jelenlevőknek módot kell adni arra, hogy az indítványozó bizonyítékait – a 186. § keretei között – megismerjék. A hivatkozott 186. § pedig kimondja: (1) Aki a nyomozási cselekményen jelen lehet, az arról készült jegyzőkönyvet nyomban megtekintheti. (2) A gyanúsított, a védő és a sértett a nyomozás során is megtekintheti a szakvéleményt, *az egyéb iratokat pedig akkor, ha az a nyomozás érdekeit nem sérti.*

¹⁰ Be., 35. és 165. §

¹¹ „[Az új Be. megoldásai miatt] esélye sem volt soha annak, hogy az ügyész a tényleges nyomozási szerepet, az a fölötti meghatározó irányítást átvegye, és kilépjen a pusztán törvényességi felügyeleti funkciójából” – írja Kadlót Erzsébet. Lásd: A jogbizonytalanság múzeuma, avagy barangolások az új büntetőeljárás törvény útvesztőiben. *Magyar Jog*, 2004. 1. szám, 22. o. (továbbiakban: Kadlót).

megoldás éppen azt hivatott biztosítani, hogy amennyiben felmerül az előzetes letartóztatás elrendelésének lehetősége, az ügyész mindenképpen köteles legyen megvizsgálni az ügyet.

A védőügyvédek szerint az ügyészek szinte automatikusan továbbítják a nyomozó hatóságok javaslatát az illetékes bíróságokhoz, a bíróságok pedig gyakran tekintik a kérdést „puszta formalitásnak”, és az ügy behatódott vizsgálatára nélkül elrendelik az előzetest. A Legfőbb Ügyészség statisztikai alátámasztani látszanak ezt az állítást. 2003 első felében a nyomozó hatóságok országosan 3851 előterjesztést tettek előzetes letartóztatás tárgyában. Az ügyészek 3305 alkalommal, tehát az esetek 85,8 százalékában az előterjesztésnek megfelelően indítványt tettek a letartóztatás elrendelésére, a bíróságok pedig az ügyek 90,6%-ában helyt adtak az indítványnak. A fennmaradó esetek egy részében más – enyhébb – szabadságkorlátozó intézkedést (házi őrizet, lakhelyelhagyási tilalom) alkalmaztak, és mindössze az ügyek 7 százalékában látták úgy, hogy – ellentétben a nyomozó hatóság és az ügyész véleményével – nincs szükség kényszerintézkedésre.¹² Egy a kérdéssel foglalkozó tanulmány¹³ a következőképpen magyarázza az előzetes letartóztatások gyakoriságát: „sem az ügyész, sem a bíróság nem fordít különösebben nagy gondot arra, hogy az elrendelés megalapozottságát, hovatovább az ellenérveket alaposan vizsgálja, hanem esetleg kétes esetben is indítványozza, illetve elrendeli az előzetes letartóztatást a nyomozóhatóság előterjesztése alapján.”¹⁴

Mások abban a tényben, hogy az ügyészség az előterjesztések 14%-ában nem tett indítványt az előzetes letartóztatás elrendelésére, éppen a szigorú szakmai ellenőrzés jelét látják. E nézet szerint a kérdés értékelésénél figyelembe kell venni, hogy van egy hosszú ideje meggyökeresedett és kikristályosodott, a nyomozó hatóságok, ügyészségek és bíróságok által ismert gyakorlat a tekintetben, hogy kiket „szokás” letartóztatni. Létezik tehát egy olyan „sáv”, amelyen kívül az előzetes letartóztatás általában fel sem merül, amelyen belül azonban a vitás esetek aránya viszonylag csekély. A nyomozó hatóság a vitásnak vélt esetekben túlnyomórészt élőszóban (telefonon), előzetesen konzultál az ügyészséggel, és ha nyilvánvalóvá válik ennek eredményeként, hogy az ügyészség nem látja indokoltnak az előzetes letartóztatás elrendelését, nem is kíséreltezik előterjesztéssel.¹⁵

¹² Forrás: Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Főosztály.

¹³ Róth Erika: *Az elítélés előtti fogvatartás dilemmái*. Budapest, Osiris kiadó, 2000, Doktori mestermunkák sorozat, 120–131. o.

¹⁴ Uo. 130. o.

¹⁵ Bócz Endre igazságügyi minisztériumi főtanácsadó, volt fővárosi főügyész írásbeli észrevétele a jelen kiadvány alapját képező vitaanyagra (továbbiakban: Vitaanyag).

Bár a fenti adatok 2003 első félévére, tehát az új büntetőeljárási kódex hatálybalépése előtti időszakra vonatkoznak, feltehetően a – korábban nem létező – nyomozási bíró fent ismertetett eljárása sem fogja jelentősen megváltoztatni az összképet, hiszen „a nyomozási bíró továbbra is mindössze az [előzetes letartóztatás elrendelésére irányuló] indítványt alátámasztó iratok megismerésére jogosult (és nem a teljes anyag ismeretére). Minthogy az ésszerű kétely hiánya még nem jelent tényleges megalapozottságot, a határozat továbbra sem arról szól majd, hogy a kényszerintézkedést feltétlenül foganatosítani kell-e, hanem csupán arról, hogy az indítványozó szempontjai alapján elrendelhető-e. A nyomozási bírónak tehát a szükségesség helyett a megengedhetőségről kell döntenie.”¹⁶

Amint arra a fenti idézet is utal, a Be. úgy rendelkezik,¹⁷ hogy a nyomozási bíró által az előzetes letartóztatás elrendelése vagy meghosszabbítása tárgyában tartott ülésen az indítványozó ügyésznek csak az indítványt megalapozó bizonyítékokat kell írásban előterjeszteni vagy szóban előadni. Bírószági oldalról cáfolják, hogy e törvényhely a nyomozási bírót az ügyész által szelektált iratanyag alapján és keretei között való döntésre korlátozná, hangsúlyozva, hogy a nyomozási bíró minden döntését az adott időpontban a nyomozó hatóság vizsgálójának rendelkezésére álló iratanyag ismeretében hozza meg, ha pedig azt észleli, hogy az anyag szelektív, követelheti a teljes iratanyag rendelkezésre bocsátását.¹⁸

Gyakorló ügyvédek ezzel szemben azt állítják, hogy a nyomozási bíró e jogosítványa csak elméleti lehetőség, mivel az ügyészség képviselője általában rövid idővel (esetenként 10-15 perccel) az ülés előtt érkezik meg az iratanyaggal, és előfordul, hogy a bíró kénytelen ennyi felkészülési idő után megkezdeni a gyanúsított meghallgatását. Ily módon a bíró gyakorlatilag kénytelen az ügyész által válogatott anyagra hagyatkozni.¹⁹

Egyes vélemények szerint az előzetes letartóztatás elrendelésére tett indítvány ténybeli megalapozottságával szemben eltérő követelményeket volna érdemes támasztani a nyomozás kezdeti és későbbi szakaszában. A nyomozás kezdeti sza-

¹⁶ Kadlót, 23. o.

¹⁷ 211. § (3)

¹⁸ Gaál Irén, fővárosi bírósági bíró hozzászólása a Vitaanyagról 2004. április 16-án tartott szakmai vitán (továbbiakban: szakmai vita).

¹⁹ Bánáti János, a Magyar Ügyvédi Kamara alelnöke, a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke hozzászólása a szakmai vitán.

kaszában, az úgynevezett elsődleges intézkedések során ugyanis nehéz a terhelt felelősségét kimerítően igazoló, meggyőző bizonyítékokat produkálni. Ezért – e nézet szerint – ebben az időszakban a kevésbé szigorú mérce is elfogadható. Ha azonban az előzetes letartóztatás elrendelése elsődleges adatok alapján történt, és kiderül, hogy harminc nap elteltével sem áll több bizonyíték a nyomozó hatóság rendelkezésére, mint az elrendelés idején, sokkal szigorúbb feltételekkel volna csak szabad megengedni a letartóztatás meghosszabbítását, mint jelenleg.²⁰

Más vélekedések szerint a kezdeti, esetleg bizonytalan adatok alapján elrendelt előzetes letartóztatás tartamát ezen túlmenően lényegesen rövidebbre is kellene szabni: a nyomozó hatóságnak legfeljebb egy hetet kellene biztosítani arra, hogy megalapozott bírói döntést lehetővé tévő anyagot állítson össze. Így a későbbi döntések megalapozottabbak lennének, szemben a jelenlegi gyakorlattal, amikor a bíróság hajlamos az előzetes letartóztatást a korábbi döntésekre hagyatkozva meghosszabbítani. Ennek részben az az oka, hogy az elrendeléstől számított hat hónapot meghaladó hosszabbítást megelőzően az előzetes letartóztatott személyes meghallgatása nélkül hozhat döntést a nyomozási bíró, részben pedig az, hogy a magyar bírói gyakorlatban általában nem vetődik fel a kérdés, hogy amennyiben hónapok elteltével még mindig nem lépett előre a nyomozás, indokolt-e az eljárás sikerének érdekében a szabadságelvonnás. Az álláspont általában az, hogy ha nem változott semmi az elrendelés kori feltételekhez képest, akkor indokolt fenntartani az előzetes letartóztatást.²¹

3.

AZ ELŐZETES LETARTÓZTATÁSOK HOSSZA

A Be. 136. § (1) bekezdése szerint a bíróságnak, az ügyésznek, illetőleg a nyomozó hatóságnak arra kell törekednie, hogy az előzetes letartóztatás a lehető legrövidebb ideig tartson. Ha a terhelt előzetes letartóztatásban van, az eljárást soron kívül kell lefolytatni. A gyakorlatban ez a rendelkezés nem érvényesül megfelelően. A Legfőbb Ügyészség adatai szerint a 2003 első felévére regisztrált 3279 előzetes letartóztatás közül az adatfelvétel időpontjában 800 (24%) húzódott több mint hat hónapja, ezek közül 194 (az összes letartóztatás közel 6%-a) tartott egy évnél hosszabb ideje, egy hónapon belüli időtartamot pedig 570 esetben (17%) mutatott a statisztika. Összehasonlítva ezeket a számokat a

²⁰ Diczig István ügyvéd hozzászólása a szakmai vitán.

²¹ Bánáti János hozzászólása a szakmai vitán.

2002 első félévére jellemző adatokkal, azt látjuk, hogy a hat hónapnál hosszabb előzetes letartóztatások száma és aránya nőtt (2002 első félévében több – 3340 – előzetes letartóztatásból még kevesebb – 700 – tartott hat hónapnál tovább, ami körülbelül 20%-ot jelent), az egy éven túli előzetesek száma pedig több mint kétszeresére emelkedett (2002 első félévében még „csupán” 91 volt). A korábbi években – 1999 és 2001 között – az egy évnél tovább húzódó előzetes letartóztatások első félévre eső száma 60 és 70 között mozgott, 1998-ban pedig még csak 47 volt.²² E számok alapján úgy tűnik tehát, hogy a vonatkozó jogszabályok ellenére egyre lassul az előzetesen letartóztatottak ügyeiben lefolytatott eljárások intézése.

A fenti adatok az ügyészi tevékenységre (azaz az ügyész által indítványozott előzetes letartóztatásokra) vonatkoznak, ezért az eljárásnak a vádirat benyújtását követő időszakára csak megszorításokkal vonhatók le belőlük következtetések. Ilyen szempontból érdekesebbek a büntetés-végrehajtási szervezet adatai (lásd az alábbi 1. táblát), amelyekből azonban szintén az látszik, hogy a hosszú időtar-

²² Forrás: Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Főosztály

tamú letartóztatások aránya nem csökken jelentősen, sőt a két éven túli előzetes letartóztatások aránya enyhén növekvő tendenciát mutat (2001 óta minden évben egy százalékponttal emelkedett).

*1. tábla:
Előzetesen letartóztatottak megoszlása a fogvatartás tartama szerint
2001–2003*

Időtartam	2001. december 31.		2002. december 31.		2003. december 31.	
	fő	%	fő	%	fő	%
6 hónapig	1802	42	1691	39	1687	44
6–12 hónap	1265	29	1275	30	996	27
1–1,5 év	591	14	629	15	514	13
1,5–2 év	331	8	373	8	283	7
2 év felett	274	7	361	8	296	9
Összesen	4263	100	4329	100	3776	100

Forrás: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Fogvatartási Ügyek Főosztálya²³

A legújabb adatok²⁴ szerint mutatkozik némi javulás. 2004. január 1-jén a büntetés-végrehajtási intézetekben és rendőrségi fogdákon előzetes letartóztatásban lévő 4567 fő közül az előzetes letartóztatás 1951 fő ügyében (42,7%) tartott hat hónapnál hosszabb ideje (261 ügy nyomozati szakban volt, 1690 ügy pedig bírósági szakban). 2002. december 31. napján 497 fővel többen (azaz 5064-en) voltak előzetes letartóztatásban, a hat hónapnál hosszabb ideje tartó fogvatartással járó ügyek száma pedig 2435 volt. Ez 48 százalékot jelent, azaz egy év alatt öt százalékpontos csökkenés állt be a fél évnél hosszabb ideje húzódó előzetes

²³ A 2002. december 31-i adatok megtekinthetők: <http://www.im.hu/bvop/images/350.jpg>

²⁴ Vókó Györgynek, a Legfőbb Ügyészség Büntetés-végrehajtási Törvényességi Felügyeleti és Jogvédelmi Önálló Osztálya vezetőjének személyes közlése. A Vókó György által a 2002. december 31-i állapottal kapcsolatban közölt számok némiképp eltérnek azoktól, amelyekhez a vizsgálat tervezésekor a büntetés-végrehajtás, valamint a rendőrség elkülöníten nyilvánartott adatainak összevetéséből jutottunk, és amelyek számításaink alapját képezték (lásd alább), a tendencia szempontjából azonban ez az eltérés nem jelentős.

letartóztatások számában. Remélhetőleg ez a kedvező tendencia a továbbiakban is változatlan marad.

4.

A RENDŐRSÉGI FOGDÁKBAN VÉGREHAJTOTT
ELŐZETES LETARTÓZTATÁS

A jelenleg hatályos rendelkezések értelmében az előzetes letartóztatást fő szabály szerint büntetés-végrehajtási intézetben kell végrehajtani, azonban a nyomozás befejezéséig rendőrségi fogdában is végrehajtható.²⁵ Ez a megoldás igen aggályos, tekintettel arra, hogy a rendőrségi fogdában végrehajtott előzetes letartóztatás nagyban növelheti a bántalmazás, a kényszervallatás és a pszichikai nyomásgyakorlás kockázatát, hiszen a terhelhet az a szerv tartja fogva, amely eljárási helyzeténél fogva érdekelt lehet a vallomás megszerzésében.²⁶ Ennek ellenére az adatok sokáig azt mutatták, hogy a rendőrségi fogdában végrehajtott letartóztatás nem tekinthető kivételesnek. 2002. december 31-én 5956 előzetes letartóztatottból 1627-et, azaz a letartóztatottak több mint negyedét tartották fogva rendőrségi objektumokban.²⁷

A Be. még hatályba nem lépett 135. § (1) és (2) bekezdésének értelmében az előzetes letartóztatást büntetés-végrehajtási intézetben kell végrehajtani, és csak kivételesen, korlátozott ideig (legfeljebb összesen hatvan napig) hajtható végre rendőrségi fogdában.²⁸ Ennek a rendkívül fontos garanciális intézkedésnek a hatályba lépését a 2002. évi I. törvény 2005. január 1-jére halasztotta. Ugyanakkor a kínzás megelőzésére alakult európai bizottság (CPT) már az 1999-es magyarországi látogatást értékelő jelentésében azt javasolta, hogy „...a magyar

²⁵ 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról (továbbiakban: Bvtvr.), 116. § (1) és (3) bekezdés

²⁶ Hatala József országos rendőrfőkapitány-helyettes az anyaghoz fűzött írásbeli észrevételeiben vitatja ezen állítás igazságát. Álláspontja szerint a rendőrség vezetése által tett erőfeszítések és a folyamatos ügyészégi ellenőrzés kellő garanciával szolgálnak a fogvatartottak alapvető jogainak biztosítására.

²⁷ Forrás: <http://www.im.hu/bvop/images/350.jpg> és az ORFK Sajtó Főosztály tájékoztatása

²⁸ A vádirat benyújtása előtt az előzetes letartóztatás kivételesen, a bíróság határozata alapján legfeljebb harminc napig; továbbá – ha a nyomozási cselekmény elvégzése ezt indokolta teszi – az ügyész határozata alapján kétszer – alkalmanként legfeljebb tizenöt napig – rendőrségi fogdában is végrehajtható.

hatóságok vizsgálják meg, miként lehetne meggyorsítani az 1998. XIX. törvény 135. szakaszának hatálybalépését; [és] tegyenek lépéseket annak érdekében, hogy [...az előzetes letartóztatottak rendőrségi fogdában való fogva tartására] valóban csak kivételes esetekben kerüljön sor.”²⁹

Ezzel a javaslattal a fent ismertetett okokból teljes mértékben egyetértünk, ugyanakkor a Magyar Helsinki Bizottság börtönmegfigyelő programjának ballassagyarmati tapasztalatai³⁰ óvatosságra intenek. A ballassagyarmati előzetes letartóztatottak ugyanis egész napjukat a zsúfolt és sötét zárkákban töltik. A bűntársak elkülönítésének követelménye miatt a zárkák ajtaja egész nap zárva van, a könyvtárba sem járhatnak fel (könyvhöz juttatásukat másként – közvetve – oldják meg). A fürdést leszámítva csak a napi egy óra séta idejére hagyhatják el a zárkákat, mivel azonban csak egy sétaudvar van (tehát a bűntársak elkülönítése ismét csak nem oldható meg), a sétán sem szólhatnak egymáshoz, kötött rendben kell körbe-körbe járniuk, és nem vehetnek részt a sporttevékenységekben sem. Ez azt jelenti tehát, hogy helyzetük (noha bűnösségüket jogerősen még nem állapította meg a bíróság) lényegesen rosszabb, mint például a jogerős fegyházbüntetésüket töltőké, akik szabadon sétálhatnak és sportolhatnak is.

Ezek a körülmények azt mutatják, hogy az előzetesek átadása a büntetés-végrehajtásnak – amire legkésőbb egy év múlva sor kerül – hosszabb előkészítést igényel, és csak akkor hajtható végre, ha a rendőrség a fogvatartottakkal együtt épületeket is átad, a költségvetés pedig biztosítja a büntetés-végrehajtás számára a szükséges többletforrásokat. Annyi mindenestre bizonyos, hogy az előzetes letartóztatások száma és ezen belül a rendőrségi fogdában végrehajtott letartóztatások száma is csökkent az elmúlt évben. A 2002. december 31-i 5965 letartóztatottal szemben egy évvel később már csupán 4565 személyt tartottak fogva, ezek közül 789-en töltötték letartóztatásukat rendőrségi fogdában, ami már csak 17%-ot, azaz a 2002. december 31-i állapothoz képest 10 százalékpontos csökkenést jelent.

²⁹ Report to the Hungarian Government on the visit to Hungary carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 16 December 1999 (A magyar kormánynek címzett jelentés a Kínzás és Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetés Megelőzésére Létrejött Európai Bizottság (CPT) 1999. december 5–16-i magyarországi látogatásáról – továbbiakban: 1999-es CPT-jelentés), 44. §

³⁰ 2002. október 8–9. Lásd: www.helsinki.hu

5.

AZ ELŐZETES LETARTÓZTATOTTI JOGOK
KORLÁTOZÁSÁNAK ALAPJA ÉS A RENDŐRSÉGI FOGDÁBAN
VÉGREHAJTOTT ELŐZETES LETARTÓZTATÁSRA
VONATKOZÓ JOGSZABÁLYI VÁLTOZÁSOK

Mivel az előzetes letartóztatás célja a büntetőeljárás sikerének biztosítása, az előzetes letartóztatásban lévő terhelt csak olyan korlátozásnak vethető alá, amely a büntetőeljárás jellegéből következik.³¹ Igaz, a jogszabály tesz némi engedményt, amikor az előzetes letartóztatott jogainak olyan korlátozását is lehetővé teszi, amelyet a letartóztatást foganatosító intézet rendje szükségessé tesz.³² Elméletileg azonban még ez sem jelenthetné akadályát annak, hogy a letartóztatott személy például előfizessen valamilyen napilapra, ebédet rendeljen egy közeli étteremből, vagy akár naponta lássa két év körüli gyermekét, hiszen ezek a tevékenységek semmilyen relevanciával nem bírnak a büntetőeljárásra nézve, és legfeljebb nehezítik a fogvatartást foganatosító intézet személyzetének feladatát, de nem zavarják az intézet rendjét.

Bár tisztában vagyunk vele, hogy a fenti felvetések némileg utópisztikusak, mindenképpen érdemes felhívni a figyelmet a magyar hatóságok és jogalkotók felfogására, amely gyakran teljesen ellentétes azzal az elvvel, hogy mivel az előzetesen letartóztatott személy nem tekinthető bűnösnek, és nem is kezelhető bűnösként, jogai is csak az eljárás érdekében, a szükséges mértékben korlátozhatók. Jól szemléltetik a hatóságok mentalitásával kapcsolatos problémákat a rendőrségi fogdában végrehajtott letartóztatás jogi szabályozásának 2001-ben történt módosításai.

A büntetés-végrehajtási intézetekben foganatosított előzetes letartóztatásra a Bvtvr., valamint a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet (Bv. szabályzat) vonatkozik, míg a rendőrségi fogdán végrehajtott letartóztatás szabályait a rendőrségi fogdák rendjéről szóló 19/1995. (XII. 13.) BM rendelet (Fogdaszabályzat) tartalmazza. Az előzetes letartóztatottak jogait és kötelességeit a két különböző rendelet sokáig eltérően szabályozta, ami éles bírálatot váltott ki a kérdés szakértőiből, ügyvédekéből és emberi jogi aktivistákból. Az egységes szabályozás hiányának hátrányos hatásait kiküszöbölendő született meg a 23/2001. (X. 11.) BM rendelet, amely a két jogszabály rendelkezéseinek lehetséges mértékű harmonizá-

³¹ Be., 135. § (3) bekezdés

³² Be., 135. § (3) bekezdés

cióját tűzte célul. Bár a jogszabály tagadhatatlanul eredményezett kedvező változásokat is, néhány esetben a fogvatartottakra nézve hátrányosabb megoldást választotta a rendeletalkotó.

Így például a 2001-es módosítás előtt a Fogdaszabályzat³³ legalább havi két látogatást és heti kétszeri csomagot engedélyezett a rendőrségi fogdában fogva tartott személyeknek. Mivel azonban a Bvtvr. úgy rendelkezik, hogy a büntetés-végrehajtási intézetben elhelyezett előzetes letartóztatottak legalább havonta egyszer fogadhatnak látogatót és kaphatnak csomagot,³⁴ a Fogdaszabályzatot is ennek megfelelően módosították: 2001 októbere óta a rendőrségi fogdában fogva tartott előzetes letartóztatottak számára is csak havi egy látogatást és havi egy csomagot garantál a jogszabály.

Bár a szövegben a „legalább” kifejezés szerepel, számos rendőrségi fogdában csak ennyit engedélyeznek (másokban fenntartották a régi rendszert). Így tehát amíg 2001 októbere előtt egy előzetes letartóztatott minimum nyolc csomagot kaphatott a rendőrségi fogdán egy hónap alatt, addig most adott esetben havi eggyel is be kell érnie. Érdekes módon a csomagok lehetséges maximális súlya vonatkozásában nem harmonizálták a jogszabályi rendelkezéseket. A Bv. Szabályzat szerint az előzetes letartóztatott számára küldött csomag súlya az öt kilogrammot nem haladhatja meg,³⁵ ezzel szemben a Fogdaszabályzat értelmében a csomag súlya legfeljebb három kilogramm lehet.³⁶ Ezt a rendelkezést nem érintette a 2001. októberi módosítás.

Mivel az ilyen megszorításoknak semmi közük a büntetőeljárás sikeréhez, nem egyeztethetők össze az előzetes letartóztatás céljával, így nem jogszerűek. A fogvatartást foganatosító intézet rendjére való hivatkozás sem lehet helytálló, hiszen ha 2001 októbere előtt a rendőrségi fogdák elboldogultak heti két csomaggal és havi két látogatással, nehéz érveket találni a korlátozás mellett. A jogközelítésnek tehát az előzetes letartóztatottakra nézve kevésbé hátrányos rendelkezések hatályának kiterjesztésére kellett volna irányulnia.³⁷

³³ Fogdaszabályzat, 2. § (1) c)

³⁴ Bvtvr., 118. § (1)

³⁵ 91. § (3)

³⁶ 7. § (2)

³⁷ A Vitaanyaghoz fűzött megjegyzéseiben Bócz Endre az előzetes letartóztatottak kísérése és szállítása során – az adott személy veszélyességére és letartóztatásának okára való tekintet nélkül – alkalmazott bilincselés gyakorlatának visszásságaira is felhívja a figyelmet, és azon a véleményen van, hogy „az »intézeti« rend racionalitása [... a mostaninál] sokkal kevesebb korlátozást követelne [...] – mégis, a jelenlegi szabályozás már-már magától értetődőnek hat.”

6.

VÉDŐI SZEREP AZ ELŐZETES LETARTÓZTATÁSBAN

Noha a Be. kifejezetten rögzíti, hogy az előzetes letartóztatásban lévő terhelt eljárási jogainak gyakorlásában nem korlátozható, továbbá biztosítani kell, hogy a terhelt a védőjével érintkezhesen,³⁸ nyilvánvaló, hogy a mozgásszabadságától teljes mértékben, egyéb fontos jogaitól (például a telefonhasználatától) pedig részlegesen megfosztott előzetes letartóztatott kiszolgáltató helyzetben van a büntetőeljárás folyamán. Ennek következtében rendkívül fontos szerepet játszik a letartóztatott személy sorsának alakulásában a védő. Védőként ügyvéd járhat el, akit vagy a terhelt (esetleg annak hozzátartozója) hatalmaz meg, vagy pedig – amennyiben a védelem kötelező, és a terhelt nem hatalmaz meg védőt – a hatóság rendel ki.

A tapasztalat azt mutatja, hogy az előzetes letartóztatottak védőinek az eljárásban való részvétele nem mentes a problémáktól. Bizonyos nehézségek közösek a meghatalmazott és a kirendelt védők esetében, mások inkább az utóbbiak tevékenységében jelentkeznek. Először a közös gondokra irányítjuk figyelmünket, majd ismertetjük a kirendelt védői intézménnyel kapcsolatos nehézségeket.

Részvétel az első gyanúsított kihallgatáson: A büntetőeljárás meghatározott személy ellen folyó szakasza formálisan a megalapozott gyanú közlésével kezdődik. Ez nem más, mint a gyanúsítás lényegének közlése és a vonatkozó büntető jogszabályok megjelölése.³⁹ Ha a meggyanúsítandó személy nincs fogva, beidézik a nyomozó hatóság elé, amely az idézett személlyel közli a megalapozott gyanút. Ilyen esetekben (amennyiben az idézésben közlik a címmel, hogy gyanúsítottként idézik, ami néhány esetben elmarad) a terhelt – feltéve, ha megengedheti magának – képes gondoskodni a védelméről.

Más a helyzet, ha a gyanúsított (illetve meggyanúsítandó személy) fogva van. Ez történik például, ha egy bűncselekmény elkövetésével gyanúsítható személyt előállítanak.⁴⁰ Noha a gyakorlatban némiképp összemosódnak az egyes eljárási

³⁸ Be., 135. § (3)

³⁹ Be., 179. § (2)

⁴⁰ A szabadságkorlátozásnak ez a formája – amely ugyan nem része a büntetőeljárásnak, de gyakran megelőzi azt – akkor alkalmazható, ha valakit szándékos bűncselekmény elkövetésén tetten érnek, de akkor is, ha valaki „bűncselekmény elkövetésével gyanúsítható” (megalapozott gyanúra nincs szükség). A rendőrség az előállítással a személyi szabadságot csak a „szükséges ideig”, de legfeljebb 8 vagy (kivételes esetben) 12 órán át korlátozhatja. [1994. évi XXXIV. törvény a rendőrségről, 33. § (1) (a) és (2) (b)]

cselekmények időbeli határai, azt mondhatjuk, hogy az előállítás ideje alatt megtörténik a megalapozott gyanú közlése, aminek következtében az előállított személy formálisan terhelt lesz. A jogszabály szerint csak ezután (tehát terheltként) vehető bűnügyi őrizetbe. A büntetőeljárásban ez a leghosszabb, bírói döntés nélkül foganatosítható szabadságkorlátozás (amelyet az ügyész vagy a rendőrség rendelhet el). Az őrizetbe vétel szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény megalapozott gyanúja – különösen tettenérés – esetén rendelhető el, feltéve, hogy a terhelt előzetes letartóztatása valószínűsíthető. Az őrizet legfeljebb hetvenkét óráig tarthat, ennek elteltével a terheltet – ha az előzetes letartóztatását nem rendelték el – szabadon kell bocsátani.⁴¹

A gyanúsítottat figyelmeztetni kell arra, hogy védőt választhat, illetőleg védő kirendelését kérheti. Ha az eljárásban védő részvétele kötelező, a gyanúsított figyelmét arra is fel kell hívni, hogy ha három napon belül nem hatalmaz meg védőt, az ügyész, illetve a nyomozó hatóság rendel ki védőt. Ha a gyanúsított kijelenti, hogy nem kíván védőt megbízni, az ügyész, illetve a nyomozó hatóság nyomban védőt rendel ki.⁴²

Az első gyanúsított kihallgatás általában azonnal a gyanúsítás közlése után lezajlik. A fogva lévő gyanúsítottat huszonnégy órán belül ki kell hallgatni. E határidőt attól az időponttól kell számítani, amikor a gyanúsítottat a nyomozó hatóság elé állították.⁴³ Noha a büntetőeljárásban védő részvétele kötelező, ha a terheltet fogva tartják,⁴⁴ és – a korábbi rendszerrel ellentétben – ilyen esetekben a védőt legkésőbb a terhelt első kihallgatásáig ki kell rendelni,⁴⁵ valójában kérdéses, hogy ez az új rendelkezés az esetek túlnyomó részében biztosítja-e a védői jelenlétet az első kihallgatáson. Ha például a hatóság egy órával a kihallgatás időpontja előtt intézkedik védő kirendelése iránt, a szabály formális érvényesülése ellenére sem valószínű, hogy a kirendelt védő képes lesz megjelenni az eljárási cselekményen. A kötelező védői részvétel ugyanis nem jelenti azt, hogy az első (vagy bármelyik soron következő) kihallgatást ne lehetne megtartani a védő távollétében. Bár a Be. 117. § (2) bekezdése értelmében a terheltet a kihallgatásának megkezdésekor figyelmeztetni kell arra, hogy nem köteles vallomást tenni (és a figyelmeztetés elmaradása esetén a terhelt vallomása bizonyítási eszközként nem vehető figyelembe), könnyen előfordulhat, hogy a terhelt nem

⁴¹ Be., 126. §

⁴² Be., 179. § (3)

⁴³ Be. 179. § (1)

⁴⁴ Be., 46. § a)

⁴⁵ Be., 48. § (1)

elég „tapasztalt” ahhoz, hogy megtagadja a vallomást, amíg védőjével konzultálni nem tud.⁴⁶

A fentiek a meghatalmazott védő részvételére is vonatkoznak. Amennyiben ugyanis a gyanúsításra fogva lévő (például előzőleg előállított) terhelttel szemben kerül sor, az adott személynek akkor sincs módja védője jelenlétét biztosítani, ha egyébként meg tudná fizetni.

Jelenlét egyéb nyomozati cselekményeknél: Szakértők véleménye szerint „a [nyomozati cselekményekről való] védői távolmaradás egyik oka a hatósági értesítések elmaradása, vagy olyan késői megvalósítása, hogy a védők már nem tudják magukat szabaddá tenni a jelzett időpontra. A törvény nem ír elő semmiféle időbeli kötelezettséget a hatóságnak az értesítés teljesítésére [...]”.⁴⁷ Ennek eredményeképpen a védők nyomozati cselekményeken való részvételének aránya távolról sem kielégítő. Ezt igazolta a kérdéssel kapcsolatos, 1998–99-ben lefolytatott empirikus kutatás is, amely 1273 akta elemzésén és bírakkal, ügyészekkel, ügyvédekkel, rendőrökkel, előzetes letartóztatottakkal, valamint elítéltekkel felvett interjúkon alapult.

⁴⁶ Az első kihallgatás és az első kihallgatáson való védői jelenlét fontosságára a bírói és az ügyvédi oldal is felhívta a figyelmet a szakmai vitán. A Vitaanyaghoz fűzött írásbeli észrevételeiben Fazekas Tamás ügyvédjelölt rámutat, hogy a védő jelenléte nélkül tartott első kihallgatásokon nem ritka a részletes, feltáró jellegű beismerés, amit – a védő belépése után – elfogadható indokkal visszavonni már nagyon nehéz, még ha a jegyzőkönyv nem is pontosan azt tartalmazza, amit a kihallgatott személy mondott. Amennyiben a terhelt ilyen vallomást tesz, a bíróság gyakran elsősorban erre az első kihallgatáson tett vallomásra alapozza döntését a vallomás visszavonására tett próbálkozások ellenére. Lányi Éva legfelsőbb bírósági bírónak a szakmai vitán ismertetett álláspontja részben alátámasztja, részben cáfolja ezt az észrevételt. Az első kihallgatást olyan pszichikai stresszel járó helyzetnek tartja, amely hozzájárulhat az eljárás során tett „legtartalmasabb” és „legösszintébb” vallomás megtételéhez. Ugyanakkor véleménye szerint a bírói gyakorlatban számtalanszor előfordul, hogy ezeket a vallomásokat a bíró azért nem tudja megfelelő bizonyítékként értékelni, mert utólag a vádlott különböző behatásokra, kényszerre, ittas állapotban történt kihallgatásra hivatkozik. A védői jelenlét mindkét problémát kiküszöböli.

⁴⁷ Fenyvesi Csaba: *A védőügyvéd: a védő büntetőeljárás szerepéről és jogállásáról*. Dialóg Campus Kiadó, 2002, Budapest–Pécs (továbbiakban: Fenyvesi), 182. o.

2. tábla:
Védői részvétel a nyomozásban

Nyomozati cselekmény	Jelen volt-e védő? (Hány alkalommal?)	
	Városi bíróság (327 eset)	Megyei bíróság (165 eset)
Szemle	Nem	Igen (1 alkalom = 0,6%)
Bizonyítási kísérlet	Nem	Igen (2 alkalom = 1,2%)
Felismerésre bemutatás	Nem	Nem
Helyszínelés	Nem	Igen (2 alkalom = 1,2%)
Tanúkihallgatás	Igen (40 alkalom = 12,2%)	Igen (36 alkalom = 21,8%)
Terhelt kihallgatása	Igen (94 alkalom = 28,7%)	Igen (44 alkalom = 27%)
Szembesítés	Igen (44 alkalom = 13,4%)	Igen (32 alkalom = 20%)
Szakvélemény ismertetése	Igen (11 alkalom = 3,36%)	Igen (18 alkalom = 19%)
Iratismertetés	Igen (88 alkalom = 26,9%)	Igen (74 alkalom = 45%)

Forrás: Fenyvesi

A fogva tartott terhelt és a védő közötti kapcsolattartás sem mentes a problémáktól a magyar gyakorlatban. A kapcsolattartás két legfontosabb formája a személyes találkozás és a telefonos kapcsolat (mind a terhelték, mind az ügyvédek óvakodnak a levelezéstől a nyomozó hatóságokkal szembeni bizalmatlanság miatt).⁴⁸ A gyakorló ügyvédek mindkét formával kapcsolatban fogalmaznak meg aggályokat. Amint arra fent utaltunk, részben még mindig eltérő szabályok vonatkoznak a rendőrségi fogdáknak és a büntetés-végrehajtási intézetekben foganatosított előzetes letartóztatásra. A szakértők véleménye szerint a rendőrségi fogdában fogva tartottak helyzete a védővel való kapcsolattartás szempontjából rosszabb, mint azoké, akiknek előzetes letartóztatását büntetés-végrehajtási intézetben hajtják végre. A rendőrség ezt vitatja, mondván, hogy „a rendőrségi fogdában elhelyezett fogvatartott személy nem csak a fogdán, de előadója [...] személyes közreműködésével is tarthatja a kapcsolatot védőjével, akár a nyomozási cselekmények foganatosításakor, akár azon kívül is.”⁴⁹

Személyes találkozás: Már a fogva lévő terhelt és a védő első találkozása is problémákat vet fel. A Bv. Szabályzat 55. §-ának értelmében az ügyfeléhez érkező védő a kirendelésről szóló határozatot vagy a meghatalmazást köteles bemu-

⁴⁸ Fenyvesi, 190. o.

⁴⁹ Hatala József írásbeli észrevétele.

tatni. A belépést akkor is engedélyezni kell, ha a védő a meghatalmazásnak az elítélttel való aláíratása érdekében keresi fel az intézetet, az aláírásig azonban az elítélttel csak ellenőrzés mellett beszélhet. Ezzel szemben a Fogdaszabályzat nem tartalmaz rendelkezést erre az esetre (amikor tehát a védő azért kíván belépni, hogy meghatalmazást vegyen fel a terhelttől), ami igazi ördögi kört eredményezhet: „A rendőrök a meghatalmazást kérik, de ennek beszerzése az első személyes találkozó nélkül aligha megy.”⁵⁰

A probléma rendezésére irányuló rendőri intézkedések egyes esetekben csak rontanak a helyzeten. A budapesti rendőrfőkapitány bűnügyi helyettesének vonatkozó intézkedése szerint, ha az ügyvéd meghatalmazás nélkül (pl. a meghatalmazás aláíratása céljából) vagy egy hozzátartozó által írt meghatalmazás birtokában keresi fel a terheltet, „az ügyben eljáró nyomozó szerv tagja a terheltet vezettesse elő, és tájékoztassa a tényről, továbbá arról, hogy a [hozzátartozó által adott] meghatalmazást a védőtől megvonhatja [illetve – ha az ügyvéd a

⁵⁰ Kővér Ágnes – Kőszeg Ferenc – Zádori Zsolt (szerk.): *Előrehozott büntetés: rendőrségi fogdáék – fogvatartottak a rendőrségen*. Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet – Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 1997 (továbbiakban: *Előrehozott büntetés*), 89. o.

meghatalmazás aláírása céljából jelenik meg – arról, hogy] a terhelt tetszése szerint meghatalmazást adhat, vagy a meghatalmazás megadását megtagadhatja”.⁵¹ Ezen túlmenően, „ha a fogvatartott terhelt a nagykorú hozzátartozója által adott meghatalmazást nem vonja meg, vagy az ügyvédnek meghatalmazást ad, a védő eljárási jogosultságát el kell fogadni”.⁵² A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a fogvatartást foganatosító rendőri szerv csak akkor teszi lehetővé, hogy az ügyvéd ügyfelével találkozzék, ha a terhelt az ügy előadója jelenlétében írja alá a meghatalmazást, vagy nyilatkozik arról, hogy a hozzátartozó által adott meghatalmazást elfogadja.⁵³ Az ügyvédnek tehát előbb az ügy előadójával kell egyeztetnie, mielőtt módja nyílik arra, hogy védencével beszéljen. Ez – különösen, ha az előadó nem azon a rendőrkapitányságon teljesít szolgálatot, ahol a terheltet fogva tartják – hosszabb, esetenként többnapos vagy -hetes késedelmet is okozhat, a terheltet viszont időközben több alkalommal is kihallgathatják.⁵⁴ Ráadásul, a hozzátartozó által adott meghatalmazás érvényességének ilyen feltételekhez kötése ellentétes a Be.-vel, amely, noha a terhelt által adott meghatalmazást tekinti elsődlegesnek, nem tesz különbséget a terhelt és a hozzátartozó által adott meghatalmazás között.⁵⁵

A szabályozatlanságon túlmenően problémát jelent egyes intézetekben és fogdákon az ügyvédi beszélő helyiségek kis száma, ami azt eredményezheti, hogy a védőnek több órát kell várnia, amíg valamelyik helyiség felszabadulásával lehetősége nem nyílik a védencével való konzultációra. Az órsemélyzet kis létszáma

⁵¹ 3/2001 számú intézkedés, 2. a) pont

⁵² 3/2001 számú intézkedés, 2. b) pont

⁵³ A Magyar Helsinki Bizottság többször, több fórumon próbálta elérni az intézkedés törvényeknek megfelelő módosítását, az erőfeszítések azonban nem vezettek eredményre.

⁵⁴ Ezt a gyakorlatot Somos Zoltán ügyvéd és Bánáti János is kifogásolta a szakmai vitán. Ugyanakkor Mendege Györgyi, a BRFK Gyorskocsi utcai fogdájának parancsnoka úgy vélekedett: nem vállalhatja fel, hogy az általa vezetett intézménybe esetlegesen hamisított ügyvédi igazolvánnyal illetéktelen személyt engedjenek be a fogvatartotthoz. Ez a félelem némiképp indokolatlannak tűnik a büntetés-végrehajtási intézetek gyakorlatának tükrében. Ezekben ugyanis nincs ilyen megkötés: a hozzátartozó meghatalmazásával beléphet az ügyvéd, és arra is van mód, hogy a terhelt a fegyőr jelenlétében aláírja a meghatalmazást.

⁵⁵ Be., 47. § (1). Védőt elsősorban a terhelt hatalmazhat meg. Meghatalmazást a terhelt törvényes képviselője vagy nagykorú hozzátartozója, külföldi állampolgár terhelt esetén hazája konzuli tisztviselője is adhat. A meghatalmazásról a terheltet értesíteni kell.

hasonló nehézségeket okoz, mivel – még ha akad is szabad helyiség – nincs, aki a terheltet beszélőre kísérije.

Külön gondot jelent az ügyvédjelöltek beléptetése. Az ügyvédekről szóló 1998. évi XI. törvény (ügyvédi törvény) értelmében az ügyvéd a megbízás ellátásához fő szabály szerint ügyvédjelöltje közreműködését is igénybe veheti.⁵⁶ A Be. kimondja, hogy a vádirat benyújtásáig az ügyvédjelölt az ügyvéd helyetteseként eljárhat.⁵⁷ Ennek alapján azt a jelöltet, aki ügyvédjelölti igazolványa tanúsága szerint a terhelte meghatalmazott ügyvédjének alkalmazásában áll, minden további igazolás nélkül be kellene bocsátani a fogva tartó intézménybe abból a célból, hogy a terhelttel konzultáljon. Ennek ellenére a fogvatartást foganatosító intézmények gyakran olyan meghatalmazás bemutatását követelik meg, amelyben az ügyvédjelölt név szerint is fel van tüntetve. Ez az elvárás (azon túl, hogy jogszerűtlen) nem is reális, hiszen elképzelhető, hogy a meghatalmazás olyan időben született, amikor az adott jelölt még nem is dolgozott az ügyvédnél, az pedig nem várható el, hogy az ügyvéd minden új jelölt felvételénél valamennyi ügyféllel új meghatalmazást írasson alá.⁵⁸

Telefonos kapcsolattartás: Itt is különbség mutatkozik a büntetés-végrehajtási intézetekben és a rendőrségi objektumokban fogva tartott előzetes letartóztatottak helyzete között. Egy empirikus kutatás adatai szerint a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartott és megkérdezett előzetesek szignifikánsan kisebb arányban számoltak be arról, hogy a védővel való telefonos kapcsolattartásuk valamilyen akadályba ütközött, mint a rendőrségi objektumokban elhelyezett előzetes letartóztatottak.⁵⁹

A telefonos kapcsolattartással összefüggésben több gyakorló ügyvéd arra hívja fel a figyelmet, hogy még azokban az intézetekben is, ahol a telefonálás többé-kevésbé zökkenőmentes, a probléma csak az egyik irányban van megoldva. A védő számára teljességgel lehetetlen telefonon elérni előzetes letartóztatásban lévő védencét. Amennyiben beszélni kíván vele, be kell mennie hozzá a fogvatartást foganatosító intézetbe, és ez adott esetben jelentős hosszúságú utazást tehet szükségessé. Kisebb súlyú kérdésekben ez – különösen

⁵⁶ Ügyvédi törvény, 23. § (5)

⁵⁷ Be., 44. § (5)

⁵⁸ Bánáti János hozzászólása a szakmai vitán.

⁵⁹ Herke Csongor – Péter Iván: A rendőrségi fogdáknak fogva tartottak helyzete a Magyar Helsinki Bizottság tapasztalatai alapján. *Belügyi Szemle*, 2000/2–3. (továbbiakban: Herke–Péter), 41. o.

a fent részletezett hosszadalmas várakozás kilátásával együtt – „elrettentheti” az ügyvédet a konzultációtól, ami természetesen a hatékony védelem rovására mehet.⁶⁰

Az előzetes letartóztatás szükségességét alátámasztó bizonyítékok megismerhetősége: A nyomozati szakban az iratmegismerési jog korlátozott: a gyanúsított és a védő a nyomozás során a szakvéleményen és azon eljárási cselekmények jegyzőkönyvein kívül, amelyekben jelen lehet, az iratokat csak akkor tekintheti meg, ha ez a nyomozás érdekeit nem sérti.⁶¹ Mivel az új büntetőeljárás kódex csak azoknak a tanúknak a kihallgatásán teszi lehetővé a védő jelenlétét, akiknek a meghallgatását ő vagy az általa védett gyanúsított indítványozta,⁶² ez a rendelkezés igen szűkre szabhatja, illetve a nyomozó hatóság esetleg önkényes döntésének függvényévé teheti a védő iratbetekintési jogát. Ennek az az eredménye, hogy az előzetes letartóztatás elrendelése tárgyában tartott ülésen a védő az esetek nagy részében nem ismerheti meg azokat a bizonyítékokat, amelyek az ügyészi indítvány alapját képezik. Gyakorló ügyvédek szerint hiába hivatkoznak arra, hogy amennyiben a nyomozás érdekeit nem sérti, az iratbetekintésre lehetőség volna, a nyomozási bírók általában nem vállalják, hogy ebben a kérdésben állást foglaljanak, és nem engedélyezik a letartóztatás alapjául szolgáló bizonyítékok megismerését.⁶³ Bírósági oldalról azt hangsúlyozzák, hogy az új Be. sem jogosítja fel a nyomozási bírót az iratbetekintési jog biztosítására, mivel a nyomozati szakban nem ő az ügy ura.⁶⁴ A helyzet eredménye mindenképpen az, hogy az iratok megismerésére nem jogosult ügyvédek számára rendkívül nehézé válik érdemben érvelni védencük szabadlábban hagyása mellett.

A kirendelt védőkkel kapcsolatos sajátos gondok: A védő számára nem kötelező az eljárási cselekményeken való részvétel a nyomozati szakban, a meghatalmazott védő ennek ellenére általában részt vesz a nyomozati cselekményeken, hiszen munkadíját ügyfele megfizeti. Ezzel szemben a kirendelt védőket nem ösztönzi semmi arra, hogy a kötelező eseteket leszámítva részt vegyenek az eljárásban, mivel a kirendelt védői díjak még a 2004 januárjától hatályos új tarifák

⁶⁰ Diczig István hozzászólása a szakmai vitán. Az érintett szervek e vonatkozásban a technikai kivitelezés anyagi feltételeinek hiányára hívják fel a figyelmet (Hatala József írásbeli észrevétele).

⁶¹ Be., 186. § (1)

⁶² Be., 184. § (2)

⁶³ Bánáti János hozzászólása a szakmai vitán.

⁶⁴ Gaál Irén hozzászólása a szakmai vitán.

bevezetése ellenére is igen alacsonyak a piaci árakhoz képest.⁶⁵ Ezért esetükben a nyomozati cselekményeken való részvétel aránya jóval kisebb, mint a meghatalmazott védőknél. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának 1996-os vizsgálata nagyszámú adattal bizonyította, hogy a kirendelt védők – számos ok következtében – sokszor nem biztosítanak hatékony védelmet a fogva tartott gyanúsítottaknak. Az ombudsman Zala megyében folytatott vizsgálatának tapasztalata szerint az „előzetes letartóztatást megelőző bírói meghallgatáson túli nyomozati cselekményen a kirendelt védő csak kivételesen jelent meg.”⁶⁶ A tanúkihallgatáson az eseteknek mindössze 18,7 százalékában vett részt kirendelt védő. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében tizennyolc vizsgált ügyből csupán háromban volt jelen az eljárási cselekményeknél a kirendelt védő. Pest megyében tizenkét fogvatartott közül öt nem is ismerte kirendelt védőjét.⁶⁷

Hasonló eredményre jutott a Magyar Helsinki Bizottság 1997-ben rendőrségi fogdáknak végzett felmérése is. 340 fogva tartott gyanúsított közül 198-nak (58,1 százalék) volt kirendelt védője. A meghatalmazott védővel rendelkezőknek 45 százaléka, a kirendelt védővel rendelkezőknek mindössze 15 százaléka tudott még az első kihallgatás előtt kapcsolatba lépni a védőjével. A megkérdezés időpontjában a kirendelt védővel rendelkezők 43,7 százaléka még nem találkozott a védőjével. A meghatalmazott védővel rendelkezők között ez az arány csupán 8,1 százalék volt.⁶⁸

A tapasztalatok szerint az alacsony díjazás mellett a munkájukat nem megfelelően ellátó kirendelt védőkkel szembeni hatékony szankciók hiánya is hozzájárul a problémához. Noha a Be. szerint a védő köteles a terhelttel a kapcsolatot késedelem nélkül felvenni,⁶⁹ az ügyvédi etikai kódex⁷⁰ 8/4 pontja pedig

⁶⁵ A 7/2002. (III. 30.) IM rendelet és a Magyar Köztársaság 2004. évi költségvetéséről és az államháztartás hároméves kereteiről szóló 2003. évi CXVI. törvény értelmében az eljárási cselekményen való részvétel díja óránként 3000 forint, a fogva tartott terhelttel való konzultációért pedig alkalmanként 1500 forint jár. Elmaradt eljárási cselekmény esetén a védőt egyszer 1500 forintos díj illeti meg.

⁶⁶ *A kirendelt védővel nem rendelkező fogva tartott személyek védelemben való jogának érvényesülése a büntetőeljárás nyomozási szakaszában.* Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése. 1996 (a továbbiakban: Ombudsmani jelentés) 7. o.

⁶⁷ Ombudsmani jelentés, 17. és 22. o.

⁶⁸ *Előrehozott büntetés*, 86. o.

⁶⁹ Be., 50. § (1) a)

⁷⁰ A Magyar Ügyvédi Kamara 8/1999. (III. 22.) MÜK Szabályzata az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól.

kimondja, hogy a kirendelés átvételét követően haladéktalanul jelentkezni kell a kirendelő hatóságnál, tájékoztatást kell kérni, és haladéktalanul kezdeményezni kell az előzetes letartóztatásban lévő ügyféllel a személyes kapcsolat felvételét, a kirendelt védők nem egy esetben elmulasztják e kötelességük teljesítését.

Alapvetően az ügyvédi kamara joga és kötelezettsége, hogy felelősségre vonja az ügyvédeket, ha nem tartják be a szakmai normákat. Az ügyvédi törvény szerint⁷¹ fegyelmi vétséget követ el az az ügyvéd, aki az ügyvédi tevékenység gyakorlásából eredő, jogszabályban, illetve az etikai szabályzatban meghatározott kötelességét vétkesen megszegi. A lehetséges szankciók: a) megrovás, b) pénzbírság, c) kizárás a kamarából.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy csak nagyon ritkán kerül sor fegyelmi eljárásra kirendelt védők ellen. A Magyar Ügyvédi Kamara fegyelmi főmegbízottja és egyben a Budapesti Ügyvédi Kamara fegyelmi bizottságának tagja 2002-ben úgy nyilatkozott, hogy Budapesten (ahol a fegyelmi ügyek száma évi 180-200 körül mozog) a korábbi 6-7 évben nem érkezett panasz kirendelt védőként eljáró ügyvédekkel szemben. A Magyar Ügyvédi Kamarához mindössze egy vagy két – megalapozatlan – panasz érkezett a megyei ügyvédi kamarák elnökeinek a kirendelt védők ellen indított fegyelmi eljárást megszüntető döntései ellen (a megyei kamarai elnökök fegyelmi eljárást megszüntető döntései ellen az országos kamarához benyújtott panaszok száma évi 700 körül van). A fegyelmi főmegbízott ugyanakkor azt is hozzátette, hogy ezek csak becslült adatok, mivel a kamaráknál ilyen jellegű statisztika és nyilvántartás nem létezik.⁷²

A kirendelt védők teljesítményével való széles körű elégedetlenséget jelző empirikus kutatások eredményei és a panaszok alacsony száma közötti ellentmondás csak látszólagos. A nyomozati szakban elsősorban a nyomozó hatóság és a terhelt számára válhat világossá, hogy a kirendelt védő nem teljesíti a törvényben és az etikai kódexben foglalt kötelezettségét. Valójában sem a nyomozó hatóságtól, sem a terhelttől nem életszerű elvárni, hogy panaszt tegyen. Az előbbi – eljárási helyzeténél fogva – nem igazán érdekelt a hatékony ügyvédi munkában, utóbbi pedig – különösen fogvatartás esetén – igen kiszolgáltatott helyzetben van.

Azok a terheltek, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy védőt hatalmazzanak meg, általában a szegény, iskolázatlan rétegekből kerülnek ki, érdekérvényesítő képességük is alacsony. Ráadásul a terhelteknek nincs alanyi joga új védő

⁷¹ Ügyvédi törvény, 37. §

⁷² Interjú Zimnic Jánossal, a Magyar Ügyvédi Kamara fegyelmi főmegbízottjával. 2002. szeptember 11.

kirendelésének kérésére. Az ügyvédi törvény szerint a hatóság a kirendelt ügyvédet a kirendelés alól felmentheti, ha a terhelt alapos okkal kéri a felmentését.⁷³ A Be. gyakorlatilag megismétli ezt a szabályt, amikor kimondja: „a védő kirendelése ellen nincs helye jogorvoslatnak, de a terhelt – indokoltan – más védő kirendelését kérheti. A kérelemről az a bíróság, ügyész, illetőleg nyomozó hatóság dönt, amely előtt az eljárás folyik.”⁷⁴ Előállhat tehát az a helyzet, hogy a terhelt új védő kirendelését kéri, azonban a hatóság e kérésnek nem tesz eleget, a terhelt tehát olyan védővel kénytelen folytatni az eljárást, akit bepanaszolt, akivel szemben fellépett a hatóság előtt. Nem csoda, hogy azok a terhelték, akik esetleg tisztában is vannak ezen jogaikkal, nem kockáztatják meg a panasztételt.

A bírósági szakban eljáró kirendelt védők elleni panaszok hiányára részben az a magyarázat, hogy ekkor már kötelező a részvétel, részben pedig egyfajta kollektivitás a bírák részéről. A Magyar Helsinki Bizottság által a kirendelt védői rendszerről tartott 2002. októberi kerekasztal-beszélgetésen az egyik bíró azt mondta, furcsán venné ki magát egy kolléga ellen fegyelmi eljárást kezdeményezni, ezért a bírónak egy választása van: soha többé nem rendeli ki az adott ügyvédet.⁷⁵

1996-ban Bárd Károly azt írta, hogy „a kirendelt védői teljesítménnyel kapcsolatos problémák részben a [kötelességüket elmulasztó kirendelt védőkkel szemben kiszabott] meglehetősen enyhe fegyelmi büntetésekre vezethetőek vissza”.⁷⁶ Jelenleg azonban a fegyelmi büntetések teljes hiányáról kell beszélni, hiszen panaszok nélkül szankciók sem szabhatók ki, így azonban a kamarák nem követhetik nyomon a kirendelt védői tevékenység egyedi és általános minőségét.

Amennyiben a kirendelt védő elmulasztja felkeresni az előzetes letartóztatásban lévő terheltet, úgy a fogvatartottnak kell megpróbálnia felvenni a kapcsolatot vele. A Magyar Helsinki Bizottság 1996 óta működő fogdamegfigyelő programjának (részletesen lásd később) tapasztalatai szerint a vonatkozó jogszabályok rendelkezéseinek ellenére⁷⁷ az előzetes letartóztatottak számára gyakran igen nehéz a hatóságoktól információt szerezni kirendelt védőjük kilétére és

⁷³ Ügyvédi törvény, 34. § (3)

⁷⁴ Be., 48. § (5)

⁷⁵ Csák Zsolt, a Fővárosi Bíróság bírója a Magyar Helsinki Bizottság 2002. október 28–29-én tartott kerekasztal-beszélgetésén.

⁷⁶ Bárd Károly: Country Report: Hungary. In: Access to Legal Aid for Indigent Criminal Defendants in Central and Eastern Europe. *Parker School Journal of East European Law*, Vol. 5 1998, Nos. 1–2. (A továbbiakban: Bárd).

⁷⁷ Pl. Fogdaszabályzat, 36. § (1) d)

elérhetőségére nézve.⁷⁸ Ha tehát a kirendelt védő a fent vázolt okok miatt (kése delmes értesítés, a jelenléti kötelezettség hiánya, alacsony díjak stb.) nem keresi fel a terheltet a nyomozati szakban, a fogva tartott terhelte gyakran képtelen bármiféle kapcsolatot létesíteni vele.

A terheltek által a kirendelt védővel való kapcsolatfelvétel során tapasztalt nehézségekre vonatkozó észrevételeket a CPT megfigyelései is alátámasztották: „E tekintetben a CPT-t aggasztja, hogy a kirendelt védők sok esetben az első tárgyalásig nem lépnek kapcsolatba védencükkel.”⁷⁹ A CPT ezzel összefüggésben javaslatot fogalmazott meg, amely szerint „a fogvatartottak számára biztosított jogi segítségnyújtás rendszerét úgy kell módosítani, hogy kellőképp hatékony legyen a teljes eljárás folyamán, ideértve a rendőrségi szabadságkorlátozás kez deti fázisát is”.⁸⁰

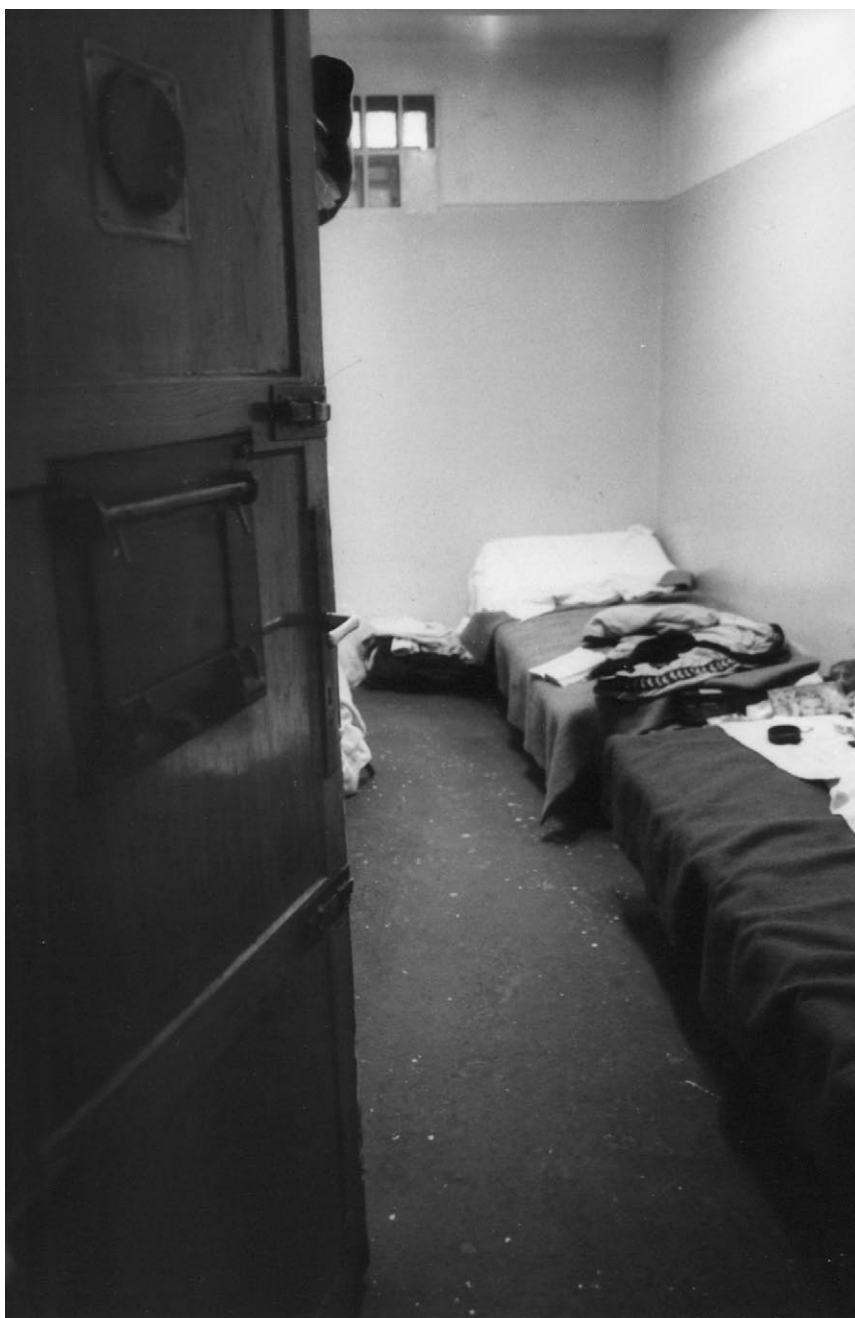
Ugyancsak a kirendelt védőkkel kapcsolatos sajátos problémák körébe tartozik a hatóságok azon kötelezettségének hiánya, hogy tolmácsot biztosítsanak a védő és a terhelte közötti konzultációkhoz. Bár a védelem kötelező, ha a terhelte nem beszél magyarul (és nincs meghatalmazott védője), a hatóságok tolmácsot csak az eljárási cselekményekhez biztosítanak.⁸¹ Ez azt jelenti, hogy amennyiben a kirendelt védő konzultálni akar védencével (ami természetesen elengedhetetlen feltétele a hatékony védelemnek), neki kell viselnie a tolmácsolás költségeit. A kirendelt védői díjakra és költségterítésre vonatkozó szabályok módosulásának eredményeként 2003. január 1-jétől a kirendelt védők kérhetik a bíróságtól valamennyi készkiadásuk megtérítését, erről azonban a bíróság az eljárást lezáró döntésével egyidejűleg határoz. A büntető ügyek átlagos hosszát figyelembe véve, évekbe telhet, míg a védő által előlegezett tolmácsköltségek megtérítéséről a bíróság dönt, ami jelentősen hátráltathatja az anyanyelv használatához való alapvető jog gyakorlati érvényesülését a magyar büntetőeljárási rendszerben. (Itt

⁷⁸ Ebben a vonatkozásban ellentmondás mutatkozik a Bizottság tapasztalatai és a rendőrség álláspontja között, amely szerint „[a]z előzetes letartóztatásban lévő terhelte minden esetben – már a gyanúsítás közlésekor – tájékoztatja az eljáró nyomozó hatóság tagja, hogy melyik védőt rendelte ki a számára, és mi az elérhetősége. Ez minden esetben feltüntetésre kerül a kihallgatásról készült jegyzőkönyvben is.” (Hatala József írásbeli észrevétele.)

⁷⁹ 1999-es CPT-jelentés. 32. §

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Hatala József felhívja rá a figyelmet, hogy anyagi források hiányában a rendőrségnek nincs lehetősége arra, hogy az önálló konzultációhoz a bűnügyi költség terhére tolmácsot biztosítson. Ezzel összefüggésben megjegyezzük, hogy e probléma megoldása nem is a rendőrség, hanem sokkal inkább a jogalkotás feladata.

kell szót ejtenünk arról, hogy a büntetőeljárásban a tolmácsok óradíja többszörösen meghaladja a kirendelt védők óradíját, és ezt az aránytalanságot a 2003-as és 2004-es díjemelés sem szüntette meg.)

Jogszabályi szinten nincs tisztázva az sem, hogy a védőt kísérő tolmács milyen módon léphet be a fogvatartást foganatosító intézetbe. A Fogdaszabályzat egyáltalán nem érinti a kérdést, a Bv. szabályzat viszont kimondja, hogy a „hivatalos vagy szolgálati ügyben eljáró személyek” a személyazonosságuk és a feladatuk ellátására feljogosító igazolvány, okmány, megbízólevél vagy meghatalmazás felmutatása mellett, a belépés indokának a közlésével beléphetnek a büntetés-végrehajtási intézetbe.⁸² A jogszabály 55. § (1) bekezdésének értelmében hivatalos vagy szolgálati ügyben eljáró személynek azok minősülnek, akik a jogszabályban meghatározott feladataik végrehajtása vagy a bv. szervezettel kötött együttműködési megállapodásban foglaltak teljesítése érdekében lépnek az intézet területére. Ebbe a definícióba bele lehetne érteni a tolmácsot, ugyanazon szakasz (2) bekezdése azonban a meghatározást jelentősen leszűkítve tételenen meghatározza, hogy az intézmény személyi állományának tagjain kívül ki tekinthető hivatalos vagy szolgálati ügyben eljáró személynek. E körben a büntetőeljárás szereplői közül – az ügyész, a bíró és a nyomozó hatóság tagjai mellett – a védőt, a fogva lévő sértett, magánvádló és egyéb érdekelt képviselőjét, továbbá a fogva lévő pótmagánvádló, illetve tanú érdekében eljáró ügyvédet nevesíti, a tolmácsot azonban nem.⁸³

A probléma áthidalására a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka 1997-ben körlevelet, majd 1999-ben országos parancsnoki intézkedést bocsátott ki, amelyben rögzítette, hogy lehetővé kell tenni a tolmács belépését, kivéve, ha szerepel azon személyek között, akiket a kapcsolattartásból kifejezetten kizártak.⁸⁴ Tekintettel az új büntetőeljárási kódexnek a kapcsolattartás engedélyezésére vonatkozó következtelenségeire (lásd IV. fejezet 5. pont), ez a megoldás feltehetően nem lesz elégséges a jövőben, ezért a kérdést jogszabályban kell rendezni.

Végül szót kell ejtenünk a rendszer egy alapvető strukturális problémájáról is. A Be. értelmében az a hatóság rendel ki védőt a terhelt számára, amely előtt az eljárás folyamatban van, tehát a nyomozó hatóság, az ügyész vagy a bíróság.⁸⁵ A nyomozó hatóság és esetenként az ügyész vonatkozásában ez azt jelenti, hogy olyan szerv vagy személy dönt a kirendelt védő személyéről, amely, illetve aki

⁸² Bv. szabályzat, 55. § (3)

⁸³ Bv. szabályzat, 55. § (2) g)

⁸⁴ Müller Anikónak, a BVOP Jogi Osztálya vezetőjének hozzászólása a szakmai vitán.

⁸⁵ Be., 48. §

eljárási szerepénél fogva nem feltétlenül érdekelt a védői tevékenység hatékonyságában, ami komoly kontraszelekciónak tekinthető.⁸⁶ Álláspontunk szerint a közelmúltban felállított jogi segítségnyújtó szolgálat bevonásával megoldható lenne, hogy a nyomozó hatóság és a vádhatóság az előtte folyamatban lévő ügyekben csak jelezze a kirendelés szükségességét, a tényleges kirendelést (azaz a kirendelt védő kiválasztását és értesítését) azonban az eljárásban semmilyen formában nem érdekelt szolgálat hajtsa végre.

⁸⁶ Magyar Elemér ügyvéd a szakmai vitán mondta el annak az ismerős ügyvédnek a – fenti problémát jól érzékeltető – esetét, akit úgy rendeltek ki egy a későbbiekben jogos védelmi felmentéssel végződött emberölési ügyben, hogy korábban soha nem foglalkozott büntetőjoggal.

II. A MAGYAR HELSINKI BIZOTTSÁG ÉS AZ ELŐZETES LETARTÓZTATÁS MEGFIGYELÉSE

1. FOGDAMEGFIGYELÉS

A fentiekből nyilvánvalóvá válhatott, hogy az előzetes letartóztatás a büntető-eljárás rendkívül kényes intézménye, amellyel kapcsolatban gyakran felmerül az alapvető emberi jogok csorbulásának, a megengedhetőnél nagyobb mértékű korlátozásának veszélye. Ez indította 1996 februárjában a Magyar Helsinki Bizottságot az Alkotmány- és Jogpolitikai Intézettel (COLPI) közös Fogdamegfigyelő Programjának létrehozása.

Az azóta is folyó program keretében az Országos Rendőr-főkapitánysággal (ORFK) kötött megállapodás alapján háromfős csoportok figyelik meg a rendőrségi fogdáknak foganatosított előzetes letartóztatás körülményeit. Az ügyvédek, orvosokból, valamint szociális munkásokból és szociológusokból álló csoportok előzetes bejelentés nélkül, bármely napszakban látogatást tehetnek a rendőrségi objektumokban, és a biztonsági szabályok betartásával beléphetnek a fogdába, a zárakba, valamint az előállító helyiségekbe. Biztonsági felügyelet mellett, de ellenőrzés nélkül beszélgetést folytathatnak és kérdőíves interjút készíthetnek a fogvatartottakkal. A csoport orvos tagja a fogvatartottakat hozzájárulásukkal megvizsgálhatja.

Az ORFK-val kötött együttműködési megállapodás 12. pontja értelmében a Magyar Helsinki Bizottság a csoportok által tapasztalt visszaadásokról a megfigyelést követően haladéktalanul tájékoztatja a fogdát felügyelő rendőrségi szervet, végső soron az ORFK-t, amennyiben pedig a megfigyelő csoport valamely tagja törvénysértésre utaló jelenséget tapasztal, arról a sértett meghatalmazása alapján – a Bizottság egyetértésével és a rendőrség egyidejű tájékoztatása mellett – az ügyészségen feljelentést tesz. A látogatás során felmerült vitás kérdésekre, valamint a fogdaparancsnok indokolatlannak ítélt korlátozó intézkedésére vonatkozó panaszával a Bizottság rendőrkapitánysági fogda esetén a kapitányság vezetőjéhez, központi fogda esetén a megyei (budapesti) rendőrfőkapitányhoz fordulhat.

A program első évének tapasztalatait a Bizottság és a COLPI közös kiadásában megjelent, *Előrehozott büntetés. Rendőrségi fogdák – fogvatartottak a rendőrségen* című kiadvány foglalja össze, amely részletesen elemzi a magyarországi

fogdarendszer hiányosságait, többek között a fogvatartás fizikai körülményeivel, az egészségügyi ellátással, valamint a letartóztatott személyek emberi jogainak érvényesülésével kapcsolatban, kitér továbbá a fogvatartottakkal szemben alkalmazott fizikai és pszichikai kényszer kérdéseire is.

A *Beszélő* 2001. júniusi számában megjelenő elemzés⁸⁷ a program egyik jellegzetes elemét, a Magyar Helsinki Bizottság, illetve a megfigyelőcsoportok és a rendőrség között kialakult levelezést mutatta be, és ennek ismertetése révén igyekezett képet adni az előzetes letartóztatással kapcsolatos problémákról, valamint arról, hogy milyen stratégiákat alkalmaznak a rendőri vezetők a civil szervezetekkel való kapcsolattartásban.

A nyolcadik éve folyó program tapasztalatait összegezve megállapítható, hogy a látogatásoknak számos pozitív hatása van. Egyre inkább tudatosul a fogdákon szolgálatot teljesítő rendőrökben, hogy a Bizottság megfigyelői bármikor megjelenhetnek, és észlelhetik az esetleges visszasságokat. Ez mutatkozik meg többek között abban, hogy alaposabbá vált a befogadást megelőző orvosi vizsgálat, és számos fogdában javultak az elhelyezés fizikai körülményei.

2.

BÖRTÖNMEGFIGYELÉS

A Magyar Helsinki Bizottság részben éppen a Fogdamegfigyelő Program sikere alapján indította el börtönmegfigyelő programját, amely első fázisában az elítéltek helyzetének felmérését tűzte céljául, nem vizsgálta tehát az előzetes letartóztatottak fogvatartásának körülményeit. A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BVOP) és a bizottság között 1999. december 23-án létrejött együttműködési megállapodás alapján a bizottság munkatársai 2000 áprilisától 2001 januárjáig kilenc büntetés-végrehajtási intézetet látogattak meg.

Az ügyvédek, orvosokból, joghallgatókból, szociológusokból álló 4-6 fős csoportok látogatásaira az adott büntetés-végrehajtási intézet vezetőjével előre egyeztetett időpontban került sor. A csoporttagok az intézetekben időbeli korlátozás nélkül tartózkodhattak. A fogvatartottak elhelyezésére szolgáló körletekben kísérettel mozoghattak, a zárkákba nyitástól zárásig, az egyéb helyiségekbe korlátozás nélkül beléphetek, ott tartózkodhattak, éjszaka a zárkákba betekintettek. Az elítéltekkel az intézet e célra kijelölt helyiségeiben (látogatóhelyiség,

⁸⁷ Kádár András Kristóf: Ember a fogdán. Szemelvények a Magyar Helsinki Bizottság és a rendőrség levelezéséből. *Beszélő*, 2001. június.

nevelői szoba, tanterem stb.) biztonsági felügyelet mellett kommunikálhattak, oly módon azonban, hogy a megfigyelők és az elítéltek beszélgetését a biztonsági felügyeletet ellátó büntetés-végrehajtási alkalmazott nem hallgathatta.

Az együttműködési megállapodás értelmében a megfigyelő tevékenység a fogvatartásra szolgáló épület, épületrész, körlet és zárka fizikai állapotára, az elhelyezés körülményeire, az elítéltekkel való bánásmódra, jogaik biztosítására, a külvilággal való kapcsolattartásukra, fizikai és speciális – pl. orvosi és higiéniai – szükségleteik ellátására, az elítéltek és az őrzésüket ellátó személyek közötti kapcsolat minőségére, valamint a büntetés-végrehajtási intézetekben folyó reszocializációs tevékenységre terjedt ki. A megfigyelő és az elítélt beszélgetése nem érinthette a fogvatartás alapjául szolgáló cselekményt és eljárást. A megfigyelők ugyanakkor gyűjtöttek adatokat az elítéltek szociális helyzetéről, a bekerülés előtti életkörülményeiről és a társadalomba való visszailleszkedésük esélyeiről is.

A megfigyelési tevékenység gerincét a Magyar Helsinki Bizottság által elkészített, 165 kérdésből álló, a BVOP által is jóváhagyott kérdőív képezte. A megfigyelők e kérdőív alapján folytattak – anonim – interjúkat az erre vállalkozó elítéltekkel. A megfigyelőcsoportok összesen 565 fogvatartottal készítették kérdőíves interjút, a megkérdezettek 12–14%-a zárkózott el a válaszadás elől.

Az interjúk mellett más információforrásokra is támaszkodott a program: a megfigyelők az elítélt írásos hozzájárulásával betekintheztek az elítéltre vonatkozó igazgatási, nevelési és munkavégzési adatokba, nyilvántartásokba. Lehetőség nyílt arra is, hogy a megfigyelőcsoportok orvos tagjai megvizsgálják a – vizsgálatot írásban kérő – elítélteket (a büntetés-végrehajtási intézetek e célból engedélyezték az intézeti orvosi rendelő igénybevételét), és betekinsenek az egészségügyi adatokba, valamint az „ambuláns naplóba”. A megfigyelők ezen túlmenően számos beszélgetést folytattak a bv. állomány tagjaival, az egyes bv. intézetek vezetőivel, nevelőtisztekkel, felügyelőkkel, orvosokkal, lelkészekkel, pszichológusokkal is.

A Magyar Helsinki Bizottság vállalta, hogy a büntetés-végrehajtási intézetben szerzett tapasztalatokról konzultál az adott intézet parancsnokával. Az együttműködési megállapodás kimondta azt is, hogy amennyiben a megfigyelőcsoportok súlyos mulasztást vagy bűncselekményt vélnek felfedezni, erről haladéktalanul értesíteniük kell a büntetés-végrehajtási intézet parancsnokát, illetve bűncselekmény gyanúja esetén az ügyészt is. A program során a bizottság számos esetben fordult az intézetparancsnokokhoz kifogásolhatónak ítélt intézkedések vagy gyakorlat ügyében, és egy alkalommal tett feljelentést – hivatalos eljárásban elkövetett bántalmazás miatt.

A program legfontosabb tapasztalatairól a Magyar Helsinki Bizottság 2002-ben megjelent, *Kettős mérce. Börtönviszonyok Magyarországon* című kötetében⁸⁸ számolt be, amely a feltárt emberi jogi problémák mellett külön fejezetet szentelt az elítéltek egészségügyi ellátásának, szociális háttérének és visszailleszkedési esélyeinek, valamint a büntetés-végrehajtás gazdálkodó tevékenységének is.

A program tapasztalatai alapján a Bizottság és a BVOP úgy döntött, kiterjeszti az együttműködést térben, időben és hatókörben is. A 2002 júniusában megkötött új megállapodás határozatlan tartamra szól, kiterjed az ország valamennyi büntetés-végrehajtási intézetére, és nemcsak az elítéltek esnek a hatálya alá, hanem valamennyi fogvatartott, így az előzetes letartóztatottak és a szabálysértési elzárásukat töltők is. Ezáltal lehetővé vált a büntetés-végrehajtási intézetekben foganatosított előzetes letartóztatások vizsgálata is a börtönmegfigyelő program keretében.

⁸⁸ Kádár András Kristóf – Kőszeg Ferenc (szerk.): *Kettős mérce. Börtönviszonyok Magyarországon*. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2002 (továbbiakban: *Kettős mérce*).

III. A KUTATÁS ELVEI ÉS MÓDSZERE

1.

A KÉRDŐÍV

Hat évvel a rendőrségi fogdáknban folytatott kérdőíves felmérés után – az előzetes letartóztatás intézményével kapcsolatos jogszabályi változások okán is – időszerűnek tűnt egy újabb, az előzetes letartóztatottak helyzetét vizsgáló kutatás megindítása. Mivel a BVOP-val kötött együttműködési megállapodásnak köszönhetően bővült a kutatással érintettek köre (hiszen a büntetés-végrehajtási intézetekben elhelyezett előzetes letartóztatottak is elérhetővé váltak a kérdezők számára), indokoltnak látszott a felmérés fókuszának szűkítése.

Ennek megfelelően úgy döntöttünk, hogy a fogvatartás fizikai körülményeit ezúttal nem vizsgáljuk, majd a kérdés szakértőivel való konzultációt követően az I. fejezetben érintett szempontok alapján két témakört választottunk behatóbb tanulmányozásra: az előzetes letartóztatással kapcsolatos védői tevékenység kérdését, különös tekintettel a kirendelt védői rendszerrel kapcsolatos problémákra. Emellett a kérdőíves felmérés kiváló alkalomnak mutatkozott arra is, hogy a – nagyfokú látenciája miatt más eszközökkel nehezen vizsgálható – hatósági bántalmazás, illetve a büntetőeljárásban jelentkező egyéb sérelmes bánásmód problémáját is górcső alá vegyük.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy ebben a két témakörben kapott eredmények milyen módon függenek össze az előzetes letartóztatottak bizonyos tulajdonságaival (így például nemükkel, életkorukkal, iskolázottságukkal, származásukkal), illetve büntetőeljárásuk egyes sajátosságaival (milyen cselekmény miatt folyik az eljárás, hogyan került kapcsolatba a fogvatartott a hatósággal, stb.).

Ezen megfontolások alapján állítottuk össze az I. mellékletben olvasható, 95 kérdésből álló kérdőívet.

2.

MINTAVÉTEL

A mintavételi eljárás meghatározásakor a fenti I. 4. pont alatt ismertetett 2002. december 31-i adatok álltak rendelkezésünkre, amelyek szerint 5956 előzetes

letartóztatottból 1627-et (27,3%) tartottak fogva rendőrségi objektumokban. Ennek alapján határoztuk meg a kérdőívek számát. Eredetileg 150 rendőrségi fogdán és 341 büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartott előzetes letartóztatottal szerettünk volna interjú készíteni. Végül 499 kérdőív készült el – 350 büntetés-végrehajtási intézetben, 149 pedig rendőrségi fogdában.

Külön mintát vettünk a büntetés-végrehajtási intézetekből és a rendőrségi fogdákból. Tíz bv. intézetet választottunk ki részben véletlenszerű alapon. Öt intézetet kívántunk mindenképp bevonni a vizsgálatba – egyeseket méretük miatt (pl. Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet III. objektuma), másokat az ott fogva tartott terhelti csoport speciális mivoltára tekintettel (pl. Kalocsai Fegyház és Börtön – női terheltek, Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete, Tököl). A másik öt intézetnél a földrajzi elhelyekedést vettük figyelembe. Mivel a mindenképpen bevonni kívánt intézetek vagy a budapesti régióban, vagy Dél-Magyarországon helyezkednek el, a nem reprezentált öt további régióból egy-egy intézetet választottunk ki véletlenszerű alapon. Az intézetenként lekérdezendő kérdőívek számát és azt, hogy intézetenként minden hányadik előzetes letartóztatottat kell megkérdezni, az adott intézetben fogva tartott előzetesek 2003. június 30-i összesített létszáma alapján határoztuk meg, amelyet a BVOP bocsátott rendelkezésünkre.

*3/a tábla:
Kiválasztott büntetés-végrehajtási intézetek
Tervezett kiválasztás*

<i>Régió</i>	<i>Intézet</i>	<i>Előzetesben lévők száma 2003. jú- nius 30-án</i>	<i>Megkér- dezendő személyek száma</i>	<i>Megkérde- zett szemé- lyek száma</i>	<i>Megkér- dezettek kiválasztási aránya (%)</i>
Dél	Bács-Kiskun Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet (Kecskemét)	110	28	28	25
Budapest és környéke	Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet, III. objektum (Venyige utca)	998	70	79	8
Budapest és környéke	Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete (Tököl)	77	26	24	31
Dél	Kalocsai Fegyház és Börtön	35	18	15	43
Dél	Szegedi Fegyház és Börtön („Csillag”)	244	49	46	19
	Összesen:	1464	190	192	13

*3/b tábla:
Kiválasztott büntetés-végrehajtási intézetek
Véletlenszerű kiválasztás*

<i>Régió</i>	<i>Intézet</i>	<i>Előzetesben lévők száma 2003. jú- nius 30-án</i>	<i>Megkér- dezendő személyek száma</i>	<i>Megkérd- ezett szemé- lyek száma</i>	<i>Megkér- dezettek kiválasztási aránya (%)</i>
Nyugat- közép	Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet (Veszprém)	74	25	25	34
Nyugat	Sopronkőhidai Fegy- ház és Börtön	51	26	26	51
Délnyu- gat	Somogy Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet (Kaposvár)	104	26	26	25
Észak	Borsod-Abaúj- Zemplén Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet (Miskolc)	165	41	46	28
Kelet	Hajdú-Bihar Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet (Debrecen)	136	34	35	26
	Összesen:	530	151	158	30

*3/c. tábla:
Kiválasztott büntetés-végrehajtási intézetek
Összesítés*

<i>A kiválasztott intézetben fogva tartott előzetesek szá- ma 2003. június 30-án</i>	<i>Megkérdezett személyek száma</i>	<i>Kiválasztási arány (%)</i>
1994	350	18

A mintavételi eljárás a büntetés-végrehajtási intézetekben a következőképpen alakult. Valamennyi intézet vonatkozásában meghatároztuk, hogy minden hányadik személlyel kell felvenni a kérdőívet. Egy olyan intézetben, ahol ez a szám – mondjuk – tíz volt (tehát minden tizedik fogvatartottal kellett interjúzni), a fogvatartottak listájából a csoportok véletlenszerűen kiválasztották az első tíz

előzetes letartóztatott valamelyikét, majd a listában tőle számítva minden tizediket megjelölték. A kérdezők az így kiválasztott személyekkel vették fel a kérdőívet. Amennyiben egy lekérdezés meghiúsult (az illető nem volt elérhető – mert például tárgyalásra vitték –, vagy elutasította a beszélgetést), akkor a kérdezők kitöltötték a meghiúsulási jegyzőkönyvet, és a listában az eredeti kiválasztott után következő személyt kérdezték meg. Ha ez a megkérdezés is meghiúsult, akkor ugyanígy eljárva, megkeresték a soron következő terheltet.

A meghiúsulási jegyzőkönyvek tanúsága alapján 19 esetben (az összes – sikeres és sikertelen – bv.-beli megkérdezés 5%-a) kellett új interjúalanyt keresni. Hat esetben azért, mert a kiválasztott személy valamilyen okból – zuhanyozás, szállítás stb. – nem volt elérhető, 13 megkérdezett pedig változatos indokokra hivatkozva (egészségügyi gondok, teljes körű elégedettség, apátia vagy egyszerűen a beszélgetés iránti kedv hiánya) megtagadta a válaszadást.

A rendőrségi fogdán elhelyezett előzetes letartóztatottak vonatkozásában problémát jelentett, hogy nem ismertük az egyes fogdáknak egy adott időpillanatban elhelyezett előzetes letartóztatottak számát. Az ORFK a megyei összesített adatokat és a fogdák listáját a rendelkezésünkre bocsátotta (azt is feltüntetve, hogy melyik működik és melyik nem), a megyei rendőr-főkapitányságoktól pedig tájékoztatást kaptunk arról, hogy az általunk megjelölt fogdáknak mennyi a férőhelyek száma. Mindebből azonban csak hozzávetőleges képünk alakult ki arról, hogy miként oszlik meg a fogvatartotti népesség az egyes fogdák között.

Ezért a földrajzi elhelyezkedést és a Magyar Helsinki Bizottság fogdamegfigyelő programjának területi struktúráját alapul véve kialakított megyecsoportokon belül (egy csoportot alkotott Somogy és Baranya, Bács-Kiskun és Csongrád, Békés és Szolnok, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg, Vas és Zala, Veszprém és Komárom, Budapest és Pest megye) a kérdezők egy véletlenszerűen meghatározott sorrend szerint keresték fel az adott megyecsoporton belül található fogdákat. Az első fogdában a fogvatartottak listájáról kiválasztottak minden második előzetes letartóztatottat, és velük vették fel a kérdőívet. Amennyiben egy adott személy megtagadta a válaszadást, vagy egyéb okokból nem lehetett vele kitölteni a kérdőívet, a kérdező továbblépett a következő kijelölt terhelthez (tehát – szemben a büntetés-végrehajtási intézetekben követett módszerrel – nem próbálta a listában következő személlyel pótolni a meghiúsult lekérdezést). Ha egy kérdezőcsoport elkészített 20 kérdőívet, leállt a kérdezéssel. Amennyiben az adott megyecsoporton belül elsőként megjelölt fogdában nem készült el 20 kérdőív, a kérdezők felkeresték a listában következő fogdát (ezért készült például egyetlen kérdőív a 32 férőhelyes szombathelyi fogdán, és három

kérdőív a 60 fős miskolci fogdán). Kivételt jelentett a Budapest-Pest megyei csoport, ahol 40 kérdőív volt a cél.

4. tábla:
Kiválasztott rendőrségi fogdák

<i>Fogda</i>	<i>Férőhelyek száma</i>	<i>Minta</i>	<i>Kiválasztási arány a férő- helyek százalékában</i>
Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Rendőr-főkapitányság fogdája (Nyíregyháza)	50	15	30
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Rendőr-főkapitányság fogdája (Miskolc)	60	3	5
Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság fogdája (Szeged)	63	21	33
Zala Megyei Rendőr-főkapitányság fogdája (Zalaegerszeg)	42	15	36
Vas Megyei Rendőr-főkapitányság fogdája (Sárvár)	18	5	28
Somogy Megyei Rendőr-főkapitányság fogdája (Kaposvár)	40	8	20
Békés Megyei Rendőr-főkapitányság fogdája (Békéscsaba)	38	11	29
Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság fogdája (Pécs)	72	10	14
Vas Megyei Rendőr-főkapitányság fogdája (Szombathely)	32	1	3
Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság fogdája (Veszprém)	36	3	8
Budapest X. Kerületi Rendőrkapitányság fogdája	24	7	29
Komárom-Esztergom Megyei Rendőr-főkapitányság fogdája (Tatabánya)	50	15	30
Budapest II. Kerületi Rendőrkapitányság fogdája	20	3	15
Budapest I. Kerületi Rendőrkapitányság fogdája	24	7	29
ORFK Bűnügyi Főigazgatóság fogdája (Aradi utca)	23	4	17
Budapesti Rendőr-főkapitányság fogdája (Gyorskocsi utca)	208	21	10
Összesen:	800	149	19

Mint az a fenti táblázatokból is látszik, az egyes fogvatartottak mintába kerülési esélye – „a kiválasztási arány” – különböző volt a különböző fogdákból, illetve büntetés-végrehajtási intézményekben. Ezért egy mintabeli személy különböző számú sokaságot reprezentál attól függően, hogy hol tartják fogva. Míg például a kecskeméti büntetés-végrehajtási intézetben megkérdezett 28 személy egy 110 fős sokaságot reprezentál (25%), addig a budapesti Venyige utcai intézetben megkérdezett 70 személy 998-at (8%). A nem arányos kiválasztás mögött az a megfontolás állt, hogy a kisebb helyeket is reprezentáljuk, és a nagyon nagyok ne uralják teljesen a mintát. Ennek azonban elvileg az a következménye, hogy a minta nem „önsúlyozó”, vagyis a statisztikák kiszámolásához az egyes eseteket súlyozni kell.

A tanulmány hátralevő részében ettől a problémától eltekintünk, és úgy tekintjük, mintha minden egyes mintabeli személy ugyanakkora sokaságot reprezentálna. Ezt a könnyebb interpretálhatóság miatt tesszük, és azért, mert az eredmények az esetek túlnyomó többségében ugyanazok lettek, mintha a mintát megfelelően súlyoztuk volna.⁸⁹ A súlyozott eredményeket és az attól való eltérések okait külön megemlítjük abban a néhány esetben, ahol ez érzékelhető különbséget jelent.

3.

A MEGKÉRDEZETTEK DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI ÉS EGYÉB ADATAI

Nemek szerinti megoszlás: A megkérdezett 499 személy közül 448 (90%) férfi és 51 (10%) nő, a mintában tehát valamivel magasabb arányban találunk nőket, mint egyébként az előzetes letartóztatottak között, ahol a nők aránya általában 6-7 százalék körül mozog. [2003. december 31-én például a büntetés-végrehajtási intézetekben előzetes letartóztatásban lévő 3776 személy közül 251 volt nő (6,6%).]⁹⁰ Ennek oka, hogy az általunk vizsgált, előzetes letartóztatást foganatosító intézetek között szerepelt a kalocsai női börtön is, ahol ráadásul a kiválasztási arány jóval magasabb (43%) volt az átlagnál (18%). A megfelelően súlyozott arányszám 6,7%, ami pontosan visszaadja a sokasági arányt. A mintánkban tehát valamivel több a nő, mint a sokaságban, ám ez a különbség olyan csekély, hogy kimutatható hatása az eredményeinkre nincs.⁹¹

⁸⁹ A megfelelően súlyozott eredményeket a szerzők kérés esetén rendelkezésre bocsátják.

⁹⁰ Forrás: BVOP Fogvatartotti Ügyek Főosztálya

⁹¹ A megfelelően súlyozott eredményeket a szerzők kérés esetén rendelkezésre bocsátják.

Életkor: A megkérdezettek átlagéletkora 31,4 év, ezen belül a nőké 35, a férfiaké valamivel alacsonyabb: 31 év. A legfiatalabb fogvatartott 15 éves, a legidősebb 65 éves volt. Munkatársaink harminc 18 év alatti személlyel készítették interjút, ez a teljes sokaság 6 százalékát jelenti, és közelítőleg megfelel a fiatalok által a teljes előzetes letartóztatotti népességben képviselt aránynak. [2003. december 31-én a büntetés-végrehajtási intézetekben előzetes letartóztatásban lévő 3776 személy közül 203 volt fiatalos (5,3%).]⁹²

Iskolai végzettség: A megkérdezettek legmagasabb iskolai végzettsége az alábbiak szerint alakult.

5. tábla:

A válaszadók és a vétőképes lakosság legmagasabb iskolai végzettsége

Iskolai végzettség	Fogvatartotti minta		Vétőképes népesség (14 év felett)
	fő	%	%
8 osztálynál kevesebb	97	19,44	10,86
8 osztály	132	26,45	26,56
8 osztálynál több, de középiskolai végzettség nélkül	144	28,86	24,93
szakmunkásképző / szakiskola	67	13,43	19,04
szakközépiskola / gimnázium	28	5,61	
felsőfok	31	6,21	13,30
Összesen	499	100,00	100,00

Forrás: http://www.nepszamlalas2001.hu/2_kotet/index.html

Etnikai hovatartozás: Az e kérdésre válaszolók etnikai megoszlása a következő képet mutatta.

6. tábla:

A válaszadók etnikai / nemzetiségi megoszlása

	Magyar		Cigány / roma		Külföldi		Egyéb	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Választotta	366	73,64	121	24,35	44	8,85	5	1,01
Nem választotta	131	26,76	376	75,65	453	91,15	492	98,99
Összesen	497	100,00	497	100,00	497	100,00	497	100,00

⁹² Forrás: BVOP Fogvatartotti Ügyek Főosztálya

A megkérdezettek több identitást is megjelölhettek, így voltak olyanok, akik például magyarnak és cigánynak / romának vallották magukat.

Egy a börtönpopuláción belüli roma reprezentációt vizsgáló kutatás szerint az önmagukat romának valló személyek a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartottak 30, illetve 40 százalékát tették ki 1995-ben, majd 1996-ban. Ez az eredmény csak viszonylag kis mértékben tért el a kutatásban részt vevő kérdezők identifikációján alapuló adattól (ők interjúalanyaik 44%-át azonosították cigánynaként), ugyanakkor jelentős különbséget mutatott a börtönparancsnokok 61 százalékos becsléséhez képest.⁹³

A Magyar Helsinki Bizottság 2000–2001-es börtönfelmérése során az etnikai hovatartozást firtató kérdésre választ adó 549 elítélt közül 179-en mondták magukat romának (81) vagy magyarnak és romának (98). Ez – összhangban az 1995–96-os felméréssel – 32,6 százalékot jelent. Érdekes módon csak 129-en nyilatkoztak úgy, hogy véleményük szerint környezetük is romának tartja őket.

Bár jelenlegi kutatásunkban a romák mintán belüli aránya (24,4%) alatta maradt a fenti felmérések adatainak, még mindig lényegesen magasabb, mint a cigányság részesedése a teljes populációban, amely megbízható becslések szerint 4–7 százalék között lehet.⁹⁴

2003. december 31-én a büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartott idegen állampolgárságú személyek aránya a teljes börtönpopuláción belül 4,5 százalék volt.⁹⁵ Amint látható, az általunk vizsgált mintában a külföldiek aránya ennél valamivel magasabb.

A bűncselekmény jellege: A felmérés során rákérdeztünk arra is, hogy a megkérdezett személyt milyen bűncselekmény miatt vették előzetes letartóztatásba. A bűncselekményeket kétféleképpen kategorizáltuk – egyfelől a Btk. fejezetcímei alapján, másfelől a cselekmények kriminológiai besorolása szerint, a kettő ugyanis nem minden esetben fedt egymást. A rablás például a Btk.-ban a vagyon elleni bűncselekmények között szerepel, a kriminológia azonban – mint erőszakos bűncselekményt – általában a személy elleni bűncselekményekkel (emberölés, testi sértés stb.) tekinti egy kategóriába tartozónak.

⁹³ Huszár László: Az „ethnic issue” – romák a börtönben. In: *A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében*. BV. Szakkönyvtár – 1997/2. BVOP Módszertani Igazgatóság, Bp., 1997, 79. o.: „Érdekes, hogy a kérdező és a kérdezett kategorizációja között viszonylag kicsi az eltérés, nem így az öndefiníció és a parancsnoki becslés között. Ez azt sugallja, hogy a kisebbségre mint csoportra vonatkozó becslés sokkal erősebben torzít felfelé, mint az egyénre vonatkozó.”

⁹⁴ Kertesi-Kézdi: *A cigány népesség Magyarországon*. Socio-typo, Budapest, 1998.

⁹⁵ Forrás: BVOP Fogvatartotti Ügyek Főosztálya

7. tábla:

A válaszadók által – a gyanúsítás / vádirat szerint – elkövetett bűncselekmények besorolása a Btk. alapján, összehasonlítva a 2002-ben közbírási eljárásban elítélt és az ilyen eljárás folyamán előzetes letartóztatásban volt felnőttek bűncselekménytípus szerinti megoszlásával

<i>Bűncselekmény típusa</i>	<i>Az adott típusba tartozó cselekmény miatt letartóztatásban lévő válaszadók...</i>		<i>A 2002-ben közbírási eljárásban elítélt és az ilyen eljárás folyamán előzetes letartóztatásban volt felnőttek</i>
	<i>száma</i>	<i>aránya (%)</i>	<i>(%)</i>
Személy elleni	81	16,23	8,65
Közlekedési	2	0,40	0,99
Házasság, család, ifjúság és nemi erkölcs elleni	24	4,81	4,27
Államigazgatás, igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni	20	4,01	4,92
Közrend elleni	52	10,42	12,58
Gazdasági	11	2,21	2,76
Vagyon elleni	258	51,70	65,83
Nem besorolható*	51	10,22	–
Összes	499	100,00	100,00

Forrás: Igazságügyi Minisztérium statisztikái

* A „nem besorolható” csoportba általában azok a személyek kerültek, akiket több, különböző kategóriákba tartozó cselekmény miatt folyó eljárásban helyeztek előzetes letartóztatásba.

A személy elleni cselekmények között túlnyomó többségben (57 eset, 70%) voltak az emberölés különböző stádiumú esetei. A házasság, család, ifjúság és nemi erkölcs elleni cselekmények miatt előzetes letartóztatásban lévő személyek többségével szemben (19 eset, 79%) erőszakos közöszülés miatt folyt az eljárás. Az államigazgatás, igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni cselekmények kategóriájában érdekes módon az embercsempészés volt a leggyakoribb (16 eset, 80%), pedig ide tartoznak például a hivatalos személy elleni bűncselekmények is. A közrend elleni bűncselekmények nagy része kábítószerrel való visszaélés (44 eset, 85%), a gazdasági bűncselekmények között pedig magas a pénzhamisítások aránya (4 eset, 36%). A vagyon elleni bűncselekmények között egyértelműen a rablás viszi a prímet (105 eset, 37%).

Érdekes még, hogy számos, okirattal kapcsolatos bűncselekményről is számot adtak a megkérdezettek (köz- és magánokirat-hamisítás, visszaélés okirattal), de ezek általában más cselekményekkel együtt, főleg azok eszközcselekményeiként jelentek meg (pl. csalás), és mivel a Btk. szerinti besorolásban az okirattal kapcsolatos bűncselekmények a közrend elleni cselekmények közé tartoznak, viszont a kapcsolódó cselekmények általában más kategóriákba esnek (a csalás például a vagyon elleni cselekmények közé), ezért az ilyen ügyek nagy része a mi felosztásunkban a „nem besorolható” csoportba került.

8. tábla:

A válaszadók által – a gyanúsítás / vádirat szerint – elkövetett bűncselekmények kriminológiai besorolása

<i>Bűncselekmény típusa</i>	<i>Az adott cselekmény miatt letartóztatásban lévők...</i>	
	<i>...száma</i>	<i>...aránya (%)</i>
Erőszakos	230	46,09
Vagyon elleni	138	27,66
Gazdasági	10	2,00
Korrupciós	2	0,40
Közlekedési	2	0,40
Kábítószerrel összefüggő	44	8,82
Egyéb	31	6,21
Nem besorolható	42	8,42
Összes	499	100,00

Az erőszakos bűncselekményeknek a személy elleni cselekményekhez viszonyított magas számát az indokolja, hogy a vagyon elleni bűncselekmények csoportjából ide tartozik – többek között – a rablás, a házasság, család, ifjúság és nemi erkölcs elleni cselekmények kategóriájából pedig ide került az erőszakos közösülés (valamint a szemérem elleni erőszak).

A megkérdezettek előélete: A megkérdezettek előélet szerinti megoszlása az alábbi képet mutatta.

9. tábla:

A megkérdezettek előélet szerinti megoszlása összehasonlítva a 2002-ben közbírási eljárásban végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt felnőttek előélet szerinti megoszlásával⁹⁶

	<i>Megkérdezettek</i>		<i>A 2002-ben közbírási eljárásban végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt felnőttek</i>
	<i>Fő</i>	<i>%</i>	<i>%</i>
Visszaeső	72	14,42	3,96
Különös visszaeső	40	8,01	11,98
Többszörös visszaeső	57	11,42	29,07
Bűnismétlő	70	14,03	37,04
Nem volt büntetve	261	52,30	17,95
Összesen	499	100,00	100,00

Forrás: A bűnözés és jogkövetkezményei 27. (IM/MKII/2003/57.)

Érdekes eredménye ennek a táblázatnak, hogy noha az adatok tanúsága szerint a büntetlen előéletű személyek aránya a végrehajtandó szabadságvesztéssel sújtottak között szignifikánsan kisebb, mint a bűnismétlőké (37%) vagy a különböző típusú visszaesőké (összesen 45%), a mintánkban messze a büntetlen előéletűek alkották a legnagyobb csoportot. A bűncselekménytípus szerinti megoszlás nagyfokú egybeesése a 2002-ben közbírási eljárás során elítélt és ilyen eljárás folyamán előzetes letartóztatásban volt felnőttek bűncselekménytípus szerinti megoszlásával (lásd 7. tábla) arra utal, hogy nem a mintavétel hibájának tudható be ez a kiugró eltérés. Azt mondhatjuk, hogy az eredmény megkérdőjelezi az

⁹⁶ A Btk. 137. § (14., 15. és 16. pontok): *visszaeső* a szándékos bűncselekmény elkövetője, ha korábban szándékos bűncselekmény miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el; *különös visszaeső* az a visszaeső, aki mindkét alkalommal ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményt követ el; *többszörös visszaeső* az, akit a szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően visszaesőként végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, és az utolsó büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatóságának megszűnésétől a szabadságvesztéssel fenyegetett újabb bűncselekménye elkövetéséig három év nem telt el. *Bűnismétlő* az, aki volt már büntetve, de nem minősül visszaesőnek, különös visszaesőnek vagy többszörös visszaesőnek.

előzetes letartóztatásoknak az eljárás várható végeredménye (azaz a ténylegesen kiszabott büntetés) szempontjából tekintett indokoltságát.

Noha az előzetes letartóztatás elrendelésének nem a várható ítélet milyensége a feltétele, hanem az, hogy az eljárás alapjául szolgáló cselekményt a Büntető Törvénykönyv szabadságvesztéssel fenyegetse, elgondolkodtató, hogy e vonatkozásban nincs-e szükség a szabályozás újragondolására, hiszen a Btk.-ban igen kevés a szabadságvesztéssel nem büntethető bűncselekmény, és azokban az ügyekben, ahol szabadságvesztés kiszabása a bírói gyakorlat szerint nem várható, elégséges lehetne az enyhébb kényszerintézkedések alkalmazása is.

Az előzetes letartóztatások hossza: Munkatársainkkal való találkozásukkor a megkérdezett személyek átlagosan 281 napja (azaz kb. kilenc hónapja) voltak előzetes letartóztatásban. A leghosszabb ideje fogva tartott személy 1226 napot, azaz több mint három évet töltött letartóztatásban. Ilyen időtartamú előzetes letartóztatás akkor lehetséges, ha a másodfokú bíróság új eljárás lefolytatására kötelezte az elsőfokú bíróságot, de fenntartotta a vádlott fogvatartását [Be. 132. § (3) bekezdés]. A megkérdezettek több mint fele 179 napnál (tehát közel fél évnél) hosszabb időt töltött előzetes letartóztatásban, ami megerősíti azt az I. fejezetben tett megállapítást, hogy bár a Be. szerint a bíróságnak, az ügyésznek, illetőleg a nyomozó hatóságnak arra kell törekednie, hogy az előzetes letartóztatás a lehető legrövidebb ideig tartson, és az előzetes letartóztatásban lévő terheltek elleni eljárást soron kívül kell lefolytatni, valójában gyakoriak az igen hosszú ideig húzódó letartóztatások.

A büntetés-végrehajtási intézetben kikérdezett fogvatartottak átlagosan 220 napja kerültek rendőrségi fogdáról büntetés-végrehajtási intézetbe. A leghosszabb, bv.-ben töltött idő 1055 nap, majdnem három év volt. Azok, akiket büntetés-végrehajtási intézetben tartanak fogva, a bv.-be kerülésüket megelőzően átlagosan 138,5 napot töltöttek rendőrségi fogdán. Némileg kedvezőbb képet mutat az az adat, amely szerint a büntetés-végrehajtási intézetben lévő előzetes letartóztatottak 50 százaléka 67 napot vagy annál kevesebbet tartózkodott fogdában, mielőtt átszállították volna.

IV. BÁNTALMAZÁS, LÉLEKTANI NYOMÁSGYAKORLÁS ÉS EGYÉB SÉRELMES BÁNÁSMÓD A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

1. BÁNTALMAZÁS

Kérdőívünkben igyekeztünk minél pontosabban körbejárni a büntetőeljárásban előforduló hatósági bántalmazás témakörét. Nemcsak arra voltunk kíváncsiak, hogy hányan állítják, jogellenes fizikai kényszer áldozatai voltak, hanem arra is, hogy milyen elkövetők esetén, az eljárás melyik fázisában a leggyakoribbak az ilyen túlkapások, mikor a legnagyobb tehát a bántalmazás veszélye.

A bántalmazás vizsgálata során különbséget kell tennünk a jogszerűen alkalmazott kényszerítő eszköz használata és az illegitim erőszak között. A rendőrségi törvény⁹⁷ felsorolja a rendőrök által igénybe vehető kényszerítő eszközöket. Ezek közül jelenlegi témánk szempontjából a testi kényszer, a bilincs és a gumibot használata a legfontosabb.

A vonatkozó szabályok értelmében a rendőr testi erővel cselekvésre vagy a cselekvés abbahagyására kényszerítheti intézkedésének alanyát (azaz testi kényszert alkalmazhat) azért, hogy az intézkedéssel szembeni ellenszegülést megtörje.⁹⁸ Bilincset a személyi szabadságában korlátozni kívánt vagy korlátozott személy önkárosításának, támadásának, szökésének megakadályozására vagy ellenszegülésének megtörésére használhat,⁹⁹ gumibotot pedig akkor, ha erre mások vagy saját életét, testi épségét, illetőleg a vagyonbiztonságot közvetlenül veszélyeztető támadás elhárítása céljából vagy a jogszerű rendőri intézkedéssel szembeni ellenszegülés megtörése érdekében van szükség.¹⁰⁰

A rendőrségi törvény nagyon fontos elveket is rögzít a kényszerítő eszközök alkalmazása tekintetében. Kimondja többek között, hogy a rendőri intézkedés nem okozhat olyan hátrányt, amely nyilvánvalóan nem áll arányban az intézkedés törvényes céljával, illetve, hogy több lehetséges és alkalmas rendőri intézkedés, illetőleg kényszerítő eszköz közül azt kell választani, amely az eredményes-

⁹⁷ 1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről

⁹⁸ Rendőrségi törvény, 47. §

⁹⁹ Rendőrségi törvény, 48. §

¹⁰⁰ Rendőrségi törvény, 49. § (1)

ség biztosítása mellett az intézkedéssel érintettre a legkisebb korlátozással, sérüléssel vagy károkozással jár.¹⁰¹ Ezen túlmenően nincs helye a kényszerítő eszköz további alkalmazásának, ha az ellenszegülés megtört, és a rendőri intézkedés eredményessége nélkül is biztosítható.¹⁰² A rendőri intézkedés során, a kényszerítő eszköz alkalmazása esetén lehetőleg kerülni kell a sérülés okozását.¹⁰³

A Rendőrség Szolgálati Szabályzata¹⁰⁴ részben megismétli a rendőrségi törvény rendelkezéseit (amikor kimondja például, hogy a rendőr kényszerítő eszköz alkalmazása során a testi épséghez fűződő jogokat köteles tiszteletben tartani, és a testi épséget csak a legszükségesebb mértékben veszélyeztetheti¹⁰⁵), részben pedig további garanciális részletszabályokat rögzít a kényszerítő eszközökkel kapcsolatban. Előírja például, hogy a súlyosabb kényszerítő eszköz csak akkor alkalmazható, ha az enyhébb kényszerítő eszköz alkalmazása nem vezetett eredményre, vagy sikere eleve kilátástalan (tehát amennyiben elegendő a fizikai kényszer, nincs szükség bilincselésre, ha bilincseléssel is biztosítható az intézkedés eredményessége, nincs helye a gumibothasználatnak).¹⁰⁶

A bilincseléssel kapcsolatban a Szolgálati Szabályzat leszögezi: tilos a bilincs olyan módon való használata, amely indokolatlanul fájdalmat, sérülést okoz vagy jellegénél fogva megalázó,¹⁰⁷ a gumibothasználattal kapcsolatban pedig kimondja: a gumibottal az intézkedés alanyára mért ütésnek lehetőleg a támadó végtagot kell érnie, kerülni kell, hogy az ütés a fejre, derékra, gyomorra, hasra irányuljon. Szintén a gumibotra vonatkozik az a szabály, hogy nem szabad a támadás, ellenszegülés megszűnése, megtörése után alkalmazni.¹⁰⁸

Amennyiben az intézkedő rendőr a törvényes feltételek hiányában, a vonatkozó szabályok semmibe vételével alkalmazza a rendelkezésére álló kényszerítő eszközöket, bűncselekményt követ el. A Btk. szerint „az a hivatalos személy, aki eljárása során mást tetteleg bántalmaz, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő” (bántalmazás hivatalos eljárásban).¹⁰⁹

¹⁰¹ Rendőrségi törvény, 15. §

¹⁰² Rendőrségi törvény, 16. § (1)

¹⁰³ Rendőrségi törvény, 17. § (2)

¹⁰⁴ 3/1995. (III. 1.) BM rendelet a Rendőrség Szolgálati Szabályzatáról (továbbiakban: Szolgálati Szabályzat)

¹⁰⁵ Szolgálati Szabályzat, 51. § (2)

¹⁰⁶ Szolgálati Szabályzat, 52. § (1)

¹⁰⁷ Szolgálati Szabályzat, 54. § (4)

¹⁰⁸ Szolgálati Szabályzat, 55. § (5) és (7)

¹⁰⁹ Btk., 226. §

A törvény még szigorúbban bünteti azt a hivatalos személyt, aki a fizikai (vagy pszichikai) kényszert, erőszakot célzatosan, annak érdekében alkalmazza, hogy a terheltből vallomást csikarjon ki: az a hivatalos személy, aki annak érdekében, hogy más vallomást vagy nyilatkozatot tegyen, illetőleg ne tegyen, erőszakot, fenyegetést vagy más hasonló módszert alkalmaz, büntetett követ el, és öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő (kényszervallatás).¹¹⁰

A bántalmazást firtató kérdésre választ adó 491 személy közül 83-an (16,9%) állították, hogy bántalmazták őket az eljárás során. Amint az alábbi példákban kitűnik, a mintában mind „célzat nélküli” bántalmazásos eseteket, mind pedig vallomás vagy egyéb információ kicsikarására irányuló kényszervallatásokról szóló beszámolókat találunk. Noha felmerülhetnek kétségek az elmondott esetek hitelességét illetően, és az állításokat ellenőrizni nem állt módunkban, tény, hogy a megkérdezettek tisztában voltak vele: a fogvatartásuk alapjául szolgáló büntetőügyre nincs semmiféle ráhatásunk, így azzal, hogy munkatársainknak elmondják ezeket a történeteket, nem javítanak gyanúsított vagy vádlotti pozíciójukon. Figyelemre méltó a bántalmazás körülményeire és módszereire vonatkozó közlések konzisztenciája is – az ország különböző részein fogva tartott válaszadók hasonló atrocitásokról számoltak be, hasonló módon. Ebből arra következtethetünk, hogy a kifogásolható rendőri gyakorlat mindenképpen elterjedtebb, mint az a hivatalos eljárásban elkövetett bántalmazás, valamint kényszervallatás miatt indult, elítéléssel végződő büntetőügyek számából kitűnik. (Erről a kérdésről részletesebben lásd a jogorvoslat lehetőségéről szóló részt.)

Bántalmazás az eljárás kezdeti szakaszában: A kérdőívre adott válaszokból kiderül, hogy a bántalmazás az eljárás kezdeti szakaszában, adott esetben a büntetőeljárás formális megindulása – tehát a gyanúsítás közlése – előtt a leggyakoribb.

10. tábla:
Az eljárás melyik fázisában és hol bántalmazták?

<i>A bántalmazás időpontja és helye</i>	<i>Fő</i>
Az eljárás kezdetén: a helyszínen	34
Az eljárás kezdetén: a rendőrségi kocsiban	8
Az eljárás kezdetén: a rendőrség épületében	37

Egy személy több választ is megjelölhetett.

¹¹⁰ Btk., 227. §

Nem ritka, hogy a tett, avagy az előállítás színhelyén megkezdett bántalmazást a rendőrségi kocsiban, majd a rendőrség épületében folytatják.

Az egyik válaszadó például elmondta, hogy elfogása után a rendőrségi autóban ökölrel többször gyomron ütötték. Az etyeki rendőrőrsön ugyanaz a civil ruhás rendőr, aki már az autóban is részt vett az ütlegetésében, tovább bántalmazta, ökölrel többször gyomron vágta, és a combját rugdosta (10.18.6.).¹¹¹

A hatósági túlkapasok túlnyomó része tehát az elfogás során, illetve ahhoz kapcsolódóan történik. Ezt igazolják a bántalmazó kilétét firtató kérdésre adott válaszok is.

11. tábla:
Ki bántalmazta?

Bántalmazást elkövető személy	Fő	%
Az előállítást / őrizetbevételt foganatosító rendőr	45	54,88
Az ügy előadója (nyomozó)	21	25,61
A rendőrségi fogdaőr	1	1,22
A büntetés-végrehajtási felügyelet tagja	2	2,44
Nevelő	–	–
Egyéb személy ¹¹²	13	15,85
Összesen	82	100,00

Az eljárás kezdeti szakaszában előforduló bántalmazások gyakoriságára és módjára vonatkozó adatokból az tűnik ki, hogy nem következett be jelentős javulás az elfogást foganatosító rendőrök magatartásában a nyolc évvel ezelőtti állapothoz képest. A Magyar Helsinki Bizottság 1996-os vizsgálatát összefoglaló kötet arra a következtetésre jutott, hogy „az összegyűjtött esetek alapján igen tipikus a tettenérés során és a közvetlenül utána alkalmazott feltűnően durva fizikai bántalmazás, mind a helyszínen, mind pedig később, a rendőrség épületében. Mintha ezekben az esetekben az eljáró rendőrök különösen jogosultnak éreznék

¹¹¹ Zárójelben a kérdőív sorszámát közöljük.

¹¹² A beszámoló tanúsága szerint egy biztonsági őr kivételével az „egyéb személyek” is hivatalos személyek, például a határőrség nyomozói, de többnyire – az előállítást foganatosító és az ügyben előadóként eljáró személyektől különböző – rendőrök voltak.

magukat arra, hogy a bizonyítottan bűncselekményt elkövető személyt ok és cél nélkül, már megbilincselése után, védekezésre és ellenállásra képtelen állapotban, úgymond megelőlegezve a büntetést, bántalmazzák.”¹¹³

E megállapítás változatlan érvényességét alátámasztják a jelenlegi kutatás során hallott beszámolók is:

Az egyik válaszadó éppen egy üzletbe próbált betörni, amikor a járőrökcsit meglátta. El akart szaladni, de aztán mégis megállt. Amikor a rendőrök utolérték, ütni kezdték ököllel és gumibottal. Elvesztette az eszméletét. A XVIII. kerületi fogdába vitték, a bántalmazó rendőrök is onnan voltak (1.3.2.).

Egy másik személyt gépjárműlopás közben értek tetten. Fegyverrel kiszállították őt és a bűntársát az ellopni kívánt kocsiból. Nem tanúsítottak ellenállást, felémelt kézzel szálltak ki. Ennek ellenére hátracsavarták a kezüket, és arccal a földre nyomták őket. Húsz percig kellett egy tócsában feküdnie, és eltört az orra, ahogy az arcát a földnek nyomták (8.6.12.).

Egy lopáson kapott személyt szintén a helyszínen vertek meg a balatonfüredi rendőrök. Elfogásakor a fejét ütötték. Elesett, felállították, majd a kezét hátrabilincseltek, és a combját rugdosták (20.29.3.).

A durvaság azonban – úgy tűnik – nem csak a tettenérést kíséri (tehát nem csak azokkal szemben alkalmazzák, akik nyilvánvalóan bűncselekményt követtek el), hanem akkor is jellemző, ha az elfogás nem megy zökkenőmentesen.

Az egyik – gépjárműlopásért letartóztatásban lévő – megkérdezett az elfogására érkező rendőrök előtt megpróbált elbújni a pincében. Amikor az egri beavatkozó csoport tagjai megtalálták, pisztolyt fogtak rá. Először egy pofont kapott, amitől a földre esett, majd elkezdtek ököllel ütni és rugdosni. Amikor az autóhoz kísérték, akkor is ütötték még, pedig ekkor már hátra volt bilincselve a keze (2.11.6.).

Az egyik válaszadó elmondta, hogy amikor a rendőrök (négyen voltak) kiértek az emberölési kísérlet helyszínére, le akarták fogni, de ellenállt, amit kíméletlenül megtoroltak: „Ahogy leszorítottak a földre, véletlenül felfejeltem, és erre brutálisan, nagyon megverték.” (9.6.6.)

Az is előfordul, hogy a rendőrök már a helyszínen a beismerés vagy valamilyen más információ kicsikarását célzó erőszakot alkalmaznak, tehát tulajdonképpen kényszervallatást követnek el.

¹¹³ *Előrehozott büntetés*, 28. o.

Az egyik válaszadót egy nyaklánc letépeése helyszínének közelében fogta el szemleleírás alapján egy, a IX. kerületi kapitányság rendőreiből álló nagyobb létszámú csoport. Megfogták, követelték tőle a láncot, de ő tagadott. Ekkor elvitték a helyszínre, és ott elkezdték ütni, rugdosni (9.6.7.).

Egy másik – egyébként fiatalkorú – megkérdezett lakására a cselekmény (emberölés) napján mentek ki a rendőrök. A munkaruháján levő festéket vérnek nézték. Az egyik rendőr megpofozta, és felszólította, hogy vallja be, amit elkövetett. Tisztázta, hogy ez csak festék, ezért ekkor még csak tanúként hallgatták ki. Letartóztatására később került sor (8.6.1.).

Az egyik lopáson tetten ért válaszadónak az öt előállító járőr egyike „kent le” pár pofont – „figyelmeztető közepeseket”. Közben többször felszólította, hogy ismerje el a lopást, tegyen beismerő vallomást. Állítólag a rendőr azt is megkérdezte: „miért a mi kerületünkbe jár lopni? Nem tud máshová menni?” (1.8.10.)

Az eljárás kezdeti szakaszában elkövetett bántalmazás „motívumai” keveredhetnek is. A kutatás során találkoztunk olyan esettel, amikor az elfogás nehézsége miatt érzett harag és a büntetőeljárás szempontjából releváns információ kikényszerítésére irányuló szándék egyaránt szerepet játszhatott a jogszerűtlen rendőri fellépésben.

Az autólopás után gépkocsin menekülő válaszadót a rendőrök csak úgy tudták megállítani, hogy a rendőrautóval frontálisan nekihajtottak. Kiszedték az autóból. Gyomron vágták, megbilincseltek, a hátára térdeltek, felhúzták a ruházatát, és körülbelül két órán át meztelen felsőtesttel fektették a földön. Fegyvert nyomtak a szájába, azt követelve, hogy mondja meg, ki volt a másik (szintén eltulajdonított) autó vezetője. Két mentő érkezett a helyszínre, de hozzá nem engedték oda az orvosokat (11.11.10.).

Az eljárás kezdetén elkövetett bántalmazásra vonatkozó eredmények értékelésénél mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy (különösen a bántalmazásra hivatkozó terhelt szubjektív beszámolója alapján) rendkívül nehéz megítélni azokat az eseteket, amikor az intézkedő rendőrök az elfogni kívánt személy el-lenszegülésének leküzdésére jogszerűen folyamodnak valamely kényszerítő eszközhöz, de az erőszak alkalmazása az ellenállás megtörése után is folytatódik, és ezáltal jogszerűtlenné válik, bántalmazásba fordul.

Ebben nagy szerepe van annak a helyzetnek, amelyre a CPT már 1999-ben rámutatott: az, hogy a rendőrök folyamatosan feszült vagy erőszakos helyzeteknek vannak kitéve, lélektanilag megterhelő számukra, és aránytalan reakciókat

válthat ki belőlük. A szervezet már ekkor – öt évvel ezelőtt – arra szólította fel a rendőri szervek vezetőit, hogy hozzanak megfelelő intézkedéseket az ilyen viselkedés megelőzésére.¹¹⁴

Bántalmazás a kihallgatás során: A felmérés tanúsága szerint az eljárás későbbi – az elfogást és előállítást követő – szakaszaiban is előfordul bántalmazás, bár némiképp ritkábban.

12. tábla:
Az eljárás melyik fázisában és hol bántalmazták?

<i>A bántalmazás időpontja és helye</i>	<i>Fő</i>
Az eljárás későbbi fázisában: az első kihallgatás során	18
Az eljárás későbbi fázisában: későbbi kihallgatás során	2
Az eljárás későbbi fázisában: a rendőrségi fogdán	3
Az eljárás későbbi fázisában: a büntetés-végrehajtási intézetben	3

A beszámolókból az tűnik ki, hogy ekkor már a legtöbb esetben kényszervallatásról van szó, a bántalmazást tehát nem annyira az indulat motiválja, hanem a beismerés kicsikarására irányuló szándék. Valószínűleg éppen ezért az is jellemző, hogy a bántalmazás „refináltabbá” válik, a kihallgatók gyakrabban ügyelnek arra, hogy lehetőleg nyom nélkül okozzanak fájdalmat, többen számoltak be például arról, hogy telefonkönyvvel ütötték őket (6.17.9. és 1.4.4.).

Az egyik megkérdezett elmondta, hogy vidékről a Teve utcába szállították, ahol összesen 4-5 rendőr vett részt a bántalmazásában: gyomorszájba ütötték, két tenyérrel fülön vágták, azaz olyan technikákat alkalmaztak, amelyek nem hagynak nyomot (1.6.5.).

Egy másik személyt, akinek a dorogi rendőrkapitányságon volt a kihallgatása, tenyérrel fejbe ütöttek, húzták a haját, a lábára tapostak, csipkedték a bőrét: „úgy csinálták, hogy ne maradjon nyoma” (8.6.6.).

Egy rablásért előzetes letartóztatásban lévő személy azt állította, hogy a kihallgatója húzgálta a fülét, leteperte a földre, kicsavarta a karját (19.14.13.).

Ugyanakkor nem mindenki ilyen óvatos. A bántalmazás alapvető módszereit a beszámolók igen egybehangzón írják le, bár a túlkapások súlyosságában jelentős különbségek mutatkoznak. Vannak, akik „csak” néhány pofont kapnak.

¹¹⁴ 1999-es CPT jelentés, 20. §

Az egyik válaszadó elmondta, hogy rögtön az első kihallgatás kezdetén az előadó lekent neki négy erős pofont. Bedugult a füle tőle, ki is kellett mosni. (1.8.11.)

Egy másik előzetes letartóztatott azért pofozott meg a nyomozó, mert nem írta alá a jegyzőkönyvet (3.12.5.).

Az egyik megkérdeztet a várpalotai kapitányságon, a kihallgatás során úgy szájba verte az ügy előadója, hogy felrepedt az ajka. (2.9.5.)

Egy másik válaszadó a XIX. ker. kapitányságon lefolytatott első kihallgatásán kapott az előadótól két pofont, meg egy „nyakast”, mivel nem felelt meg a vallomása (8.6.14.).

Mások nem ússzák meg ennyivel – a felmérés alapján úgy tűnik, hogy kifejezetten súlyos bántalmazásos esetek is előfordulnak.

Egy kétféle rablásért letartóztatott személy azt állította, hogy első kihallgatása során többen, körülbelül 15-20 percen át ütlegelték, kézzel, lábbal, ököllel bántalmazták. Ezt követően négy óra hosszat volt a fogdán hátrabilincsel kézzel (1.7.4.).

Egy másik – szintén rablással vádolt terhelt – szerint a nyomozó már a liftben bántalmazni kezdte a szolnoki rendőrségen: ököllel ütötte a tarkóján, hátán, gyomrán, és a haját tépte. A kihallgatás során hátul a székhez bilincselték a kezét. A gyomrát és a tarkóját ütötték ököllel (6.18.5.).

Pszichikai fenyegetéssel kombinált bántalmazásról számolt be az a lopás miatt letartóztatott férfi, aki azt mondta, hogy a falhoz állították, úgy kérdezték. Akár válaszolt, akár nem, hátulról ütötték vagy a falba verték a fejét, a belső combján többször megrúgták. Állítólag késsel is fenyegették (6.18.4.).

Egy másik – rablással gyanúsított – személy elmondása szerint a Gyorskocsi utcai rendőrségen az előadója úgy megverte, hogy kilazultak a fogai (1.7.9.).

Ugyancsak rablás miatt került előzetes letartóztatásba az a válaszadó, aki azt állította, hogy kihallgatása során a rácshoz bilincselték, úgy ütlegelték. A veséjét is verték, és gázspray-vel közvetlen közlőlől lefújták. Később még feljebb bilincselték a kezét, úgy, hogy éppen csak lábujjhegygel érte el a földet. Elmondása szerint több órán keresztül tartották így (12.20.6.).

Bizonyos esetekben – amikor az előállítás után rövid időn belül sor kerül a gyanúsítás közlésére és az első kihallgatásra – előfordul, hogy a kihallgatás során tulajdonképpen folytatódik az elfogáshoz kapcsolódóan megkezdett bántalmazás.

Az etyeki rendőrsre előállított – és elmondása szerint már a járőrökcsiban, majd az őrsön is bántalmazott – válaszadó azt állította, hogy miután átvitték a balmaz-újvárosi kapitányságra, az első kihallgatása során az őt már Etyeken is többször megütő és megrúgó rendőrnnyomozó folytatta a bántalmazást, és két egyenruhás rendőr is „besegített” neki: a sípcsontját rugdosták, ököllel hátba verték, tenyérrel pofozták (10.18.6.) .

Azokat, akik azt állították, túlkapas áldozatai voltak, megkérdeztük arról, hogy megítélésük szerint mi volt a bántalmazás célja.

13. tábla:
Mi volt a bántalmazás célja?

<i>Bántalmazás célja</i>	<i>Fő</i>
Beismerés kicsikarása	26
Büntársak megnevezésének kikényszerítése	4
Félelemkeltés	8
Fájdalom okozása egyéb cél nélkül	4
Egyéb	2

Amint látható, a kihallgatások során alkalmazott bántalmazás túlnyomó része „instrumentális” jellegű, azaz célzatos. Az „egyéb” kategóriát megjelölő két személy arról számolt be bántalmazásának okaként, hogy az együttműködés kifejezett megtagadásával feldühítették a rendőröket.

Egyikük, aki ellen azért indult közokirat-hamisítás miatt eljárás, mert több, különböző névre szóló dokumentumot találtak nála, elmondta, hogy amikor az őt kihallgató nyomozók megkérdezték, melyik az igazi személyazonossága, azt felelte: „maguk a rendőrök, derítsék ki”. Bántalmazása ekkor kezdődött (1.6.2.).

A fenti, 12. táblázat tanúsága szerint a kényszervallatási típusú bántalmazás leginkább az első kihallgatásra jellemző. Tizennyolcan állították, hogy az első kihallgatáson érte őket ilyen jellegű atrocitás, és csupán ketten mondták, hogy a további kihallgatásokon is sor került durva jogsértésre.

Az egyik válaszadó elmondta, hogy a BRFK-n, első kihallgatása alkalmával – ahová eredetileg tanúként idézték (!) – egy nyomozó kézzel, ököllel, tenyérrel ütötte az arcát, fejét. A következő kihallgatáson – szintén a BRFK-n – két nyomozó ütöt-

te ököllel és tenyérrrel az arcát, fejét. Térddel hasba, oldalba rugdosták. Telefonkönyvvél verték a fejét, tonfával a hátát, bordáit ütötték, illetve bökték (1.4.4.). A másik – több különböző bűncselekménnyel gyanúsított – személyt azt állította, hogy mind az első, mind a további kihallgatásokon tarkón ütötték, megpofozták, combon rúgták, tépték a haját (6.5.9.).

Az első és a további kihallgatások közötti jelentős különbség oka részben az lehet, hogy amennyiben az első kihallgatáson sikerül kicsikarni a beismerést, a továbbiakban szükségtelen az erőszak, másrészt fontos szerepet játszhat az is, hogy az első kihallgatások túlnyomó részén még nincs jelen védő, a további kihallgatásokon viszont nagyobb arányban vesznek részt ügyvédek (erről részletesebben lásd alább).

Bántalmazás a fogvatartás során: Amint a 12. táblázatból szintén kitűnik, három-három említés történt rendőrségi fogdán, illetve büntetés-végrehajtási intézetben elkövetett bántalmazásról.

Egy – erőszakos bűncselekmény miatt előzetes letartóztatásban lévő – személyt azt állította, hogy a XVIII. kerületi kapitányságon egy alkalommal, amikor egyedül volt a zárkában, az örök gázsprayt fújtak be. Ugyanő mondta el azt is, hogy a Venyige utcai¹¹⁵ „csurmában”¹¹⁶ három felügyelő bántalmazta: a sarokba állították, gyomron, bordán vágták, nyakast kapott. A bántalmazásnak nyoma nem maradt (1.3.7.).

Ugyancsak a Venyige utcai intézettel kapcsolatban állította az egyik megkérdezett, hogy egy alkalommal, amikor azt hitték, séta közben cigarettázott, két felügyelő bevitte a zuhanyzóba, és adott neki két-három pofont. Elmondása szerint a liftben, zuhanyzóban, közösségi helyiségekben fordulnak elő bántalmazások a „Venyigében”, mert ezeken a helyeken nincs kamera (1.6.1.).

Egy másik válaszadó elmondta, hogy a rendőrségi fogdán egyszer hasba vágta és felpofozta az egyik őrt, mert többször kikopogott a cellaajtón (11.7.15.).

Nem tudott magyarázatot adni a bántalmazás okára az a megkérdezett, aki azt állította: a nagykanizsai rendőrkapitányság előállító helyiségében, a padon feküdt, amikor egy rendőr bejött, és ököllel hátba vágta (13.21.7.).

Az egyik előzetes letartóztatott szerint az esztergomi büntetés-végrehajtási intézetben többször megalázták, elgáncsolták, megrúgták, megütötték (8.6.6.).

¹¹⁵ A Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet III. objektuma.

¹¹⁶ A „csurma” azon fogvatartottak elhelyezésére szolgáló zárka, akik továbbszállításra várva, ideiglenesen tartózkodnak az adott büntetés-végrehajtási intézetben.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a fogvatartás foganatosítása során már viszonylag ritka és általában kevésbé súlyos a bántalmazás, mint az eljárás elején és a kihallgatások alkalmával, különös tekintettel az első kihallgatásra. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszik, hogy a fogdaőrök és a büntetés-végrehajtási felügyelet tagjai tisztában vannak vele, hosszú távon kell együtt létezniük és együttműködniük a fogvatartottal. Ezen túlmenően nem egy olyan – adott esetben – szélsőséges, stresszt kiváltó helyzetben találkoznak a terhelttel, amilyen például a tettenérés és az elfogás lehet, és – szemben a nyomozókkal – nem feladatuk, hogy nyilatkozatok megtételére, információk átadására bírják rá a terheltet, ezért nem áll érdekükben a terhelt megfélemlítése, a nyomásgyakorlás sem.

Úgy tűnik tehát, hogy elsősorban az elfogással és előállításával, valamint a kihallgatásokkal kapcsolatosan kell beépíteni olyan garanciákat az eljárásba, amelyek gátat szabnak a hatósági önkénynek és durvaságnak. Ilyen szerepet tölthet be egyes rendőri intézkedések kamerás rögzítésének kötelezővé tétele, illetve annak biztosítása, hogy a terhelt első kihallgatására a védő távollétében legfeljebb kivételes esetekben kerülhessen sor.

A bántalmazás összefüggése a terhelt különböző tulajdonságaival: A vizsgálat során nemcsak arra kerestünk választ, hogy az eljárás mely szakaszaiban a legnagyobb a bántalmazás veszélye, hanem arra is, hogy a terheltek mely csoportjai vannak a leginkább kitéve hatósági túlkapásoknak. 1999-es látogatása után kiadott jelentésében a CPT megállapította, hogy a külföldiek, a romák és a fiatalok a legveszélyeztetettebbek ebből a szempontból.¹¹⁷ Felmérésünk során tehát különös hangsúlyt fektettünk e csoportok helyzetének vizsgálatára.

Roma hovatarozás: Amint azt fent jeleztük, az etnikai hovatarozást firtató kérdésre válaszoló 497 személy közül 121-en (24,3%) vallották magukat romának. A bántalmazásra vonatkozó kérdést megválaszoló 491 személy közül csak 489 nyilatkozott a származásáról – közülük 119 (24,3%) volt roma.

14. tábla:
Bántalmazták Önt az eljárás során?

	<i>Roma (fő)</i>	<i>Roma terheltek %-ában</i>	<i>Nem roma (fő)</i>	<i>Nem roma terheltek %-ában</i>	<i>Roma és nem roma együtt (fő)</i>	<i>Összes %-ában</i>
Igen	26	21,85	56	15,14	82	16,77
Nem	93	78,15	314	84,86	407	83,23
Összesen	119	100,00	370	100,00	489	100,00

¹¹⁷ 1999-es CPT jelentés, 14. §

Amint a fenti táblázatból látható, a roma terheltek 21,9 százaléka szól bántalmazásról, ezzel szemben a bántalmazottak aránya a nem roma terheltek között „csupán” 15,1%. Ez a különbség nem szignifikáns (6,8 százalékpont), az eljárás kezdeti szakaszát, az elfogást és előállítást tekintve azonban jelentős eltérés mutatható ki, amennyiben a roma származás szempontjából vizsgáljuk meg a 11. táblázat eredményeit. A 25 bántalmazásra panaszkodó roma terheltek 64 százaléka (16 személy) állította, hogy a bántalmazást az előállítást / őrizetbevételt fogantató rendőr követte el, szemben a nem roma terheltek 50,9 százalékaival (57-ből 29 személy). Itt tehát már szignifikáns, 13,1 százalékpontos különbséget találunk. Ugyanakkor érdekes módon a nyomozók által elkövetett bántalmazás tekintetében megfordul a trend: a roma terheltek 20, a nem roma terheltek 28 százaléka (öt, illetve 16 személy) állította, hogy az előadó jogszerűtlen fizikai erőszakot alkalmazott vele szemben. Ez a különbség mindazonáltal nem szignifikáns.

Mindent összevetve az eredmények nem bizonyítják kétséget kizáróan, de arra utalnak, hogy lehet igazság a CPT megállapításában, amely szerint a romáknak összességében nagyobb az esélyük arra, hogy hatósági túlkapas áldozataivá váljanak. Néhány beszámoló is alátámasztani látszik, hogy a bántalmazások hátterében esetenként cigányellenesség is állhat.

Egy rablási kísérletért előzetes letartóztatásban lévő megkérdézett például elmondta, hogy tettenérését követően bevitték a IX. ker. kapitányságra. Két rendőr kiküldte az előállítóból a rajta kívül ott tartózkodó másik két előállítottat, majd elkezdtek ütlegelni őt: a nyakát és a bordáját ütötték, miközben azt mondták: „te szemétláda, bűdös cigány, nem tudsz dolgozni, csak a rabláshoz értesz” (1.3.10.).

Külföldi származás: Amint az fent kiderült, 497 személyből 44 (8,9%) állította magáról, hogy külföldi. Legtöbbjük (19 személy, 43,2%) románnak vallotta magát. A megjelölt nációk között volt még szerb, horvát és romániai magyar (4-4 személy, ami nemzetiségenként 9,1%-ot jelent), német, kínai és szír (2-2 személy, nemzetiségenként 4,5%), valamint moldáv, vietnami, angol, bolgár, olasz, algériai és montenegrói (1-1 személy, nemzetiségenként 2,3%).

15. tábla:
Bántalmazták Önt az eljárás során?

	<i>Külföldi (fő)</i>	<i>Külföldi terheltek %-ában</i>	<i>Nem külföldi (fő)</i>	<i>Nem külföldi terheltek %-ában</i>	<i>Külföldi és nem külföldi együtt (fő)</i>	<i>Összes %-ában</i>
<i>Igen</i>	13	30,23	70	15,63	83	16,90
<i>Nem</i>	30	69,77	378	84,38	408	83,10
<i>Összesen</i>	43	100,00	448	100,00	493	100,00

Amint látható, szignifikáns (14,6 százalékpontos) különbség van a külföldi és a nem külföldi terheltek között abban a tekintetben, hogy milyen eséllyel válnak bántalmazás áldozataivá. Ezek az eredmények alátámasztani látszanak a CPT fent idézett megállapítását. Az egyes válaszadók beszámolóit ugyancsak erre utalnak.

Az egyik romániai magyar válaszadó azt állítja, hogy kihallgatása alkalmával székhöz bilincseltek, majd felrúgták a széket. Amikor megpróbált felállni, többször gerincen rúgták. Eközben végig „románozták” (1.6.2.).

Egy másik – román állampolgárságú és nemzetiségű – személy elmondta: őrizetbe vételekor megrugdosták, fejét a szekrénybe verték, hátulról ütötték. Az oldalát addig verték, amíg nem kapott levegőt. Ezt követően addig ütlegelték, amíg alá nem írt egy papírt, máig sem tudja, mi volt az. Később a nyíregyházi rendőrség épületében egy szobában négy-öt rendőr ütötte, rugdosta kb. 1 órán keresztül. A bal alkarja a beszélgetés időpontjában még erősen véraláfutásos volt (3.12.6.).

Szintén románnak vallotta magát az a rabláson tetten ért fogvatartott, aki elmondta, hogy a Keleti pályaudvar rendőrőrsén a rendőrök, amikor rájöttek, nem tudják megértetni magukat vele, elkezdték ököllel és tenyérrel ütni, rugdosni. Állítása szerint a kihallgatáson is bántalmazták – mikor nem a megfelelő választ adta, az előadó megütötte, megrúgta. Amikor a tolmácsnál sérelmezte ezt az eljárást, az közölte, hogy ez csak a kezdet. Ha nem mondja azt, amit akarnak, még rosszabb lesz (1.8.12.).

Fiatalkor: Amint azt fent jeleztük, 30 fiatalkorú személlyel készítettünk interjút, ami a minta körülből 6 százalékát jelenti. A fiatalkorúak bántalmazásával kapcsolatos adatok az alábbiak szerint alakultak.

16. tábla:
Bántalmazták Önt az eljárás során?

	Fiatalkorú (fő)	Fiatalkorú terheltek %-ában	Nem fiatalkorú (fő)	Nem fiatalkorú terheltek %-ában	Fiatalkorú és nem fiatalkorú együtt (fő)	Összes %-ában
<i>Igen</i>	8	26,67	75	16,27	83	16,90
<i>Nem</i>	22	73,33	386	83,73	408	83,10
<i>Összesen</i>	30	100,00	461	100,00	491	100,00

Itt is igazolódni látszanak a CPT megfigyelései, hiszen a fiatalkorú terheltek szignifikánsan (10,4 százalékponttal) nagyobb arányban panaszkodnak bántalmazásra, mint a felnőttek.

A terhelt neme: A mintában 448 férfi (90%) és 51 nő (10%) szerepelt. A bántalmazással kapcsolatban az alábbi eredmények születtek.

17. tábla:
Bántalmazták Önt az eljárás során?

	Nő (fő)	Női terheltek %-ában	Férfi (fő)	Férfi terheltek %-ában	Férfiak és nők együtt (fő)	Összes %-ában
<i>Igen</i>	4	7,84	79	17,95	83	16,90
<i>Nem</i>	47	92,16	361	82,05	408	83,10
<i>Összesen</i>	51	100,00	440	100,00	491	100,00

A női letartóztatottak 7,8 százaléka panaszkodott bántalmazásra, szemben a férfiak 18 százalékos arányával, a nők tehát szignifikánsan kevésbé vannak kitéve a hatósági túlkapasoknak, mint a férfiak.

Iskolázottság: Az iskolai végzettség és a bántalmazás összefüggései az alábbiak szerint alakultak. (A jobb áttekinthetőség kedvéért a demográfiai jellemzőknél külön feltüntetett csoportok egy részét összevontuk.)

18. tábla:
Bántalmazták Önt az eljárás során?

	<i>Igen</i>	<i>Nem</i>	<i>Összesen</i>
8 osztálynál kevesebbet végeztek (fő)	25	70	95
8 osztálynál kevesebbet végzett terheltek %-ában	26,32	73,68	100,00
8 osztályt végeztek (fő)	21	110	131
8 osztályt végzett terheltek %-ában	16,03	83,97	100,00
8 osztálynál többet végzett, de érettségi nélküli terheltek* (fő)	29	178	207
8 osztálynál többet végzett, de érettségi nélküli terheltek %-ában	14,00	86,00	100,00
Érettségizettek** (fő)	8	50	58
Érettségizett terheltek %-ában	13,79	86,21	100,00
Összes terhelte	83	408	491
Összes terhelte %-ában	16,90	83,10	100,00

* *Ide értendők azok a terheltek, akik szakmunkásképzőt vagy szakiskolát végeztek, és azok is, akik továbbtanultak az általános iskola után, de középiskolai végzettséget végül – vagy még – nem szereztek.*

** *Ide értendők a szakközépiskolát, gimnáziumot végzett, valamint a felsőfokú végzettségű terheltek.*

Az eredmények igazolják azt az előzetes hipotézisünket, hogy a legalacsonyabb iskolázottságú személyek vannak a legnagyobb mértékben kitéve a bántalmazás veszélyének. A nyolc osztálynál kevesebbet végeztek körében a bántalmazást állítók aránya (26,3%) szignifikánsan, illetve közel szignifikánsan magasabb, mint a többi csoportban és az összesített mintát tekintve. Érdekes mindazonáltal, hogy a cezúra köztük és az általános iskolai végzettséggel rendelkezők között húzódik, a magasabb iskolai végzettségűek különböző csoportjai között már elenyésző a különbség.

Elkövetett cselekmény: Annak vizsgálatánál, hogy kimutatható-e összefüggés az elkövetett bűncselekmény és a bántalmazás között, elsősorban a cselekmények kriminológiai besorolását vettük figyelembe, abból kiindulva, hogy az eljáró rendőr reakciójának szempontjából – például egy rabló előállítása során – fontosabb, hogy erőszakos cselekmény elkövetőjéről van szó, mint az, hogy cselekménye a vagyoni elleni cselekmények között szerepel a Btk.-ban.

19. tábla:
Bántalmazták Önt az eljárás során?

<i>Cselekmény típusa</i>	<i>Összes elkövető száma</i>	<i>Bántalmazottak száma</i>	<i>A bántalmazottaknak az adott típus elkövetőin belüli aránya (%)</i>
Erőszakos	227	46	20,26
Vagyon elleni	136	23	16,91
Gazdasági	10	0	0
Korrupciós	2	0	0
Közlekedési	2	0	0
Kábítószerrel összefüggő	43	5	11,63
Egyéb	30	2	6,67

Ebből a táblázatból hiányoznak a „nem besorolhatóként” kategorizált cselekmények (lásd fent).

Úgy tűnik, az elkövetett bűncselekmény jellegének van némi szerepe abból a szempontból, hogy az elfogott elkövető ki van-e téve a bántalmazás veszélyének. Egy erőszakos bűncselekmény elkövetőjének valamivel nagyobb az esélye, hogy bántalmazásban legyen része, mint azoknak, akik egyéb típusba tartozó bűncselekményt valósítanak meg.

A számok alapján nehéz megmondani, hogy ennek mi az oka. Lehetséges magyarázat, hogy az ilyen cselekmények elkövetői egyébként is hajlamosak az erőszakra, és ezért nagyobb az esély rá, hogy erőszakosan, fenyegetően lépnek fel az elfogás vagy a kihallgatás során, kiváltva ezzel a rendőrök durva reakcióját. Elképzelhető az is, hogy a rendőrök az ilyen cselekmények elkövetőivel szemben úgy érzik, legitim az „erélyesebb” fellépés.

Egy életveszélyt okozó testi sértés miatt letartóztatott válaszadó például elmondta: olyan megjegyzés kíséretében kapott két-három pofont egy civil ruhás rendőrtől, hogy „az a legény, aki nemcsak adja, hanem állja is az ütéseket” (6.18.10.).

Ugyanakkor a bűncselekmény hétköznapi megítélése (tehát az, hogy például a közvélemény miként viszonyul az egyes cselekményekhez), látszólag nem játszik szerepet a rendőri viselkedésmintákban. Példa erre, hogy – a Btk.-beli besorolás szerint külön kategóriát alkotó – házasság, család, ifjúság és nemi erkölcs elleni cselekmények miatt előzetes letartóztatásban lévő 24 személy közül csupán ketten (8,3%) panaszkodtak bántalmazásra, noha mint fent láthattuk, ezen esetek nagy részében (19 ügy, 79%) erőszakos közöselés miatt folyt az eljárás.

2.

LÉLEKTANI NYOMÁSGYAKORLÁS

A lélektani nyomásgyakorlás eszközei: A kutatás során arra is kíváncsiak voltunk, hogy a nyomozó hatóság tagjai milyen – bántalmazásnak nem minősülő – eszközökkel próbálják a terheltet beismerésre, illetve egyéb információk kiadására bírni. Igyekeztünk rákérdezni a leggyakoribbnak gondolt módszerekre, és arra is, hogy ezeken kívül vannak-e más, ritkábban alkalmazott mechanizmusok, eljárások.

20/a tábla:

Kihallgatása során tett-e az előadója olyan ígéretet, hogy ha beismerő vallomást tesz, szabadlábra helyezik?

Válasz	Fő	%
Igen	172	35,91
Nem	304	63,46
Nem emlékszik	3	0,63
Összes	479	100,00

20/b tábla:

Kihallgatása során megfenyegették-e azzal, hogy amennyiben megtagadja a vallomást, vagy nem tesz beismerést, előzetes letartóztatásba helyezik, vagy meghosszabbítják a letartóztatását?

Válasz	Fő	%
Igen	133	27,88
Nem	341	71,49
Nem emlékszik	3	0,63
Összes	477	100,00

Amint látható, ehhez az eszközhöz viszonylag gyakran folyamodnak a nyomozó hatóság tagjai. Egyes szakemberek hangsúlyozzák, hogy a vallomástétel megtagadása vagy a tagadás a letartóztatást szükségessé, a beismerő vallomás feleslegessé vagy – ha már elrendelték – tárgytalanná teheti: az erre való utalás tehát adott esetben lehet tárgyilagos felvilágosítás, és nem minősül feltétlenül „lélektani nyomásgyakorlásnak”. (Ilyen eset például, ha a hatóság alappal feltételezi, hogy van olyan személy, aki a gyanúsítottra terhelő vallomást tehet, ám a tanú kilétéről tud a terhelt is, aki szabadlábon hagyása esetén abba a helyzetbe kerülhet, hogy a potenciális tanúhoz fűződő viszonyánál fogva befolyásolja a vallomás tartalmát. A hatóság részéről ebben az esetben logikus lépés az előzetes letartóztatás elrendelésének kezdeményezése, ugyanakkor feleslegessé válhat ez az intézkedés, ha a terhelt beismeri a cselekmény elkövetését.)¹¹⁸

Ezzel kapcsolatban azonban felmerül az a kérdés, hogy elfogadható-e a személyes szabadság ilyen súlyos korlátozása nyomozástaktikai célokból. Hol húzódik a határ az eljárás megghiúsításának megakadályozása és a terhelt „puhításának” nyomozástaktikai érdeke között. Szintén érdekes probléma, hogy a nyomozástaktikai megfontolásokat, amelyek az előterjesztést megtevő nyomozóhatóságnál óhatatlanul megjelennek, az ügyészség és főleg a bíróság jogszerűen figyelembe veheti, sajátjává teheti-e.¹¹⁹

Ugyanakkor az előzetes letartóztatás vagy a hosszabbítás kilátásba helyezése mint nyomásgyakorlási eszköz megítélése szempontjából az sem mindegy, hogy milyen körülmények között és milyen hangnemben történik a lehetséges fejleményekről való tájékoztatás. Többen számoltak be arról, hogy ügyük előadója megfenyegette őket, amennyiben nem tanúsítanak együttműködést, letartóztatásban fognak megöregedni, „megrohadni” (pl. 2.9.7., 15.24.4.). Hasonló – és a válaszadók által szintén gyakran említett – módszer, amikor a nyomozók megígérik, hogy amennyiben a terhelt vallomást tesz, segítenek, hogy enyhébb büntetést kapjon (8.6.1., 8.6.7., 8.6.13.).

Az egyik válaszadó elmondta, kihallgatói hosszan eszetelték neki, hogy ha nem lesz segítőkész, leültetik, és akkor tönkremegy a párkapcsolata, ha viszont együttműködik, ők is segítenek majd (1.6.9.).

Amennyiben igaz, különösen kirívó annak a gyanúsítottnak az esete, akinek az előadója azt mondta, tudja, hogy nem ő követte el a bűncselekményt, de mivel

¹¹⁸ Bócz Endre észrevételei a Vitaanyaghoz.

¹¹⁹ Bánáti János hozzászólása a szakmai vitán.

biztos benne, hogy van a tettesről információja, ha nem működik együtt, őt ülteti le az igazi elkövető helyett (2.11.5.).

Egy másik megkérdezett azt állította, amikor visszavonta a vallomását, az előadó „beígért neki még 20 évet” (6.17.9.).

Az egyéb kedvezmények biztosításának ígéretével ritkábban igyekeznek vallomástételre bírni a terheltet a nyomozók. 36-an (az adott kérdésre válaszolók 7,8%-a) állították: előadójuk megígérte, ha beismerő vallomást tesznek, gyakrabban fogadhatnak látogatót. A látogatás korlátozásának kilátásba helyezésével 44 személyből (9,4%) igyekeztek vallomást kicsikarni. Gyakoribb levélírást 12 előzetes letartóztatottnak (2,7%), gyakoribb telefonálást 14 válaszadónak (3,1%) ígértek a vallomásért cserébe. A levelezés korlátozásával 25 személyt (5,4%), a telefonhasználat szigorításával 22 válaszadót (4,8%) fenyegettek meg a nyomozó hatóság tagjai.

Ugyanakkor a letartóztatottak szerint viszonylag gyakori, hogy a nyomozók nem egyszerűen fenyegetőznek ezzel, hanem ténylegesen élnek a kapcsolattartás korlátozásának eszközeivel. Többen azt állították, hogy az előadók rendszeresen visszatartják leveleiket (1.1.3., 5.15.7., 9.5.1., 10.1.1, 13.22.6., 19.5.7., 19.14.8.), megvonják a beszélőjüket (9.6.5., 11.11.10.) vagy nem engedik őket telefonálni (1.8.2., 1.5.6.). Egyesek úgy vélték, a rendőrök csak „ki akarnak szűrni velük”, mások viszont kifejezetten arról számoltak be, hogy a kapcsolattartás korlátozása nyomásgyakorlási céllal történt.

Ez egyik megkérdezett szerint a családja által küldött levelet az ügy előadója csak azt követően adta át, hogy ő „valamilyen hivatalos iratot” aláírt (16.25.7.).

Egy másik személy azt állította, hogy az előadó azért csökkentette a kedvezményeit (beszélő, csomag), mert nem volt hajlandó vallomást tenni (26.1.6.).

A vonatkozó szabályok értelmében¹²⁰ az előzetesen letartóztatottak havonta legalább egyszer fogadhatnak látogatót. Formálisan nem csorbulnak tehát annak a személynek a jogai, aki először fogvatartásának negyedik hetében (vagy akár még később) kapja meg első beszélőjét. Az ugyanakkor, hogy szabadságának elvonását követően ilyen sokáig nem találkozhat hozzátartozóival (illetve a találkozás lehetőségének ígérete), nagyban hozzájárulhat ellenállásának megtöréséhez. Éppen ezért rákérdeztünk, hogy a válaszadók mikor kapták első beszélőjüket.

¹²⁰ Fogdaszabályzat, 2. § (1) c) és Bvtvr., 118. § (1)

21. tábla:
Letartóztatását követően hányadik héten kapta meg első beszélőjét?

Válasz	Fő	%
Első héten	46	12,01
Második héten	109	28,46
Harmadik héten	81	21,15
Negyedik héten	69	18,02
Még később	78	20,37
Összesen	383	100,00

A kérdésre válaszolóknak tehát összesen 38,4 százaléka, azaz több mint egyharmada csak a negyedik héten vagy még később kapta meg az első beszélőjét. Álláspontunk szerint indokolt lenne a vonatkozó szabályok módosítása annak érdekében, hogy az előzetes letartóztatott a szabadságelvonás kezdetét követő legfeljebb egy héten belül kaphasson beszélőt, kivéve, ha adat merül fel arra nézve, hogy a hozzátartozók, illetve a megjelölt kapcsolattartók között a bűncselekményben érintett személy lehet.

Vallomástétel esetére jobb zárkába helyezéssel 9 előzetes letartóztatottat (2%) kecsegtettek az előadók, 12 személynek (2,6%) viszont azt mondták, rosszabb zárkába helyeztetik, ha nem működik együtt.

Egyikük azt állította, előadója megfenyegette, berakja a „buzik” közé, ha sokat macakcsodik, egy másik megkérdezett szerint előadója azt mondta, hogy majd meglátja, a zárkán „köcsögöt csinálnak belőle” (1.3.2.).

Sokan állították, hogy különböző fizikai szükségleteik kielégítésének akadályozásával igyekeztek rájuk nyomást gyakorolni a kihallgatás előtt vagy alatt.

22/a tábla:
Volt-e rá példa, hogy kihallgatása előtt (alatt) éhezették?

Válasz	Fő	%
Igen	35	7,49
Nem	430	92,08
Nem emlékszik	2	0,43
Összes	467	100,00

22/b tábla:
Volt-e rá példa, hogy kihallgatása előtt (alatt) szomjaztatták?

Válasz	Fő	%
Igen	23	4,94
Nem	440	94,42
Nem emlékszik	3	0,64
Összes	466	100,00

22/c. tábla:
Volt-e rá példa, hogy kihallgatása előtt (alatt) nagyon sokáig várakoztatták?

Válasz	Fő	%
Igen	102	21,61
Nem	367	77,75
Nem emlékszik	3	0,64
Összes	472	100,00

Több fogvatartott számolt be arról, hogy a kihallgatás előtt és alatt sokáig nem kapott enni vagy inni. Még többen (a válaszadók 21,6%-a) panaszkodtak hosszadalmas várakoztatásra, illetve arra, hogy rendkívüli módon elhúzódtak a kihallgatások, a nyomozók megpróbálták „kifárasztani” őket. A felmérés során kiderült az is, hogy gyakran nem engedik ki a terheltet vécére. Az erős dohányosok esetében rendkívül hatékony nyomásgyakorlási eszköz lehet, ha a kihallgatott személyt nem hagyják rágyújtani – a megkérdezettek közül hárman számoltak be erről (5.16.8., 19.5.4., 1.3.2.), egyikük állítása szerint előadója azt ígérte, hogy ha megmondja, hol rejtőzik a büntőrszája, rágyújthat (1.3.2.).

Az egyik válaszadó elmondta, hogy mivel reggeli előtt vitték el kihallgatásra, körülbelül 14 órán keresztül nem jutott ételhez (1.3.7.).

Egy másik személy azt állította, hogy délután 3 óra körül vitték be a IX. kerületi rendőrkapitányságra, sokáig az előállítóban volt, és csak ezután – éjszaka fél egy körül – hallgatták ki. Először másnap reggel jutott ételhez a Gyorskocsi utcában, ahol reggelit kapott (1.3.10.).

Egy okirathamisítás miatt előzetes letartóztatásban lévő férfi arról számolt be, hogy első kihallgatása előtt az előállítóban „jegelték”, ahol órákon át nem kapott sem enni, sem inni. Mivel nem volt hajlandó aláírni a kihallgatási jegyzőkönyvet, azzal zsarolták meg, hogy akkor engedik ki vécére végre, ha aláírja a papírokat (1.6.2.).

Volt, aki azt panaszkolta, hogy éjjel 2-kor kezdték kihallgatni, a kihallgatása közel egy napon át tartott, és ezalatt mindössze egyszer engedték ki vécére (11.11.10.). Egy másik személy azt mondta, hogy az első kihallgatása reggeltől estig tartott – két kihallgató váltotta egymást (1.3.8.).

Különösen kirívó annak a személynek az ügye, akit elmondása szerint délután 2-től este 8-ig hallgattak ki a békéscsabai „vámnyomozók”, és ezalatt nem engedték ki vécére, nem adtak neki vizet, nem engedélyeztek számára szünetet, holott elvben még tanú volt (12.11. 1.).

Egy másik válaszadót – aki állítólag vesebeteg – reggel fél 10-kor vittek be, és – többszöri kérése ellenére – először este negyed 8-kor mehetett el vécére (26.32.11.).

Súlyos fizikai megpróbáltatásokról számolt be az a személy, aki azt állította, hogy Sátoraljaújhelyen reggel 5-kor vitték be a rendőrségre, majd – délután 1 körül – átszállították Miskolcra. Ez idő alatt hátrabilincselte kézzel és szemellenzővel tartották, nem kapott sem inni, sem enni, de vécére kiengedték. Vizet először délután 4-kor adtak neki, enni azonban csak a kihallgatása után, este kapott (12.11.5.).

Egy másik válaszadó elmondta, hogy a Teve utcában órákra egyedül hagyták a kihallgató helyiségben (25.20.1.).

Volt, aki arról számolt be, hogy átvitték a XXI. kerületi rendőrkapitányságra kihallgatás és beszélő céljából, de egyikre sem került sor. 16 órát várakoztatták, majd visszashállították a Venyige utcába (1.5.5.).

Viszonylag sokan, a 437 válaszadóból 84-en (19,2%) állították, hogy a nyomozó hatóságok egyéb – a fentiekben nem érintett – módokon próbáltak nyomást gyakorolni rájuk a kihallgatás során.

23. tábla:

Volt-e rá példa, hogy egyéb módon próbálták megtörni ellenállását a kihallgatás során?

<i>Válasz</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
Igen	84	19,22
Nem	353	80,78
Összes	437	100,00

A felmérés során rákérdeztünk arra is, hogy mik voltak ezek az eszközök. A módszerek igen nagy változatosságot mutatnak, de bizonyos sémák felismerhetők. Gyakorinak tűnik például, hogy a nyomozók a terhelt szidalmazásával,

megalázásával, fenyegető hangnem használatával kívánják „megpuhítani” a kihallgatott személyt. Ennek erősebb formája, amikor ténylegesen kilátásba helyezik a bántalmazást, a fizikai agressziót.

Az egyik fogvatartott – aki egyébként azt is panaszolta, hogy nem engedték ki vécére –, sérelmezte, hogy a kihallgatáson végig kiabáltak, minősíthetetlen hangnemben beszéltek vele (10.1.4.).

Egy másik válaszadó azt állította, hogy a XI. kerületi kapitányságon ordibáltak vele, folyamatosan szidalmazták (26.32.5.).

Az egyik megkérdezett azt mondta, kiabáltak vele a kihallgatáson, és veréssel fenyegették (10.28.5.).

Volt, aki azt állította, hogy a kihallgatáson leköpték, az arcába böfögtek. Kinyitották az ablakot, és azt mondták, tanúsítani fogják, hogy szökni próbált, és ha valaki szökik, „azzal akármi történhet” (1.6.5.).

Egy emberölési kísérlettel gyanúsított férfi elmondta, amikor bevitték, megfenyegették, hogy ha nem mondja meg, hol van a fegyver, megverik. Nem verték meg – igaz, hogy közben a fegyver is meglett (9.6.1.).

Egy másik válaszadót azzal fenyegettek, hogy ha nem tesz beismerő vallomást, akkor jönnek a többiek, és addig verik, amíg be nem vállalja a bűncselekményt (6.1.3.).

Volt, aki azt panaszolta, hogy pisztolyt fogott rá az egyik kihallgatója (8.5.6.).

Egy másik válaszadó szerint az egyik nyomozó egy nagy kalapáccsal sétálgatott kihallgatás során. Kihallgatói szidalmazták, és lelövésel fenyegették (19.5.3.).

Szintén bizarr eszközzel igyekeztek megtörni azt a megkérdezettet, aki szerint az első kihallgatáson a nyomozó egy injekciós tűvel járkált fel-alá, és azzal fenyegette, hogy az állába szúrja a tűt (12.11.13.).

A beszámolók alapján az sem ritka, hogy a kihallgatók a terheltek családi kapcsolatait használják ki nyomásgyakorlás céljából.

Az egyik megkérdezett elmondta, kihallgatása közben a jelenlétében felhívták a családtagjait, de nem engedték, hogy ő is beszéljen velük (13.21.4.).

Egy másik válaszadónak azt mondta az előadó, hogy a gyerekei intézetbe kerülnek, ha nem tesz beismerő vallomást (2.11.2.).

Volt olyan is, aki azt állította: a lányát előzetesbe vették, és azt mondták neki, hogy ha nem tagad tovább, akkor a gyerek szabadul (13.22.5.).

Másnak azt ecsetelték, hogy amíg bent lesz, a neje biztosan félrelép, ha viszont együttműködik, akkor kiengedik (13.22.6.).

Az egyik megkérdezett azt mondta, hogy az előadó két héttel a letartóztatása után megfenyegette: ha nem ismeri be a bűncselekményt, meggyanúsítják az élettársát is, aki akkor öt hónapos terhes volt (12.11.7.).

Előfordul, hogy a nyomozó hatóság tagjai a formális eljárási szabályok megszegésével igyekeznek olyan helyzetet teremteni, amely a terhelt ellenállásának megtöréséhez vezethet.

Az egyik válaszadó azt állította, hogy formális kihallgatását megelőzte egy informális, amelynek során tízen bombázták kérdésekkel (1.6.9.).

Egy másik személy elmondta, napjában háromszor vitték kihallgatni. Állítólag egy helyszíni szemle alkalmával megfenyegették, hogy kikötik a fához, és úgy verik össze (2.10.10.).

A védő jelenlétének fontosságára világít rá annak az előzetes letartóztatottnak az esete, aki elmondta, hogy a védőjét az előadó negyed órával későbbre idézte a kihallgatásra, és ez idő alatt próbálta rávenni őt, hogy tegyen feltáró vallomást (4.14.2.).

Vannak végül egészen egyedi, a fenti kategóriák egyikébe sem sorolható esetek is.

Az egyik megkérdezett elmondta, hogy a kihallgatása előtt öt óra hosszára kiállították a hidegre, nem engedték, hogy kabátot vegyen fel (6.17.9.).

Az egyik – fizikai bántalmazásra is panaszkodó – személy azt állította, hogy miután megverték, de így sem tudták megtörni az ellenállását, beküldtek hozzá egy rendőrnőt, aki azzal próbálta rávenni a jegyzőkönyv aláírására, hogy már rég lejárt a műszakja, és három gyerek várja otthon (a kihallgatás késő éjjel folyt) (1.6.2.).

Egészen sajátos annak a már említett férfinak az esete, akit egy autós üldözés során a rendőrség csak frontális ütközéssel tudott megállítani. A kihallgatói azt mondták neki, hogy az ütközésnél két rendőr meghalt, vagyis két rendőrt megölt. A valóságot – hogy a két rendőr töréseket szenvedett – csak az ügyvédje tudta meg, aki csak három nap elteltével jutott hozzá, hogy ezt neki is elmondja (11.11.10.).

Egy – a sárvári fogdán meghallgatott – válaszadó elmondta: menekülés közben megsérült a lába, és a nyomozók azt mondták neki, hogy addig nem viszik orvoshoz, amíg vallomást nem tesz (14.22.1.).

A lélektani nyomásgyakorlás összefüggése a terhelt különböző tulajdonságaival: Minként a bántalmazásnál, itt is megvizsgáltuk, hogy a hatósági túlkapásokban felfedezhető séma mutat-e összefüggést a terhelt különböző demográfiai tulajdonságaival, illetve az általa elkövetett cselekménnyel.

Roma származás: A lélektani nyomásgyakorlás különböző típusainak nagy részénél nem találtunk szignifikánsnak tekinthető különbséget a terhelt roma vagy nem roma származása alapján. Így például – elmondásuk szerint – a roma terheltek 36,8 százalékának ígérték, hogy amennyiben beismerő vallomást tesznek, szabadulhatnak, szemben a nem roma terheltek 35,3 százalékával. A roma terheltek 10,5 százaléka mondta, hogy megfenyegették: amennyiben nem vállalja be a cselekményt, korlátozzák a családjával való kapcsolattartását. Ugyanez az arány a nem romák esetében 8,8 százalék volt. Azt, hogy egyéb – általunk nem nevesített – módon próbálták megtörni az ellenállását, a romák 20,4, a nem romák 18,9 százaléka állította.

Csupán két kérdésnél mutatkozott nagyobb mértékű eltérés: a romák 34,5, a nem romák 25,4 százaléka állította: megfenyegették, hogy ha nem tesz beismerő vallomást, elrendelik vagy meghosszabbítják előzetes letartóztatását, a kihallgatást megelőző hosszú várákoztatásra pedig a roma terheltek 29,2 százaléka panaszkodott, szemben a nem romák 19,1 százalékával. Ezen különbségekre azonban a lélektani nyomásgyakorlás egyéb formáira panaszkodók arányai közötti nagyfokú egybeesés fényében nem adódik diszkriminációra utaló magyarázat.

Külföldi származás: A külföldi és magyar terheltek között a lélektani nyomásgyakorlás tekintetében egyetlen szempontból mutatkozott értékelhető különbség: a nem külföldi terheltek 37,2 százalékának ígérték, hogy amennyiben beismerő vallomást tesz, szabadlábba helyezik. Az ezt állító aránya a külföldi terheltek között szignifikánsan kisebb: 23,3 százalék volt. Szintén érdekes módon és némiképp váratlanul a külföldiek következetesen kisebb arányban számoltak be arról, hogy a kapcsolattartás különböző formáinak korlátozásával fenyegetve vagy a kapcsolattartási lehetőségek bővítésével kecsegtetve próbálták őket vallomástételre bírni. Bár e kérdések vonatkozásában az eltérés sehol sem volt szignifikáns, minden esetben a magyar terheltek panaszkodtak nagyobb arányban az ilyen típusú presszióra.

Fiatalkor: A bántalmazásnak nem minősülő lélektani nyomásgyakorlás tekintetében nem volt értékelhető különbség a fiatalkorú és felnőttkorú terheltek között. Hasonló arányban panaszkodtak a pszichés presszió különböző formáira. Így például a felnőttkorúak 27,90, a fiatalkorúak 27,6 százaléka állította, hogy a letartóztatás elrendelésének vagy meghosszabbításának kilátásba helyezésével próbálták vallomástételre bírni.

A terhelt neme: A felmérés alapján úgy tűnik, a terhelt neme semmilyen szerepet nem játszik abban, hogy az ügy előadója próbálkozik-e lélektani eszközökkel nyomást gyakorolni rá, és ha igen, milyen módszerhez folyamodik. Az eredmények ezeknél a kérdéseknél nagymértékben egybeesnek: a férfi terhelteknek például 36,1, a nőknek 34 százaléka mondta, hogy szabadlábra helyezést ígértek nekik vallomásukért cserébe. Szinte megegyezik azon női (22%) és férfi (21,6%) fogvatartottak aránya, akik a kihallgatások előtti hosszas várakoztatásra panaszkodtak.

Iskolázottság: Az iskolázottság tekintetében nem mutatott ki jelentős különbségeket a felmérés, úgy tűnt azonban, hogy a magasabb végzettségűeket ritkábban fenyegetik a kapcsolattartás korlátozásával (látogatás, levelezés, telefonálás ritkításával). Ennek az lehet az oka, hogy mivel ezek törvényben rögzített jogok, amelyek biztosítása csak indokolt esetben – a nyomozás sikerének érdekében – függhet az előadó döntésétől, a nyomozó hatóság tagjai talán úgy gondolják, egy képzetesebb és ezért jogtudatosabb személy kevésbé hajlamos elhinni, hogy ügyének előadója bármilyen indok nélkül korlátozhatja a külvilággal való kapcsolattartását.

3.

EGYÉB SÉRELMEK BÁNÁSMÓD A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

A hivatalos személyek által elkövetett bántalmazáson és a nyomozást elősegíteni hivatott lélektani nyomásgyakorláson kívül vizsgáltuk azt is, hogy hány előzetes letartóztatott panaszkodik megalázó, sérelmes bánásmódra, „kiszúrássra” a büntetőeljárásban. Olyan magatartásokat soroltunk ebbe a kategóriába, amelyek a bántalmazásnál kevésbé súlyosak, és nem célzatosak, azaz nem irányulnak arra, hogy a terhelt vallomást vagy valamilyen egyéb nyilatkozatot tegyen, információt adjon.

Ugyanitt kérdeztünk rá a többi fogvatartott részéről megnyilvánuló megalázó bánásmódra is. Az utóbbi kategóriába tartozó esetek között – a fogvatartottak beszámolóí szerint – a súlyos, testi sérelmet okozó bűncselekmények sem ritkák, ezekkel azonban e helyen, nem pedig a bántalmazás címszó alatt foglalkozunk, mivel ezt a kifejezést – a Btk.-val egybevágó módon – a hivatalos személyek által megvalósított, jogszerűtlen erőszak alkalmazásának megjelölésére használjuk.

24. tábla:
Volt-e rá példa, hogy az eljárás során kiszúrt Önnel...

	<i>Igen</i>		<i>Nem</i>		<i>Összes</i>	
	<i>Fő</i>	<i>%</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
...valamelyik zárkatársa	38	7,88	444	92,12	482	100,00
...az ügy előadója	109	22,95	366	77,05	475	100,00
...valamelyik rendőrségi fogdaőr	28	5,93	444	94,07	472	100,00
... valamelyik bv. felügyelő	39	8,25	434	91,75	473	100,00
... más személy	20	4,42	432	95,58	452	100,00

Sérelmes bánásmód a zárkatársak részéről: Ez a téma igen kényesnek bizonyult, sok fogvatartott csak vonakodva beszélt a zárkában történekről. Egyesek kisebb súlyú atrocitásokról tettek említést.

Az egyik válaszadó elpanaszolta, hogy a barátnőjének írt, szexuális töltetű levelét a zárkatársa ellopta, és a másik zárkában felolvasta 20 elítéltnak (1.2.4.).

Egy másik megkérdezett azt állította, zárkatársai a nevelőnél bepanaszolták, hogy megverte őket, de ez nem igaz. Valójában bosszúból tették, mert nem adott nekik cigarettát (10.28.6.).

Volt olyan, aki azt sérelmezte, hogy zárkatársai telefonkártyát, cigit lopnak tőle (6.17.4.).

Az egyik személy szerint társai leöntötték vízzel, és fogkrémet nyomtak az ágyára (19.14.8.).

A beszámolókból kiderül, számos konfliktust fizikai erővel oldanak meg a zárkán belül:

Az egyik megkérdezett „kiszúrásként” jelölte meg, hogy noha többször kérte gombás fertőzésben szenvedő zárkatársát, ne lépjen rá az ágyára és a holmijára, az nem vette figyelembe kívánságát. Ezért megütötte társát, aki bepanaszolta az öröknél. Ezt követően szállították át a szegedi Csillag börtönbe (6.17.8.).

Egy másik előzetes letartóztatott elmondta, a „csurmában” más fogvatartottak megpróbálták elvenni a holmiját. Megütötte az egyiket, és ezzel „el volt intézve a dolog”. Szerinte egyébként sokan csak azért kérnek szállítást, hogy a csurmában rabolhassanak (8.6.9.).

Volt, aki elmondta, hogy – nem zárkatárs, hanem – egy másik fogvatartott egy szóváltás után megverte. Kórházba is került, mert össze kellett varrni a felrepedt szemét (9.6.6.).

Néhányan rendkívül súlyos esetekről, rendszeres és módszeres kínzásról, megaláztatásokról számoltak be (annak részletesebb elemzését, hogy ezekkel kapcsolatban fordulnak-e a fogvatartottak jogorvoslatért különböző fórumokhoz, lásd alább).

Az egyik Venyige utcai letartóztatott azt mondta, hogy a zárkatársai „el akarták szedni a jobb holmijait”. Amikor nem hagyta, többször megütötték. Kérte, hogy tegyék át más zárkába, ezt azonnal teljesítették is (1.3.9.).

Szintén áthelyezték másik zárkába azt a veszprémi előzetes letartóztatottat, akit zárkatársa „lerománózott” és leütött (2.11.4.).

A veszprémi büntetés-végrehajtási intézet egy másik fogvatartottja elmondta, hogy az azóta bezárt, régi bv.-ben (a „Várban”) zárkatársai 8 liter vizet kényszerítettek belé. Amikor kihányta, fejét a hányadékba nyomták (2.10.4.).

Az egyik megkérdezett azt állította, Kaposváron a zárkatársai elvették a dolgait, ruháit, neki kellett takarítani, mosni: „ha nem csináltam, megverték” (6.17.9.).

A fiatalkorúak tököli intézetének egyik fogvatartottja elmondta: zárkatársai megverték és megerőszakolták. Az elkövetők ellen folyik az eljárás (9.5.5.).

Egy másik tököli előzetes letartóztatott, akit szintén megverték, a bántalmazás okát firtató kérdésre azt válaszolta: azért verték meg, mert újonc volt (9.5.8.).

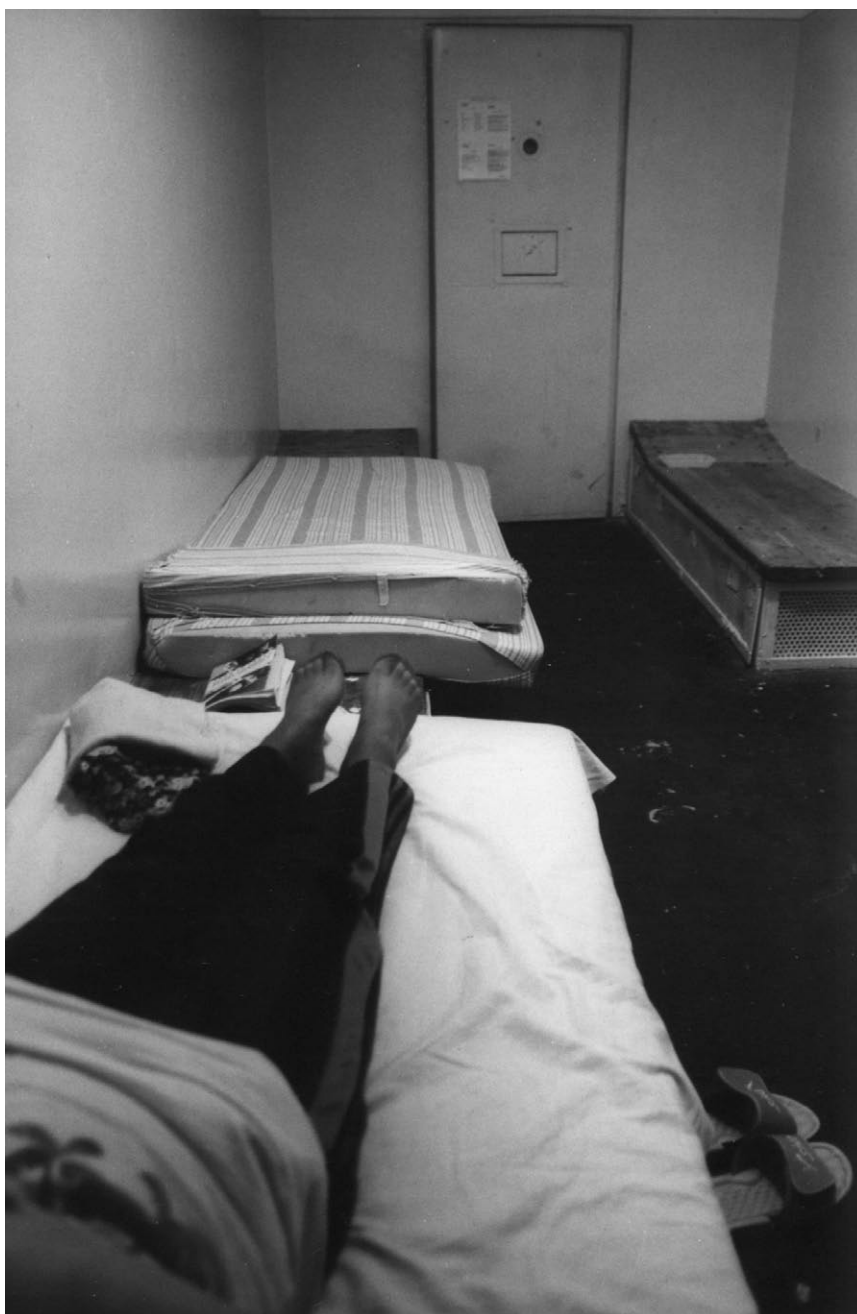
A debreceni büntetés-végrehajtási intézet egyik női fogvatartottja azt állította, zárkatársai meg akarták itatni vele a saját vizeletét, és megpróbáltak egy vécépumpát felnyomni a hüvelyébe. A haját levágták, a szemöldökét leborotválták (10.1.4.).

Volt, aki azt állította, zárkatársai bekenték fogkrémmel, és vécépapírt égettek a lábujjai között. Panaszt nem tett (19.5.2.).

Egy idős fogvatartott azt állította, zárkatársai a kora miatt folyamatosan szórakoznak vele, cukkolják. „Fiatal gyerekek, állandóan velem foglalkoznak.” Elmondása szerint betegsége ellenére „csicskáztatják”, vele takarítatják fel a zárkát, fenyegetik. Egyszer meggyújtották a törülközőjét (12.20.5.).

A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának adatai szerint 2003-ban az intézetek 1110 olyan esetben folytattak le fegyelmi eljárást, illetve tettek büntető feljelentést, amelynek során fogvatartottak egymással szemben követtek el jogellenes cselekményeket. Ezek között verekedés, zsarolás, bántalmazás, szemérem elleni erőszak, kényszerítés, sanyargatás, becsületsértés, más fogvatartott tulajdonának megromlása, illetve eltulajdonítása egyaránt előfordult. A parancsnokság hangsúlyozta, hogy bár mindent elkövetnek az ilyen ügyekkel szembeni fellépésért, a cselekmények látenciája, különösen a kisebb súlyú esetekben még mindig rendkívül magas.¹²¹

¹²¹ Müller Anikó hozzászólása a szakmai vitán.

Sérelmes bánásmód az előadó részéről: Amint látjuk, az e kérdésre válaszoló 475 személy közül 109 (23%) állította, hogy az ügy előadója valamilyen – bántalmazásnak vagy a kihallgatás során alkalmazott lélektani nyomásgyakorlásnak nem minősülő – módon „kiszúrt” vele.

A panaszok között akadtak olyanok, amelyek az objektív megítélés szerint nem minősülhetnek jogtalan hátrányokozásnak, hivatali visszaélésnek. Ilyen volt például azé a női sértett bántalmazása miatt előzetes letartóztatásban lévő megkérdezetté, aki nehezményezte, hogy női előadót kapott, mert úgy vélte, a nyomozónő bosszút fog állni a másik nőt ért sérelemért (26.32.6.). Szintén nehéz egyetérteni azzal a terhelttel, aki kiszúrásként élte meg, hogy előadója nem vele, hanem egyik – ellene valló – bűntársával kötött „vádalkut” (2.10.3.), vagy azzal, aki azt panaszolta, hogy információszerezési céllal egy „vamzert” helyeztek a zárkájába a Gyorskocsi utcában (1.5.10.).

A panaszok többsége azonban nem ilyen jellegű problémákról szólt. Igen sok érkezett a kapcsolattartás különböző formáival összefüggésben. Amint azt a fenti 2. pont alatt már érintettük, sokan úgy gondolják, hogy az előadók kiszúrásból tartják vissza vagy késleltetik a kiküldött és bejövő leveleket.

Az egyik válaszadó azt sérelmezte, hogy az előadó az ellenőrzés után úgy döntött, nem küldi ki a levelét, de erről őt nem tájékoztatta (1.5.6.).

Egy másik megkérdezett szerint az előadó szándékosan nem közölte vele, hogy a felesége hazaköltözött az anyjához, és ezért megváltozott a címe, aminek az lett az eredménye, hogy hosszú ideig hiába küldözgette a leveleket (19.5.3.).

A családdal való kapcsolattartás fontossága miatt nem meglepő, hogy a letartóztatottak rendkívül nehezen viselik a beszélővel összefüggő bonyodalmakat. Igen kiszolgáltatott helyzetükben méltán érzik sérelmesnek, ha a várva várt találkozás valamilyen rajtuk kívül álló okból elmarad.

Az egyik Vényige utcai fogvatartott azt nehezményezte, hogy előadója a beszélőjét összevissza tologatja (1.5.11.).

Egy másik válaszadónak a nyomozó megígérte, hogy lesz beszélője, de elment szabadságra, és emiatt nem került rá sor (4.14.1).

Hasonló panaszt hallottunk egy szegedi fogvatartottól, akinek szintén elmaradt a beígért plusz beszélője (6.5.9.).

A csomagküldés sem mentes a problémáktól (pl. 6.5.8.).

Az egyik terhelt elmondta, hogy az előadó korlátozta a csomagküldést, aminek eredményeként kilenc hétig nem küldhettek be neki ruhát – ugyanabban a pólóban volt egész végig. A helyzet csak akkor oldódott meg, amikor átszállították a szegedi büntetés-végrehajtási intézetbe (6.17.8.).

Egy másik válaszadó szerint az előadó azt mondta az édesanyjának, hogy csomagban nem küldhet cigarettát, mert a fogdán nem lehet dohányozni, ami nem igaz. A félretájékoztató okaként a megkérdezett azt jelölte meg, hogy nem volt elég „simulékony” a vallomástételnél (8.6.9.).

Sokan a nyomozás elhúzódását érzik sérelmesnek (pl. 1.2.4.), ami az előzetes letartóztatás által jelentett pszichés megterhelésre való tekintettel teljes mértékben érthető. Különösen azok szenvednek az előzetes fogvatartástól, akik beismerő vallomást tettek, és ennek megfelelően azt várják, hogy megkezdhessék büntetésük kitöltését.

Egy lopás miatt letartóztatott személy elmondta, hogy az előadója három hónapig „ült az ügyön”, pedig ő beismerte a tettet. Véleménye szerint ebben csak a személyes ellenszenvnek volt szerepe (1.5.6.).

Egy másik – júliusban meghallgatott – fogvatartott szerint a nyomozó húzza az időt: már decemberben lezárhatta volna az ügyet, amelynek ő az egyetlen gyanúsítottja, de még mindig nem volt iratismertetés (1.1.1.).

Az egyéb panaszok igen változatos képet mutatnak.

Az egyik előzetes letartóztatott azt sérelmezte, hogy előadója a kihallgatási jegyzőkönyvbe a munkavégzésre vonatkozó kérdésnél azt írta be, hogy a gyanúsított bűnözésből tartja fenn magát, holott ő azt mondta, hogy alkalmi munkát végez, és a munkahelyet is megjelölte (3.12.2.).

Egy másik megkérdezettnek letartóztatása után a nyomozó napokig nem engedte, hogy a szüleit értesítse (6.5.2.).

Volt olyan terhelt, aki azt kérte az ügyében nyomozó ügyésznőtől, engedélyezze, hogy a kinti kezelőorvosa bejöhessen és megvizsgálhassa, de a kérését minden indok nélkül megtagadták (1.6.3.).

Egy fiatalkorú letartóztatott szerint az előadó „megszívatta” a szüleit: felhívta őket, hogy jöjjenek érte, vihetik haza, pedig ez nem volt igaz. Az eljárás miatt panaszt is tett. A történetek valószínű okaként azt jelölte meg, hogy nem olyan vallomást tett, amelyet a nyomozó szeretett volna (9.5.7.).

Volt, aki azt állította, hogy az előadó 30 napra egyszemélyes zárkába helyezte, pedig tudta, hogy nem bírja az egyedüllétet (több öngyilkossági kísérlete is volt). Állítólag amikor a nyomozó megtudta, hogy panaszlevelet küldött a Magyar Helsinki Bizottságnak, megfenyegette, hogy nem kap beszélőt (9.6.7.).

Egy másik terhelt azt sérelmezte, hogy az egyik nyomozó lecigányozta. Panaszt is tett az ügyésznek, de csak szóban (12.11.5.).

A BRFK Gyorskocsi utcai fogdájának egyik fogvatartottja azt nehezményezte, hogy egy zárkában legfeljebb hat-hét napot tölt, utána másik zárkába helyezik. Szerinte ennek az az oka, hogy az előadója ki akar szűrni vele (26.32.9.).

Sérelmes bánásmód a rendőrségi fogdaörök részéről: Amint a fenti 23. táblázatból kitűnik, a rendőrségi fogdákon szolgálatot teljesítő örökre panaszkodtak a legkevesebben. A beszámolókból egyértelmű, hogy leggyakrabban a vécéhasználat körül alakul ki konfliktus, ellentétben ugyanis a büntetés-végrehajtási intézetekben lévő zárkákkal, a rendőrségi fogdák zárkáiban általában nincs vécé, ezért a fogvatartottaknak ki kell kopogniuk az öröknek, ha vécére akarnak menni. Az örök viszont nehezen viselik, és zaklatásnak érzik, ha valaki sűrűbben vagy az ún. vécéztetési időszakokon kívül szeretné dolgát végezni. Ezért nem meglepő, hogy a legtöbben azt panaszolták, a fogdaörökség csak hosszas várakoztatás után engedi őket vécére (1.1.4., 5.15.4., 11.11.3., 23.31.1., 26.32.12.), éjszaka pedig előfordul, hogy egyáltalán nem (12.11.3., 26.1.8.).

Ebben a vonatkozásban úgy tűnik, nincs jelentős előrelépés az 1996-os vizsgálathoz képest, amelynek jelentése a következőket rögzítette: „A [...] VI–VII. kerületi fogdában az örök sértően és agresszívan reagáltak az esti kopogásra; a fogvatartottak kénytelenek voltak szükségüket üres tejesdobozokba, üdítőszüvegbe végezni.”¹²²

Hét évvel később, 2003-ban az egyik Venyige utcai megkérdezett még mindig fontosnak tartotta elmondani, hogy a VI–VII. kerületben nem engedték ki vécére, amikor kiszólt, hogy kimenne (1.5.1.).

A zárkákon belüli vécé hiánya azt a veszélyt is magában rejti, hogy a szükségletek elvégzésének késleltetését az örök fegyelmezési és büntetési eszközként alkalmazzák.

¹²² *Előrehozott büntetés*, 50. o.

Az egyik terhelt arról számolt be, hogy miután egy alkalommal túl hangosan hallgatták a rádiót, azzal „szívatták” őket egy darabig, hogy nem mehettek vécére, és mindig ők zuhanyoztak utoljára (8.6.14.).

A fogdai elhelyezés mostoha fizikai körülményei, különösen a szellőzés hiányosságai más esetekben is konfliktusokhoz vezettek.

Az egyik válaszadó azt sérelmezte, hogy egyes váltások a nyári kánikulában sem engedik lehajtani az ablakokat (1.1.1.).

A Gyorskocsi utcában a nagy melegek idején a parancsnok állítólag engedélyezte a tátika¹²³ lenyitását, ám az őt ezt mégsem tette meg (26.1.8.).

Egy debreceni fogvatartott elmondta: a nagy kánikula idején könyörgött a fogdaőrnek, hogy nyissa le a tátikát, de az nem volt hajlandó erre. A panaszos végül szívrohamot kapott, a mentő vitte el (10.1.9.).

Egyesek az örök megengedhetetlen hangnemét, gúnyolódását sérelmezték (11.11.3., 19.14.8, 26.32.10.), ketten azt állították, hogy rendszeresen „cigányozzák” őket (1.3.2., 1.3.7.), de a megalázó bánásmód ennél szokatlanabb megnyilvánulásairól is beszámoltak néhányan.

A zalaegerszegi fogda egyik fogvatartottja szerint például a fogdaőr beleharapott az ételébe, mielőtt odaadta neki (13.22.1.).

Egy másik – szegedi – letartóztatott azt sérelmezte, hogy olyan szemetet szedettek össze vele, amelyet nem ő szórt szét (5.15.7.).

A Gyorskocsi utcában az egyik válaszadó azt állította: Gödöllőn a fogdaszemélyzet minden zárkaellenőrzésnél szétdobálta a holmiját (26.1.9.).

Ezeknél azonban néhány súlyosabb atrocitásról is beszámoltak a megkérdezett terhelték.

Az egyik interjúalany elmondta: tenyérral fejbe vágta az egyik őrt, mert nem mászott le elég gyorsan az ágyról, és nem állt vigyázzba (12.20.5.).

Egy – jelenleg az Aradi utcában fogva tartott – terhelt szerint a ceglédi fogdában visszatartották a gyógyszerét, noha tudták, hogy beteg (25.20.1.).

A Gyorskocsi utcában az egyik megkérdezett azt állította, hogy amikor vitték telefonálni, túlságosan meghúzták a bilincset, és amikor kérte az egyik őrt, hogy lazít-

¹²³ A zárkaajtón lévő kémlelőablakot nevezik tátikának.

sa meg, a másik azt mondta: „mutasd meg neki, hogy milyen szoros is tud lenni”, majd még jobban megszorították (26.32.10.).

Sérelmes bánásmód a büntetés-végrehajtási intézetekben: A 473 válaszadó közül 39-en (8,3%) állították, hogy valamilyen bántalmazásnak nem minősülő módon „kiszúrt” velük a büntetés-végrehajtási személyzet egyik-másik tagja. Ezek között a panaszok között is akadt, amely a hangnemmel függött össze (19.5.7., 19.5.2.), és itt is beszámoltak „cigányozásról” (1.3.7.). Az is kiderült, hogy az önérzetesebb fogvatartottakból a sértő hangnem által kiváltott reakció súlyosabb következményekhez vezethet.

Az egyik Venyige utcai terhelt elmondta, hogy az egyik őr „lekurvaanyázta”. Ő visszaszólt, mire az őr kivitte a zuhanyzóba, és megfenyegette, hogy megveri. A „hipisnél”¹²⁴ azóta is kötözködik (1.6.1.).

Egy másik – sopronkőhidai – fogvatartott papucsban lépett ki a zárkából, ami tilos. Az őr fegyelmi lapot írt, de ebben azt állította, hogy a válaszadó dohányzott is. Ő tiltakozott, mire az őr azt mondta „kuss, te cigány”, és fejbe verte. Ezt ő nem hagyta szó nélkül, ezzel felbőszítette az őrt, aki megfenyegette: leviteti a fogdára, és agyonvereti. Végül a fogvatartott dohányzásért is kapott fegyelmi büntetést. Elmondása szerint ez a felügyelő nem bírja a cigányokat (8.6.3.).

Egy szívbeteg letartóztatott elmondta, hogy egy alkalommal külkórházi vizsgálatra rendelték. A felügyelő mondta neki, hogy készüljön, mennek. Kérdezte, hogy hová. A felügyelő durván válaszolt: „Mit érdeklis az magát? Fogja be a pofáját.” A megkérdézett véleménye szerint a felügyelőt a kellő alázat hiánya bőszítette fel. Később, a liftnél való várakozás közben a felügyelő megfenyegette, hogy ha kint megmozdul, lelövi. Övbilincsből, pórázással vitték a kórházba. Noha a kórházban van lift, és ő szívbeteg, gyalog vitték fel a harmadik emeletre. Mivel a lábbilincs miatt nem tudott lépcsőzni, a hóna alatt fogták meg, és úgy rángatták fel. Amikor tiltakozott, megint megfenyegette a felügyelő, hogy lelövi. Mire az orvos elé jutott, annyira fel volt dűlve, hogy azt kérte, ne vizsgálja meg inkább. Emiatt az intézetben a főorvostól fegyelmi lapot kapott a „vizsgálat megtagadása” miatt (1.6.3.).

A fegyelmi szintén kényes témát jelentenek. A letartóztatottak sok esetben úgy érzik, igazságtalanul részesülnek fenyegetésben – amennyiben valaki nem szimpátiikus a felügyelőnek, könnyen fegyelmit kaphat.

¹²⁴ Hipisnek a börtönszlangban a zárkaellenőrzést nevezik.

Egy kecskeméti fogvatartott szerint, ha bármilyen kérése van, fegyelmissel fenyegetik: „leteszünk a fogdára”. Ha valaki panaszt tesz az ügyésznél, távoli intézetbe szállítják, elszakítják a családjától (11.11.2.).

A fenti szívbeteg válaszó elmondta: hipis közben találtak egy telefont a zárkájukban. A hipis elején nem voltak bent, később azonban behívták őt, és a matracra alól kihúztak egy telefont, ami nem az övé volt. Fegyelmi lapot írtak. Amikor a felügyelők elmentek, az egyik zárkatárról megtudta, hogy a telefon az övé, és ezt állítólag el is mondta a felügyelőknek (1.6.3.).

A büntetés-végrehajtási intézetekben a zárkákban lévő villanyt és tévét kívülről, a felügyelet kezeli. A beszámolók szerint, ahogy a rendőrségi fogdákon a védcéztetést, a bv. intézetekben esetenként ezt a lehetőséget használják a felügyelők fegyelmzésre és büntetésre. Tekintettel arra, hogy sem a Bvtvr., sem a Bv. szabályzat nem ismeri ezt a fenytési formát, ráadásul fegyelmi büntetés csak a büntetés-végrehajtás rendjét vétkesen megsértő elítélttel szemben – és csak jogszabályban szigorúan meghatározott eljárás keretében – alkalmazható,¹²⁵ az ilyen gyakorlat egyértelműen jogellenes, és az előzetes letartóztatottak indokkal érzik sérelmesnek.

Az egyik tököli fiatalokú letartóztatott szerint, ha lármaznak a zárkában, a felügyelők lekapcsolják a villanyt, hogy ne tudjanak tévézni, akkor is, ha a napirend szerint egyébként még tévézhetnének (9.6.1.).

Kaposváron az egyik megkérdezett elmondta, ha nem tiszta a szoba, van úgy, hogy kikapcsolják az áramot egész napra (19.5.2.).

Egy igen jogtudatos és ezért számos konfliktusba keveredő Venyige utcai letartóztatott azt állította, hogy bár egészségügyi okokból egész napos fekvési engedélye van, mégis előfordul, hogy megpróbálják felállítani, és amikor nem hajlandó, lekapcsolják a tévét, ezzel az egész zárkát büntetve (1.6.2.).

Sérelmek természetesen a külvilággal, a családdal való kapcsolattartással összefüggésben is felmerülnek.

Hallottunk panaszt a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet egyik nevelőjére, aki állítólag későn vagy egyáltalán nem adta át a fogvatartott leveleit (7.4.3.).

Egy másik megkérdezett szerint a beszélő alkalmával nem engedték meg, hogy megcsókolja a barátnőjét (9.5.1.).

¹²⁵ Bvtvr., 42. § (1)

E panaszok értékelésénél ismét fel kell hívnunk a figyelmet arra a törvényben rögzített követelményre, hogy az előzetes letartóztatásban lévő terhelt csak olyan korlátozásnak vehető alá, amely a büntetőeljárás jellegéből következik, vagy amelyet a letartóztatást foganatosító intézet rendje szükségessé tesz.¹²⁶ Nem szabad elfelejtenünk továbbá, mit jelenthet egy több hónapja letartóztatásban lévő – jogerősen bűnösnek még nem mondott – személy számára az ilyen testi érintkezés.

A sérelmek egy része az előzetes letartóztatottak tárgyaival és azok – állítólagos – eltulajdonításával függ össze.

Az egyik válaszadó elmondta: zárkaellenőrzés közben találtak nála egy üveg parfümöt (amit a fogvatartott nem tarthat magánál). Kérte a felügyelőt, hogy tegye a letétjébe, de ő ezt megtagadta, közölte, hogy megsemmisíti a parfümöt, és magával vitte. Másnap hozták a megsemmisítésről szóló jegyzőkönyvet, és alá akarták írni vele. Ő e helyett ráírta, hogy nem látta a megsemmisítést. Nem sokkal később valahogy mégis előkerült a parfüm (1.6.3.).

Egy másik fogva tartott személy szerint az egyik csomagját meg nem határozott személyek felbontották, kivettek belőle dolgokat, majd visszaküldték a feladónak azzal, hogy sérült (1.6.9.).

Volt olyan fogvatartott, akit elmondása szerint – az általa elkövetett, nemi erkölcs elleni bűncselekmény miatt – az esztergomi bv.-sek rendszeresen zaklattak. Egy-szer például a számára csomagban beküldött – ám tilalmazott cikknek számító – kristálycukrot szétszórták a folyosón, és vele separtették össze. Az is megtörtént állítólag, hogy háromszor visszaküldték a csomagját, ezért mire megkapta, megromlott benne az élelmiszer (8.6.6.).

A Magyar Helsinki Bizottság 2000–2001-es börtönlátogatásai során rendkívül sok elítélt panaszkodott az orvoshoz jutás nehézségeire. Akkor az 565 megkérdezettből 178 (31,5%) állította: előfordult, hogy a bv. hibájából nem, vagy csak késve jutott orvoshoz.¹²⁷ Ehhez képest igen örvendetes, hogy csak egy személy (a miskolci bv. intézet egyik fogvatartottja) állította: a felügyelő egy alkalommal nem írta fel az orvoshoz (12.20.7.).

Sérelmes bánásmód egyéb személyek részéről: Hárman is a büntetés-végrehajtási intézet orvosát jelölték meg olyan „egyéb személyként”, akinek a részéről jogtalan sérelem érte őket:

¹²⁶ Be., 135. § (3) bekezdés

¹²⁷ *Kettős mérce*, 79. o.

Az egyik előzetes letartóztatott azt állította, hogy a bv. intézet orvosa szándékosan megvonja tőle a megfelelő ellátást. Az ezzel kapcsolatos panaszait a személyzet (parancsnokság) rendszeresen elutasítja. Állítása szerint gyakran kevesebb ételmelet kap a szükségesnél, és a diétája nem megfelelő (cukorbeteg). A problémák okának azt tartja, hogy az orvos nem bírja. Egyszer állítólag azt mondta neki: „Mit akar? Úgyis itt fog megpusztulni” (8.6.4.).

Egy másik válaszadó elmondása szerint arra kérte az orvost, hogy írjon ki neki nyugtatót. Az orvos erre azt mondta, hogy ha nyugtatóért kuncsorog, elküldi az IMEI-be, mire ő inkább letett a gyógyszeréről, mivel fél az IMEI-től (8.6.7.).

Egy harmadik letartóztatott elpanaszolta, hogy amikor lázzal és köhögéssel kereste fel, az orvos nem vizsgálta meg alaposan, csak ránézett, adott neki C-vitamint, és elküldte. A fogvatartott kérte, hogy írja ki egy napra a munkahelyéről, de még ezt sem tette meg. Azóta is fáj a háta (8.6.11.).

A további panaszok nem csoportosíthatók ilyen módon. Az érintett személyek köre igen változatos:

Az egyik válaszadó azt állította, hogy mielőtt átszállították volna a Venyige utcába, a Markó utcában az egyik letétes 300 000 Ft értékű holmiját (180 Duracell elem, csoki, kávé, szalámi) dobta egy feltűnően tiszta, üres kukába, pedig ő kérte, hogy vagy küldje haza, vagy vegye letétbe. A fogvatartott szerint a letétes így akarta megszerezni az árut (1.6.3.).

Egy Gyorskocsi utcai fogvatartott arra panaszkodott, hogy noha az orvos zsír-szegény diétát írt elő neki, a Gyorskocsi utcában ezt gyakran nem tartják be, hét-végén pedig egyáltalán nem (26.32.9.).

Szintén a Gyorskocsi utcában sérelmezte egy válaszadó, hogy bár erős dohányos, mégis nemdohányzó zárkába rakták, szerinte „kiszúrásból” (26.32.10.).

A sérelmes bánásmód összefüggése a terhelt különböző tulajdonságaival: Ennél a kérdéskörnél is vizsgáltuk, hogy a terhelt különböző demográfiai sajátosságai befolyásolják-e, kinek a részéről és milyen formában éri sérelmes bánásmód.

Roma származás: Az általunk felsorolt öt kategórián (zárkatárs, előadó, fogdaőr, bv. személyzet, egyéb személy) belül kizárólag az előadó vonatkozásában mutatkozott majdnem szignifikáns különbség a roma és nem roma válaszadók között. A romák 30,2 százaléka (35 személy) panaszkodott – bántalmazásnak és lélektani nyomásgyakorlásnak nem minősülő – sérelmes bánásmódra az ügy előadója részéről, szemben a nem romák 20,5 százalékaival (73 személy). Ugyanakkor arra a kérdésre, amely azt firtatta, hogy a megkérdezett szerint mi lehetett

a sérelmes bánásmód oka, a 104 válaszadó közül csupán 14 (13,5%) állította, hogy a származása miatt „szúrtak ki” vele. (Huszonhárman személyes ellenszenvre, 67-en egyéb okokra hivatkoztak.)

Külföldi származás: A külföldiek esetében is csak az ügy előadója tekintetében volt kimutatható jelentősebb eltérés: a külföldiek valamivel nagyobb arányban érzik úgy, hogy a nyomozó sérelmes bánásmódban részesíti őket (28,2% szemben a nem külföldiek 22,5%-ával), ez a differencia azonban nem éri el a szignifikancia szintjét.

Fiatalkor: A fiatal- és felnőttkorúak között nem az előadó, hanem a zárkatársak részéről előforduló bántalmazás, zaklatás tekintetében jelentkezett nagyobb arányú különbség. Míg a fiatalkorúak 20 és a felnőttkorúak 23,2 százaléka állította, hogy a nyomozó valamilyen módon „kiszúrt” vele (tehát nem mutatkozott jelentős eltérés), addig ez az arány a zárkatársak vonatkozásában 16,7 (fiatalkorúak) és 7,3 százalék (felnőttek) volt. Bár a különbség (éppen hogy) nem minősül szignifikánsnak, arányaiban jóval több fiatalkorú fogvatartott szenved zárkatársainak magatartásától. A fiatalkorúak egymás közötti viselkedéséről árulkodó megfigyelésünket a büntetés-végrehajtási intézetek nevelőinek tapasztalatai is alátámasztják.

Nem: A férfiak és nők közötti különbségek sehol sem érték el a szignifikancia megállapításához szükséges 10 százalékpontot, de két helyen viszonylag nagy eltérés mutatkozott a nők javára. Arányaiban kevesebb nő panaszkodott az előadó részéről megnyilvánuló sérelmes bánásmódra (a nők 14,6 és a férfiak 23,9 százaléka) és a büntetés-végrehajtási személyzet által elkövetett zaklatásra (a nők 2 és a férfiak 9 százaléka).

Iskolázottság: Ebből a szempontból érdekes adat, hogy a fogvatartotti populációban viszonylag kis létszámban képviselt érettségizettek és felsőfokú végzettségűek panaszkodtak a legnagyobb arányban a zárkatársak általi zaklatásra (14,3 és 17,2 százalék szemben az általános iskolát végzettek 2,4 és a nyolc osztállyal sem rendelkezők 10,8 százalékával), aminek két lehetséges magyarázata adódik. Egyrészt az, hogy a börtöntársadalom nem fogadja be azokat, akik az iskolázottság tekintetében „kilógnak” az átlagból, másrészt az, hogy a legtöbb érettségizett személy megszokott „középosztálybeli” környezetéből kiragadva bizonytalanná válik, érzékenyebben reagál olyan atrocitásokra, amelyek felett a másfajta szubkultúra normáit ismerő és elfogadó fogvatartottak könnyebben napirendre térnek.

Szintén elgondolkodtatóak az ügy előadójával kapcsolatos panaszok területén található arányok. A nyolc osztállynál kevesebbet végzettek igen nagy, 28,7 százaléka állította, hogy a nyomozó részéről sérelem érte az eljárás folyamán.

Ahogy haladunk felfelé a képzettség tekintetében, egyre csökken az ilyen panaszosok aránya: a szakmunkásképzőt vagy szakiskolát végzetteknél már csak 21,7 százalék, az érettségizetteknél pedig csupán 18,5 százalék (tehát a 8 osztálynál kevesebbel rendelkezőkhöz képest itt már szignifikáns a különbség). A magyarázat logikusnak tűnik: minél képzettebb, iskolázottabb valaki, a hatóságok annál kevésbé tudnak vagy mernek sérelmes módon eljárni vele szemben, hiszen jogait annál jobban ismeri, érdekérvényesítő képessége annál jobb. Ugyanakkor a felsőfokú végzettségűek nagyon magas, 31 százalékos arányban panaszkodtak a nyomozó sérelmes magatartására. Ez a viszonylag kis elemszám (29 felsőfokú végzettséggel rendelkező letartóztatott válaszolta meg ezt a kérdést) miatt lehet véletlen, de az is elképzelhető, hogy itt éppen egyfajta felfokozott jogtudatosság játszik szerepet: a felsőfokú végzettségűek „ingerküszöbe” alacsonyabb, inkább tudatában vannak alapvető jogaiknak, mint mások, és ezért azt is sérelmes eljárásként értékelik, amit azok tudomásul vesznek.

4.

A JOGORVOSLAT LEHETŐSÉGEI

A különböző jogvédő szervezetek régóta bírálatként fogalmazzák meg, hogy a – témánk szempontjából releváns – hivatali bűncselekményeknél (bántalmazás hivatalos eljárásban, kényszervallatás¹²⁸ és jogellenes fogvatartás¹²⁹) a valószí-

¹²⁸ Meghatározásukat lásd fent, a IV. 1. alatt.

¹²⁹ Btk., 228. §: az a hivatalos személy, aki eljárása során mást személyi szabadságától jogellenesen megfoszt, bűntettet követ el, és öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

nűsíthetően megtörtént esetek számához képest igen alacsony a feljelentések, a feljelentések számához képest pedig meglehetősen alacsony a vádemelések, illetve elítélések aránya. A Magyar Helsinki Bizottság ügyvédek többéves tapasztalata és az alább ismertetett Kmetty-ügy azt jelzi, hogy az illetékes szervek (ügyészségi nyomozóhivatal, bíróság) nem lépnek fel kellő eréllyel az ilyen jellegű túlkapások ellen.

25. tábla:
Egyes hivatali bűncselekmények miatt tett feljelentések következményei,
2000–2002

	Bántalmazás hivatalos eljárásban		Kényszervallatás		Jogellenes fogvatartás	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
<i>2000</i>						
Indult eljárás összesen (feljelentések)	850	100,00	283	100,00	113	100,00
Nyomozás megtagadása	303	35,60	130	45,90	51	47,30
Nyomozás megszüntetése	442	52,00	128	45,20	46	45,20
Vádemelés	94	11,10	23	8,10	16	7,50
Egyéb	11	1,30	2	0,70	–	–
<i>2001</i>						
Indult eljárás összesen (feljelentések)	757	100,00	318	100,00	105	100,00
Nyomozás megtagadása	318	42,00	169	53,10	58	55,20
Nyomozás megszüntetése	369	48,70	127	39,90	35	33,30
Vádemelés	62	8,20	21	5,60	11	10,50
Egyéb	8	1,10	1	0,30	1	1,00
<i>2002</i>						
Indult eljárás összesen (feljelentések)	759	100,00	321	100,00	93	100,00
Nyomozás megtagadása	282	37,20	176	54,80	44	47,30
Nyomozás megszüntetése	397	52,30	121	37,70	42	45,20
Vádemelés	72	9,50	24	7,50	7	7,50
Egyéb	8	1,10	–	–	–	–

Forrás: Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Főosztály

A probléma vizsgálatára irányuló 2003-as ügyészi, törvényességi vizsgálat elsősorban a bizonyítás nehézségeit jelölte meg az alacsony vádemelési arány okaként. Ezeket a bűncselekményeket rendszerint nem nyilvános helyen követik el, és mivel a potenciális elkövetői körön belül rendkívül erős a szolidaritás, a sértett állítását általában nem támasztják alá tanúvallomások. Ezek hiányában és a sérülés keletkezésének okára vonatkozó egyértelmű szakértői vélemény vagy más bizonyíték nélkül a leggondosabb nyomozás ellenére sem vihető az ügy bíróság elé.¹³⁰

Ugyanakkor a hivatali bűncselekményeket kivizsgálni hivatott szervek mulasztásai is szerepet játszanak a fenti helyzet kialakulásában. Erre világított rá az úgynevezett Kmetty-ügy is, amelynek során az Emberi Jogok Európai Bírósága 2003. december 16-án kelt ítéletében egyhangúlag kimondta: azzal, hogy a – Magyar Helsinki Bizottság ügyvédje által képviselt – kérelmező bántalmazással kapcsolatos panaszait a hatóságok nem kellő alaposítással vizsgálták ki, Magyarország megsértette az Európai Emberi Jogi Egyezmény 3. cikkét (embertelen és megalázó bánásmód tilalma).

A kérelmező, Kmetty Ágoston szerint 1998 decemberében előállításánál több rendőr bántalmazta: a helyszínen, a rendőrségi kocsiban és végül a IX. kerületi rendőrkapitányság épületében is.

A kérelmező bántalmazás miatt feljelentést tett az Ügyészségi Nyomozó Hivatalnál. Az eljárás folyamán a hivatal meghallgatta a kérelmezőt, annak rokonait és számos tanút. A hatóság kérésére 1999 márciusában egy orvosszakértői vélemény is készült, amely szerint a kérelmező sérüléseket szenvedett a csuklóján, valamint a hasán, továbbá három metszőfoga meglazult. Arra hivatkozással, hogy a szakértői vélemény szerint nem lehetett egyértelműen kizárni, hogy a sérülések a rendőri intézkedéssel szemben tanúsított ellenállás jogszerű leküzdése során keletkeztek, a nyomozó hivatal megszüntette a nyomozást.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága nem állapította meg, hogy Kmetty Ágoston valóban bántalmazás áldozata volt, ugyanakkor leszögezte: amennyiben valaki feltehető alappal állítja, hogy valamely hatóság, például a rendőrség tagjai bántalmazták, akkor az illetékes hatóságot kötelezettség terheli a hatékony és alapos nyomozás lefolytatására annak érdekében, hogy tényleges lehetőség nyíljon a felelősség megállapítására és az érintettek felelősségre vonására. A jelen esetben megindult ugyan a nyomozás, de a Bíróság megítélése szerint annak hatékonysága és kielégítő volta kétséges. Így például azt az orvost, aki a kérelmezőt az előállítását követően megvizsgálta, meg sem hallgatták a nyomozás során. A

¹³⁰ A vizsgálatot a Legfőbb Ügyészség Nyomozásfelügyeleti és Védőlkészítési Főosztálya végezte.

nyomozó hivatal által beszerzett orvosszakértői vélemény nem terjedt ki arra a kérdésre, hogy vajon a kérelmezőn található sérülések már a rendőrségre szállításakor is észlelhetők voltak-e. Az eljárásban még tanúként sem hallgatták meg a bántalmazással gyanúsított rendőröket. A Bíróság úgy látta: ezek a nyilvánvaló hiányosságok megfosztották a kérelmezőt attól a lehetőségtől, hogy a rendőrökkel szemben saját érveit, bizonyítékait a nyomozó hatóság tudomására hozza. A Bíróság tehát éppen a nyomozás hiányosságaira tekintettel állapította meg az Egyezmény 3. cikkének megsértését.

A hivatali bűncselekmények alacsony vádemelési arányaival kapcsolatban megfogalmazott bírálatokra az érintett szervek gyakran reagálnak azzal, hogy sok a megalapozatlan feljelentés: a bűnözők így próbálják sarokba szorítani az ügyükben eljáró rendőröket, nyomozókat, egyéb hivatalos személyeket. A civil szervezetek tapasztalata ugyanakkor az, hogy valójában lényegesen több ilyen cselekményt követnek el, mint amennyiben feljelentés születik, mivel a sértettek gyakran nem bíznak a nyomozásra hatáskörrel bíró hatóságokban, illetve – különösen a fogva tartott sértettek – félnek a jogsértést elkövető személy bosszújától.

Éppen ezért mind a bántalmazás, mind a vallomástétellel összefüggő lélektani nyomásgyakorlás, mind pedig az egyéb sérelmes bánásmód vonatkozásában megkérdeztük az ilyen atrocitásokról beszámoló válaszadókat, éltek-e panasszal az ügyben, s ha igen, kihez fordultak és milyen eredménnyel. Tapasztalatainkat az alábbiakban foglaljuk össze.

Jogorvoslat bántalmazás esetén: A 83 bántalmazásra hivatkozó válaszadó közül 22-en (26,5%) állították, hogy valamilyen formában éltek panasszal az őket ért sérelem miatt. Közülük 18-an az ügyészséghez fordultak, egy-egy személy keresett meg valamilyen hazai vagy nemzetközi emberi jogi szervezetet, szintén egyvalaki kérte védője tanácsát, egy megkérdezett remélt segítséget a sajtótól, hatan pedig azt mondták, hogy egyéb személyhez fordultak.¹³¹

Ez utóbbiak között volt, aki az előállítása során elszenvedett bántalmazást ügyének előadójánál tette szóvá (1.8.9. és 11.7.17.), volt aki az őt – befogadásakor vagy kórházi ellátásakor – megvizsgáló orvosnak panaszkodott (1.8.12. és 20.29.3.), az egyik válaszadó – a Venyige utcában – a szintes felügyelőnek (1.3.7.), egy másik az őt fogva tartó büntetés-végrehajtási intézet parancsnokának (8.6.6.) mondta el, mi történt vele. Az egyéb személyek között szerepelt még a fogvatartást foganatosító fogda parancsnoka (1.8.9.) és egy bíró is, akinek a megkérdezett a tárgyaláson adta elő sérelmét (1.8.12.).

¹³¹ Egy megkérdezett több választ is megjelölhetett.

Arra kérdésünkre, hogy a panasznak lett-e eredménye, az alábbi válaszokat kaptuk.

26. tábla:

Ha tett panaszt bántalmazása miatt, lett-e eredménye?

<i>A panasz eredménye</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
A bántalmazó(ka)t felelősségre vonták	–	–
A bántalmazó(ka)t nem vonták felelősségre	13	59,09
A felelősségre vonás még folyamatban van	2	9,09
Egyéb	7	31,82
Összesen	22	100,00

A megkérdezettek beszámolóí alátámasztani látszanak a megtagadott és megszüntetett nyomozások nagy arányára vonatkozó statisztikai adatokat. Igen sokan állították, hogy bizonyítottság hiányában szüntették meg a feljelentésük alapján megindult nyomozást (1.8.9., 10.18.2., 10.18.6., 11.7.3.), az egyik válaszadó szerint pedig feljelentését „szavahihetetlenségére” hivatkozva utasították el (6.17.9.).

Hasonló indokokról számolt be az a fogvatartott is, aki szerint a veszprémi büntetés-végrehajtási intézetből bizonyítás lefolytatása céljából visszazállították a helyi rendőrkapitányságra. Itt az előállító helyiségben térdrel hasba rúgták, a bordáit pedig ökölrel ütötték. Állítása szerint ezt követően visszavitték az intézetbe, ahonnan az állapota miatt kivitték a veszprémi kórházba, és ott rögzítették is a sérüléseit. Az ügyészségi nyomozó azonban azt mondta, hogy az ő szava nem ér semmit két becsületes rendőrével szemben, és megtagadta a nyomozást (2.11.6).

Az egyik fogvatartott, akit elmondása szerint a szállítását végző rendőrök bántalmaztak, azt állította: sérüléseiről orvosi látlelet nem készült, és az ügyben eljáró ügyész azt mondta neki, hogy ha nem tudja megnevezni bántalmazóit, nincs mód az elkövetőkkel való szembesítésére. Így végül megszüntették a nyomozást (6.5.9.).

Annak a letartóztatottnak az ügyében, akit – elmondása szerint – kihallgatása során több mint negyed órán keresztül ütlegeltek a rendőrök, majd négy órán keresztül hátrabilincselte kézzel tartották a fogdán, szintén azzal szüntették meg a nyomozást, hogy tanúk – és egyéb bizonyítási eszközök – híján nem igazolható a bántalmazás megtörténte (1.7.4.).

Az orvosi vizsgálat jelentősége a bántalmazásos esetekben: E két beszámoló is rávilágít arra, hogy mivel a bántalmazásnak gyakran (különösen az elfogás után – tehát a járőr kocsiiban, a rendőrség épületében, a kihallgatáson stb. – elkövetett bántalmazás esetében) nincs elfogulatlan külső tanúja, a sérülésekről készült orvosi látlelet kulcsszerepet játszik az ilyen hatósági túlkapasok elleni fellépésben. Ez a felismerés a jogi szabályozásban is megjelenik. A Fogdaszabályzat értelmében a fogvatartottak orvosi ellátását végző orvos látleletet vesz fel, ha a fogvatartotton külsérelmi nyomot észlel, nyilatkozik a sérülés valószínű okáról, rögzíti továbbá azt is, hogy a fogvatartott a sérülés okát miben jelölte meg.¹³² A Bv. szabályzat szerint, ha a fogvatartotton a befogadáskor külsérelmi nyomot észlelnek, vagy a rendőrségi fogdából, a javítóintézetből, a katonai fogdából átkísért fogvatartott azt állítja, hogy bántalmazták, haladéktalanul orvosi vizsgálatot kell végezni, valamint jegyzőkönyvet kell felvenni, amelynek egy-egy példányát az átkísérést végrehajtó szervnek, illetve a törvényességi felügyeletet ellátó ügyésznek meg kell küldeni.¹³³

Kíváncsiak voltunk, hogy a gyakorlatban miként érvényesülnek ezek az előírások a rendőrségi fogdákon, illetve a büntetés-végrehajtási intézetekben.

A rendőrségi fogdára való befogadáskor elvégzett orvosi vizsgálatra vonatkozó kérdést megválaszoló 429 személy közül csupán 15-en (3,5%) állították, hogy egyáltalán nem vizsgálta meg őket orvos. Lényegesen többen számoltak viszont be arról, hogy a vizsgálat teljesen formális volt, néhány kérdésből állt csupán: a 400 válaszadóból 185-en (46,3%) állították ezt.

Harmincnyolcan mondták, hogy a rendőrségi fogdára való befogadásukkor hatósági bántalmazásból eredő sérülések voltak rajtuk, közülük öten nem jelezték sérüléseiket az orvosnak, a maradék 33 személy közül azonban csupán heten (21,2%) számoltak be arról, hogy az orvos az előírásoknak megfelelően járt el. Huszonkét válaszadó (66,7%) azt állította, hogy látlelet vagy jegyzőkönyv felvételére nem került sor, négyen (12,1%) pedig nem tudták felidézni, rögzített-e valamit az orvos.

A büntetés-végrehajtási intézetekben valamivel jobb eredmények születtek. A 333 válaszadó közül 10-en (3%) állították, hogy az orvos nem vizsgálta meg őket, és „csupán” 82-en (26%) panaszkodtak az érdemi vizsgálat hiányára. Ez még mindig a nyilatkozók negyedét jelenti, de a rendőrségi fogdáknál tapasztalt 46,3 százalékhöz képest kedvezőnek mondható eredmény.

Azon hat személy közül, aki a büntetés-végrehajtási intézetbe való befogadásakor sérült volt, és ennek okaként hatósági bántalmazást jelölt meg, ketten

¹³² Fogdaszabályzat, 22. § (2) b)

¹³³ Bv. szabályzat, 17. § (1)

(33,3%) mondták, hogy az orvos jegyzőkönyvben rögzítette panaszukat, egy személy (16,7%) állította, hogy az orvos elmulasztotta e kötelezettségét, hárman (50%) pedig nem emlékeztek, sor került-e a jegyzőkönyv felvételére. (Sajnos a rendkívül kis elemszám miatt ezek az eredmények nem mondanak igazán sokat.)

A kutatás eredményei ezen a területen egybeesnek az ügyészi szervezet büntetés-végrehajtási törvényességi felügyeleti tevékenységének tapasztalataival, amelyek szerint az országban több helyen is előfordult, hogy ügyészi intézkedést kellett tenni, mivel a fogvatartott sérüléséről sem az orvos, sem pedig a rendőrök nem vettek fel jegyzőkönyvet, a külsérelmi nyom rögzítése a vonatkozó szabályok ellenére elmaradt. Arra is volt példa, hogy az orvosi naplóban elmulasztották feltüntetni, hogy a fogvatartott a befogadáskor rögzített külsérelmi nyom keletkezésének okát miben jelölte meg.¹³⁴

A Fogdaszabályzatból is kiderül, hogy a fogvatartottak orvosi ellátását a rendőrség elsősorban a rendőrorvosi szolgálat útján biztosítja. Ez azt jelenti, hogy a befogadáskor kötelező vizsgálatot gyakran olyan orvosok végzik el, akik nem függetlenek a rendőrségtől. Ez nyilvánvalóan nem kedvező az esetleges sérülések pontos rögzítése szempontjából, sőt időnként oda vezethet, hogy az orvos próbálja meg lebeszélni a terhelhet panaszának előterjesztéséről, amint azt több válaszdó beszámolója is megerősítette.

Az egyik fogvatartott elmondta, hogy elfogásakor a rendőrök ütötték-verték, ahol érték. Az egyik foga is kitört. Ennek ellenére a Gyorskocsi utcában az éppen szolgálatban lévő orvos nem vett fel a sérüléseiről látelleletet. Végül az Aradi utcából kórházba utalták, ahol egy hetet töltött (1.2.1.).

Egy másik – szintén a Venyige utcában fogva tartott – válaszdó, akit állítása szerint az elfogáskor gumibottal olyan súlyosan bántalmaztak, hogy megrepedt egy bordája, és azóta is csomók vannak a nyakán, elmondta: bántalmazását követően a Gyorskocsi utcába vitték, itt azonban a szolgálatban lévő orvos nem vette fel a látelleletet. A letartóztatott szerint az orvos alá akarta íratni vele, hogy nem bántalmazták, de erre ő nem volt hajlandó. Végül az egyik rendőr írta alá ezt a papírt a saját nevében (1.5.5.).

Az egyik személy, akit kihallgatás közben bántalmaztak, majd a zárkából vitték orvoshoz, mivel egy korábbi műtétje helye vérezni kezdett, azt állította, a fogda két orvosa javasolta, hogy ne tegyen feljelentést, mert a nyomozó a kiszabadulása után meg fogja keresni (11.11.9.).

¹³⁴ Vókó György hozzászólása a szakmai vitán.

Egy Venyige utcai letartóztatott, akit állítása szerint három bv. felügyelő bántalmazott, az eset után a szintes felügyelőhöz fordult, aki továbbította is a panaszt. El is vitték orvoshoz, de minthogy nem voltak külsérelmi nyomok, lebeszélétk a további lépésekről, mondván, hogy „csak még jobban el fogják verni” (1.3.7.).

Bírósági oldalról is fogalmazódnak meg bírálatok a nyomozati iratokban található orvosi dokumentációval kapcsolatban, amely az esetek egy részében nem elég pontos ahhoz, hogy a bíró eldönthesse, a vádlott sérülései milyen módon, hatósági túlkapas vagy jogszerű kényszerítő eszköz alkalmazása során jöttek létre.¹³⁵

A rendőrség álláspontja szerint – a rendőrorvosi szolgálat tagjaira vonatkozó szigorú előírások miatt – az orvosi dokumentáció elégtelenségének veszélye éppen akkor áll elő, ha a rendőrség a fogvatartottak vizsgálatát a háziorvosi szolgálattal végezteti el.¹³⁶

Mindezek ellenére a rendőrorvosi szolgálat tagjainak függetlensége megkérdőjelezhető, és így a bántalmazásra panaszkodók sérüléseinek objektív rögzítése sincs megnyugtatóan rendezve.

A vizsgálat elhúzódnása: Azok közül, akik jogaik érvényesítésére törekedve panaszt tettek bántalmazásuk kapcsán, többen sérelmezték az ilyen ügyek kivizsgálásának hosszadalmasságát.

Az egyik Venyige utcai válaszadó elmondta, hogy 2002. július elején (a lekérdezés előtt körülbelül egy évvel) tett feljelentést a kihallgatás során elkövetett bántalmazás miatt. Egyszer meghallgatták az ügyben, de azóta nincs hír a fejleményekről (1.6.2.).

Egy másik válaszadó arról számolt be, hogy a feljelentésére indult ügyben egyszer kihallgatta az ügyészségi nyomozó hivatal egyik munkatársa, majd egy hónappal később bizonyíték hiányában megszüntették a nyomozást. A határozat ellen panasszal élt, de azóta sem értesítették, mi lett a döntés a panasz tárgyában (1.8.9.). Az egyik 2003 szeptemberében megkérdezett személy elmondta, noha úgy tudja, hogy a nyomozást megszüntették, nem kapott semmilyen papírt az eljárás befejezéséről 2002. május óta (19.14.13.).

¹³⁵ Lányi Éva hozzászólása a szakmai vitán.

¹³⁶ Mendege Györgyi és Szauter Zoltán, az ORFK Közbiztonsági Főigazgatóságának képviselője a szakmai vitán. Szauter Zoltán olyan esetről is beszámolt, amikor a megkeresett háziorvos egyszerűen megtagadta, hogy a fogvatartottat megvizsgálja. Szauter Zoltán szerint a rendőrség az ilyen esetekben tehetetlen.

Nyilvánvaló, hogy ezekben az ügyekben rendkívül gyors eljárásra volna szükség, hiszen az – állítólagos – sértettek gyakran éppen azoknak a „hatalma” alatt állnak, akik ellen panaszt, feljelentést tettek. A vizsgálat elhúzódása elbizonytalaníthatja a panaszosokat, illetve lehetőséget biztosít a bántalmazással megvádolt személyeknek, hogy nyomást gyakoroljanak rájuk.

Tartózkodás a panasztételtől: Amint azt fent már jeleztük, a bántalmazást sérelmező válaszadók túlnyomó része (83-ból 61 személy, azaz 73,5%) állította azt, hogy a bántalmazás miatt nem élt panasszal, feljelentéssel. Ez azt mutatja, hogy az erőszak jogszerűtlen alkalmazását magukba foglaló hivatali bűncselekmények látenciája még magasabb lehet, mint az a vádemelési statisztikák alapján sejthető. A panasztételtől való tartózkodás okát firtató kérdésünkre az alábbi válaszok születtek.

27. tábla:

Miért nem tett panaszt a bántalmazás miatt?

<i>Indok</i>	<i>Fő</i>
Nem látta értelmét	32
Félt a megtorlástól	19
Nem tudta, hogyan kell	6
Egyéb ok	17

Egy személy több választ is megjelölhetett.

A legtöbb válaszadó (a 61 személy több mint fele) szerint nincs értelme jelezni az ilyen eseteket, mert azokat úgysem vizsgálják ki rendesen.

Az egyik megkérdezett, aki azt állította, hogy a járőrökcsiben gyomorszájon és állon vágták, elmondta, hogy azért nem tesz ebben az ügyben panaszt, mert amikor korábban, 1996-ban rablás gyanúja miatt folyt ellene eljárás, és a miskolci rendőrségen nagyon megverték, feljelentést tett, de az ügyész érdemben nem foglalkozott a feljelentésével (12.11.14.).

Egy másik személy arra hivatkozott indokként, hogy egy hasonló ügyben 1995-ben hamis vád miatt elítélték, ezért inkább nem kockáztat (12.11.2.).

Sokan félnek a bepanaszolt, feljelentett személy bosszújától is, illetve attól, hogy az ilyen „önérzeteskedés” kedvezőtlenül befolyásolja a büntetőeljárás menetét. Ezt a félelmet gyakran olyan személyek gerjesztik vagy erősítik, akiknek egyébként kötelességük volna fellépni a bántalmazás ellen. (A Be. értelmében a ható-

ság tagja és a hivatalos személy köteles a hatáskörében tudomására jutott bűncselekményt feljelenteni.¹³⁷⁾ Fent láthattunk példát arra, hogy esetenként a vizsgálatot végző orvos próbálja lebeszélni a bántalmazott személyt a panasztételről, de az eljárás más szereplői részéről sem ritka az ilyen magatartás.

Az egyik válaszadó például elmondta: azért vonta vissza a bántalmazás miatt tett feljelentését, mert a rendőrségi fogdán az egyik őr azt tanácsolta, hogy ne húzzon ujjat a rendőrökkel, és ettől ő megijedt (12.14.1.).

Egy másik megkérdezett, akit a rendőrségre szállítás közben vertek meg az előállítás foganatosító rendőrök, elmondta az esetet az előadójának, de az erre azt felelte, hogy ne tegyen feljelentést, mert csak annál rosszabb lesz neki. Az egyik bántalmazó rendőr ezután be is ment hozzá a fogdába, kihívatta és „fenyegetően felszólította”, hogy ne tegyen bejelentést (1.3.2.).

Volt olyan fogvatartott is, aki azt állította, hogy ügyvédi javaslatra tekintett el az őt egyszer-kétszer megpofozó rendőr feljelentésétől (1.7.2.).

Az a fent – az orvosi közreműködés kapcsán – már említett személy, aki arra panaszkodott, hogy a bántalmazástól megrepedt egy bordája, és csomók kelet-

¹³⁷ Be., 171. § (2)

keztek a nyakán, elmondta, hogy próbált a Gyorskocsi utcában panaszt tenni, de az ügyeletes tiszt azt mondta, hogy úgy sincs értelme, így végül – tekintettel arra is, hogy az orvos sem volt hajlandó felvenni a láteletet – elállt szándékától (1.5.5.).

Egy román állampolgárságú személy azt állította, hogy bántalmazása miatt kórházba is került, ahol az orvosnak elmondta, mi történt, majd ezt követően ügyének tárgyalásán a bírónak is előadta sérelmét. Állítólag, noha a bíró azt mondta neki, tudja, hogy ilyen jellegű panasa van, mivel ez kitér az orvosi papírokból, nem tett semmit az elkövetők felelősségre vonása érdekében (1.8.12.).

Ugyanakkor nem csak ilyen esetekkel találkoztunk. Bár ritkábban, de arra is hallottunk példát, hogy a bántalmazásra vonatkozó panaszokkal megkeresett hivatalos személyek jogszerűen eljárva megtették a szükséges intézkedéseket.

Az esztergomi bv. intézetben őt ért bántalmazás (ütések, rúgások) miatt az esztergomi „előzetesház” parancsnokához fordult az egyik megkérdezett, aki szerint a parancsnok meg is tette a feljelentést a katonai ügyészségen (8.6.6.).

Egy másik válaszadó elmondta, hogy a második kihallgatásán beszámolt az előállítása során őt ért atrocitásról a nyomozónak, aki a panaszt „hivatalos vonalon továbbította” (11.7.17.).

Alacsony iskolázottságú személyeknél és külföldieknél akadály lehet a jogérvényesítésnek az is, hogy nem tudják, kihez kell fordulniuk, milyen lépéseket kell tenniük, ha panaszt, feljelentést kívánnak tenni (lásd alább).

Az ügyét tárgyaló bíró passzivitásáról beszámoló romániai válaszadó például arra a kérdésre, hogy végül miért nem keresett jogorvoslatot sérelmére, azt felelte, hogy nem beszél magyarul, senki nem segített neki, és számára csak a mielőbbi szabadulás a fontos (1.8.12.).

Ugyancsak román volt az a megkérdezett, aki elmondta, hogy az előállítás során történt, súlyos, külsérelmi nyomokkal is járó bántalmazását hiába panaszolta el a kihallgatásán megjelent kirendelt védőnek és tolmácsnak, egyikük sem foglalkozott vele (3.12.6.).

Az „egyéb okok” egyik csoportjába tartozó válaszokat olyan személyek adták, akik a bántalmazást nem tartották olyan súlyúnak, hogy az szükségessé tenné vagy megérné a feljelentéssel járó bonyodalmakat (1.7.5., 1.8.10. és 1.8.11.). Mások a bizonyíthatóság hiányára hivatkoztak.

Az egyik válaszadó, aki azt állította, hogy egy nyomozó (nem ügyének előadója) ültében mellbe rúgta a kihallgatáson, azt mondta, hogy a fogdába őt befogadó orvos csak 3-4 óra múlva vizsgálta meg, és akkor a rúgás nyoma már alig volt látható, ezért inkább nem is jelezte a történeteket az orvosnak (6.5.8.).

Az a személy, aki a XIX. kerületi kapitányságon az előadójától kapott két pofont, meg egy „nyakast”, mivel nem tetszett a vallomása, közölte, hogy azért nem élt panasszal, mert nem volt az ütéseknek semmi nyomuk, és „egyébként sem volt az olyan nagy dolog” (8.6.14.).

Ezen túlmenően találkoztunk néhány egyedi indokkal is.

Az egyik válaszadó, akit állítása szerint a dorogi rendőrkapitányságon kényszer-vallatásnak vetettek alá, elmondta, hogy majd csak akkor akar lépéseket tenni, amikor kikerül a börtönből (8.6.6.).

Egy másik megkérdezett, akit elfogásakor – beszámolója szerint – nagyon megverték, de azután elengedtek, és csak az eljárás későbbi szakaszában vettek mégis előzetes letartóztatásba, úgy gondolta, hogy éppen azért engedték ki 72 óra után, mert nem tett feljelentést (az orvosnak is azt mondta, hogy leesett a lépcsőn): „örültem, hogy kiengedtek, minek tettem volna feljelentést” (9.6.6.).

Egy Venyige utcai válaszadó elmondta, hogy nem ő maga volt bántalmazás sértettje, hanem egy másik fogvatartott, aki nevetgélt a sorakozásnál, ezért a felügyelők kirángatták a sorból, és többször a falnak vágták. Hárman-négyen a séta közben megbeszélték, hogy panaszt tesznek (lapot dobnak a parancsnoki ládába), azonban az egyik felügyelő meghallotta ezt, és emiatt azokat, akik a panaszról beszéltek, szétszórták más emeleteken (1.6.1.).

Ketten voltak a bántalmazásra hivatkozó, de panaszt még nem tevő személyek között, akik arról tájékoztattak minket, hogy szándékukban áll sérelmükre orvoslát keresni.

Az egyik személy, aki ellen garázdaság miatt indult eljárás, elmondta, hogy a helyszínre kihívott debreceni rendőrök olyan durván bilincseltek meg, hogy még most, hónapok múltán is látszik a nyoma, és a keze még ma is zsibbad. Nem volt még alkalma az ügyésznek elmondani, de szándékában áll (10.18.7.).

Egy másik személy, akit a nagykanizsai rendőrkapitányságon ököllet megütöttek, ügyészi kihallgatást kért, de választ – a lekérdezés időpontjában – még nem kapott (13.21.7.).

Jogorvoslat lélektani nyomásgyakorlás esetén: A kihallgatás során alkalmazott lélektani nyomásgyakorlásra hivatkozó 238 személy 13 százaléka (31 személy) állította, hogy valamilyen formában élt panasszal a sérelmezett magatartással szemben. A bántalmazás vonatkozásában ez az arány 26 százalék felett volt, tehát azt mondhatjuk, hogy a pszichés presszió ellen még kevesebben lépnek fel, ami természetesen érthető. A lélektani nyomásgyakorlás eszközei (ígéret, fenyegetések, várakoztatás stb.) jellegükénél fogva nehezebben bizonyíthatók, és ráadásul nem is minden esetben egyértelműen jogszerűtlenek, így nem csoda, hogy kevesebben vállalják az esetleges panasszal, feljelentéssel járó rizikót, esetleg nem is feltétlenül érzékelik, hogy olyan magatartással állnak szemben, amelynek megengedhetősége megkérdőjelezhető.

A panaszosok közül 15-en az ügyészséghez, ketten az ombudsmanhoz fordultak, egyvalaki kérte valamelyik hazai emberi jogi szervezet segítségét, szintén egy személy kereste meg a sajtót, a védőjétől hat válaszadó kért tanácsot, kilencen pedig azt mondták, egyéb személyhez, szervhez fordultak. Ezek között szerepelt az ügy előadója (1.1.1., 19.5.8.), a bíróság (1.8.12., 6.1.3. és 6.17.9.), az Alkotmánybíróság (6.17.9.), a városi rendőrkapitányság vezetője (6.18.8.) és a rendőrőrs parancsnoka (13.21.1.).¹³⁸

Arra kérdésünkre, hogy a panasznak lett-e eredménye, az alábbi válaszokat kaptuk.

28. tábla:
*Ha tett panaszt a lélektani nyomásgyakorlás miatt,
lett-e eredménye?*

<i>A panasz eredménye</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
A bepanaszolt személy(eke)t felelősségre vonták	–	–
A bepanaszolt személy(eke)t nem vonták felelősségre	13	61,90
A felelősségre vonás még folyamatban van	2	9,52
Egyéb	6	28,57
Összesen	21	100,00

Ezek az adatok nagyjából megegyeznek a bántalmazásnál látottakkal, amiből arra gondolhatnánk, hogy az ilyen jellegű visszaéléseket is hasonló mértékben szankcionálják (vagy nem szankcionálják), mint a bántalmazás eseteit. Ugyanakkor fel kell hívnunk a figyelmet rá, hogy 31-en állították, éltek a panasz vala-

¹³⁸ Egy megkérdézett több választ is megjelölhetett.

milyen formájával, tehát tíz válasz hiányzik a fenti táblázatból, ezért ezekből az eredményekből messzemenő következtetés nem vonható le.

Többen arról számoltak be, hogy a megkeresett hatóság nem foglalkozott a panasszal.

Az egyik fogvatartott elmondta, hogy kihallgatása előtt órákig nem kapott enni, és emiatt panaszt tett a városi rendőrkapitányság vezetőjénél. Az ügynek azonban nem lett semmi következménye, sőt mind a kapitány, mind az ügy előadója kifejezetten „rossz néven vette” a dolgot (6.18.8.).

Egy másik megkérdezett, akire pisztolyt fogott a kihallgatója, az ügyészséghez fordult jogorvoslatért. Állítása szerint informális úton azt hallotta, hogy panaszával azért nem foglalkoztak, mert az illető nyomozó nem sokkal korábban az év rendőre lett, és a parancsnoka kezességet vállalt érte (8.5.6.).

Hasonlóan a bántalmazásnál tapasztaltakhoz, a lélektani nyomásgyakorlással kapcsolatos panaszokkal összefüggésben is viszonylag sokan sérelmezték az illetékes hatóságok eljárásának elhúzódását (pl. 1.6.2., 3.12.3.), illetve a visszajelzés teljes hiányát.

Az egyik válaszadó például a tárgyaláson a bíróságnak panaszolta el, hogy kihallgatói megfenyegették: amennyiben nem tesz beismerő vallomást, további rendőröket hívnak, akik addig verik, amíg be nem vállalja a bűncselekményt. A bíróság

azonban nem reagált erre a közlésre, és a fogvatartott azóta sem kapott semmiféle értesítést ezzel az ügygel kapcsolatban (6.1.3.).

Hozzá képest voltaképpen szerencsés helyzetben van az a megkérdezett, aki a kihallgatáson vele szemben alkalmazott bánásmód elleni panaszára azt a választ kapta a nyomozást felügyelő ügyésztől, hogy „csúszni” fog a határidővel, de igyekszik mielőbb elbírálni az ügyet (26.1.6.).

Tartózkodás a panasztételtől: Amint azt fent már jeleztük, a lélektani nyomásgyakorlást sérelmező válaszadók túlnyomó része (238-ból 207 személy, azaz 87%) állította azt, hogy nem élt panasszal, feljelentéssel. A panasztételtől való tartózkodás okára vonatkozó kérdésünkre az alábbi válaszokat kaptuk.

29. tábla:

Miért nem tett panaszt a lélektani nyomásgyakorlás miatt?

<i>Indok</i>	<i>Fő</i>
Nem látta értelmét	131
Félt a megtorlástól	23
Nem tudta, hogyan kell	17
Egyéb ok	27

Egy személy több választ is megjelölhetett.

Az indokok itt is hasonlóak voltak, mint a bántalmazás esetében. A legtöbben e kérdésben is a jogérvényesítésre irányuló kísérlet értelmetlenségét jelölték meg.

Az egyik válaszadó, akit állítólag a családjára vonatkozó fenyegetésekkel próbáltak vallomástételre bírni, azt mondta, azért nem tett panaszt, mert egyszer már ráfázott, amikor egy hasonló esetben tett feljelentéséért még ő kapott 8 hónapot hamis vád miatt (6.17.3.).

Egy másik személy, akit elmondása szerint két nyomozó váltásban hallgatott ki közel 12 óra hosszan, arra hivatkozott, hogy a nyomozást felügyelő ügyész nő mindig ellenséges volt vele, ezért gondolta úgy, meg sem próbál panaszt tenni (1.3.8.).

Szintén többen a presszió bizonyíthatatlansága miatt gondolták reménytelennek az ügyet (pl. 6.18.5.).

Az egyik személy, akit elmondása szerint rendszeresen nem engedtek ki a mosdóba az éjszakába nyúló kihallgatásai alatt, elmondta, úgysem tudta volna ezt bizonyítani (7.16.6.).

Ugyancsak jelentős szerepet játszik a megtorlástól való félelem.

Az egyik lélektani nyomásgyakorlásra hivatkozó letartóztatott azt felelte a panaszról való tartózkodásának okát firtató kérdésünkre, hogy utána csak még rosszabb lenne a helyzet (6.17.2.).

Egy másik megkérdezett, aki szerint kihallgatója végig egy nagy kalapáccsal a kezében sétálgatott a kihallgatás során, úgy gondolta, jobban jár, ha „elvegyül, és nem hívja fel magára a figyelmet” (19.5.3.).

A lehetséges jogorvoslati fórumok ismeretének hiánya szintén viszonylag nagy számban jelent meg az indokok között (pl. 12.14.8.).

Az egyik válaszadó azt állította, hogy kihallgatásakor kábítószer és alkohol hatása alatt állt. Elmondása szerint erre hivatkozva kérte is, hogy ne hallgassák ki, ezt azonban a nyomozók nem vették figyelembe. Azért nem élt panasszal, mert nem tudta, hogy erre lehetősége van (12.11.11.).

Az egyéb okok között itt is sokan említették, hogy nem tartják komoly dolognak, ami történt velük (8.6.7., 8.6.8., 9.5.7.).

Az egyik személy például, akinek előadója megígérte, hogy szabadlábra helyeztetni, amennyiben beismerő vallomást tesz, ám – beismerése ellenére – mind a mai napig előzetesben ül, a következőképpen kommentálta a dolgot: „bepalizott az előadóm, de ennyi bőven belefér” (12.20.7.).

Ezen túlmenően szintén változatos az „egyéb” okok köre.

Az a korábban már említett fogvatartott, aki szerint védőjét negyed órával későbbre idézték a kihallgatásra, és ezalatt öt megpróbálták rábeszélni a vallomástételre, például azért nem élt panasszal, mert félt, hogy másik előadóhoz kerül, és emiatt elhúzódik az ügye (4.14.2.).

Volt olyan is, aki azt állította, hogy amikor jön a fogdaügyész, mindig úgy intézik, hogy ő ne legyen jelen, és ne tudjon beszélni vele (25.31.2.).

Egy másik fogvatartottnak, aki elmondása szerint a beismerő vallomás megtételkor gyógyszer (Xanax) hatása alatt állt, az ügyvédje tanácsolta, hogy majd csak a tárgyaláson beszéljen erről (11.11.3.).

Jogorvoslat egyéb sérelmes bánásmód esetén: A bántalmazásnak és a kihallgatás során alkalmazott lélektani nyomásgyakorlásnak nem minősülő sérelmes bánásmódra hivatkozó 162 személy 29 százaléka (47 személy) állította, hogy valamilyen formában élt panasszal az ilyen magatartással szemben. Ez tehát az a fajta visszaélés, amellyel kapcsolatban a terheltek a leggyakrabban próbálják érvényesíteni a jogorvoslathoz fűződő jogukat.

Az ügyészhez 18-an, valamely hazai emberi jogi szervezethez ketten, védőjükhöz heten fordultak segítségért. Az ombudsmant és a sajtót senki sem jelölte meg ennél a kérdésnél, és nemzetközi emberi jogi szervezetet sem keresett meg senki, viszont 25-en állították, hogy egyéb szervtől, személytől kérték sérelmük orvoslását.¹³⁹

A zárkatársak által elkövetett zaklatás esetén a büntetés-végrehajtási intézetekben a legtöbben a nevelőtől (19.14.8., 9.5.5., 9.6.6. és 12.20.5.) kérnek segítséget, de van, aki a felügyeletnek szól (1.3.9.), míg egy rendőrségi fogdán elhelyezett panaszos a fogdaparancsnokot (10.1.4.) jelölte meg ebben a vonatkozásban. Szintén a fogdaparancsnokhoz fordult a válaszadók nagy része a rendőrségi fogdaőrök sérelmes magatartása miatt (13.22.1., 25.20.1., 5.15.4., 26.32.9.), de volt olyan is, aki ügye előadójának panaszkodott (1.3.1.).

A büntetés-végrehajtási felügyelet túlkapásaival kapcsolatban a nevelőtől (1.6.3.), az intézet parancsnokától (1.6.2., 1.6.3., 8.5.6., 8.6.6.) vagy más magas rangú büntetés-végrehajtási vezetőtől (8.5.2.) vártak segítséget a megkérdezettek, és ketten is mondták, hogy a bv. intézetben biztosított orvosi ellátás hiányosságai miatt az Egészségügyi Minisztériumhoz intéztek panaszt (1.6.2., 8.6.4.). Közülük az egyik – miután a minisztérium válaszát sem találta kielégítőnek – beperelte az intézetet egészségkárosítás miatt (8.6.4.).

A legérdekesebb kérdésnek az bizonyult, hogy milyen fórumokon keresnek jogorvoslatot az előzetes letartóztatottak az előadó általuk sérelmesnek tartott – de bántalmazásnak és lélektani nyomásgyakorlásnak nem minősülő – cselekményeivel szemben. A Be. szerint a nyomozó hatóság határozata elleni panaszt az ügyész bírálja el,¹⁴⁰ az intézkedésével vagy annak elmulasztásával kapcsolatos ellenvetést pedig maga a hatóság vagy az ügyész intézi el.¹⁴¹ A rendőrségi törvény értelmében a rendőri intézkedéssel szembeni panaszról az intézkedést foganatosító rendőri szerv vezetője dönt.¹⁴²

¹³⁹ Egy megkérdezett több választ is megjelölhetett.

¹⁴⁰ Be., 195. § (4)

¹⁴¹ Be., 196. §

¹⁴² Rendőrségi törvény, 93. § (3)

Ennek ellenére igen sokan mondták, hogy az előadó sérelmes intézkedésével vagy mulasztásával kapcsolatban a rendőrségi fogda parancsnokánál tettek panaszt (3.13.3., 4.14.1., 6.17.8., 6.5.2., 9.6.5.), akinek pedig az ilyen panaszok elbírálására hatásköre nincs. Ez feltehetően azért van így, mert a jogszabályi háttér következetlensége miatt a külvilággal való kapcsolattartás (levelezés, beszélő, telefon) biztosításának felelőssége valójában megoszlik a fogvatartásért felelős személy és az ügyben nyomozó előadó között, így a fogvatartott számára sem mindig világos, kin kérheti számon ez irányú jogainak csorbulását.

A fogvatartotti beszámolók alapján ritka, hogy ilyen esetekben a fogdaparancsnok megfelelő felvilágosítást nyújt a fennálló lehetőségekről. Csak egy személy mondta, hogy amikor előadója megígérte számára a beszélőt, de arra nyári szabadsága miatt nem került sor, és ezt ő a fogdaparancsnoknál sérelmezte, a parancsnok tájékoztatta, hogy az ügyésztől kérhet beszélőt (4.14.1.). A többi megkérdezett arra panaszkodott, hogy ilyen esetekben nem kap választ (pl. 6.17.8. vagy 6.5.2.).

Sok fogvatartott nincs tehát tisztában azzal, hogy merre kell elindulnia, amennyiben – vélt vagy valós – sérelmeit orvosoltatni kívánja. Ezt jelzi az is, hogy hárman a bírósági tárgyaláson, a bírónál panaszolták be előadójukat (1.8.12., 6.1.3., 19.14.13.), és csupán hárman voltak, akik az illetékes rendőrkapitányt keresték meg az előadóval fennálló konfliktusuk miatt (6.5.10, 8.5.5., 9.6.5.).

A panaszok eredményességével kapcsolatban az alábbi válaszokat kaptuk.

*30. tábla:
Ha tett panaszt a sérelmes bánásmód miatt,
lett-e eredménye?*

<i>A panasz eredménye</i>	<i>Fő</i>	<i>%</i>
A bepanaszolt személy(eke)t felelősségre vonták	5	10,64
A bepanaszolt személy(eke)t nem vonták felelősségre	8	17,02
A felelősségre vonás még folyamatban van	3	6,38
Egyéb	31	65,96
Összesen	47	100,00

Amint látjuk, szemben a bántalmazással és a lélektani nyomásgyakorlással, ennél a kérdésnél voltak olyan válaszadók (10,6%), akik arról számoltak be, hogy a bepanaszolt személyeket felelősségre vonták. E tény értékelésénél azonban nem szabad megelégednünk arról, hogy a sérelmet okozók között ezúttal már fog-

vatartottak is szerepelnek, és ha megnézzük, kik is azok, akiket megbüntettek, azt találjuk, hogy hivatalos személyek nincsenek közöttük.

Az a megkérdezett, akitől zárkatársai el akarták venni néhány holmiját, és amikor ellenállt, többször megütötték, arról számolt be, hogy miután jelezte a problémát a felügyeletnek, az őt leg súlyosabban bántalmazó fogvatartott fegyelmi elzárást kapott, őt pedig a biztonsági elkülönítőben helyezték el (1.3.9.).

Hasonló történetet mesélt az a sopronkőhidai válaszadó, akinek kórházban kellett összevarrni felrepedt szemét, miután egyik társa egy szóváltás után megverte. Ő is a nevelőnek szólt, bántalmazója pedig szintén fogdára került, azaz magánelzárás büntetést kapott (9.6.6.).

Egy tököli fogvatartott, akit társai megverték, mert újonc volt, elmondta, hogy a nevelőnek tett panasa után bántalmazói fogdára kerültek, őt pedig áthelyezték jobb zárkába. Arról is beszámolt, hogy további „informális” büntetésként a fogdáról való szabadulásukat követően társait „kannibálzárkákban” szórták szét (9.5.8.).

Ezzel szemben, amennyiben valamely hivatalos személy okoz sérelmet, és ezt a panasz címzettje is elismeri, úgy általában a probléma megoldása a legtöbb, amit a panaszos elvárhat. A sérelem okozójának felelősségre vonása legtöbbször elmarad.

Az egyik – már többször említett – fogvatartott által a bántalmazásnak és lélektani nyomásgyakorlásnak nem minősülő egyéb sérelmes bánásmódra hozott példaként elmondott mindhárom eset hasonlóképpen végződött. Amikor fegyelmi lapot írtak neki a zárkaellenőrzést végző felügyelők, akik egy zárkatársának mobiltelefonját „találták meg” az ő matraca alatt, a főnevelőnél tett panasa után a fegyelmi lapot megsemmisítették, de a felügyelőket nem „vették elő”. Egy másik alkalommal, miután a – jogellenesen – magánál tartott és egy ellenőrzés során megtalált parfümnek az ő távollétében történt megsemmisítéséről szóló jegyzőkönyvet nem volt hajlandó aláírni, majd az állítólag megsemmisített parfüm mégis előkerült, szintén a főnevelőhöz fordult. Ennek eredményeként eltépték a fegyelmi lapját (noha a parfüm magánál tartásával valóban fegyelmi vétséget követett el), de más folytatása nem lett az ügynek, a felügyelő ellen nem léptek fel. Amikor az őt kísérő felügyelők a külkórházban szívbetege ellenére arra kényszerítették, hogy lépcsőn menjen fel az emeleti rendelőbe, és ezért nem vállalta a vizsgálatot, a parancsnoknál tett panasa után a vizsgálat megtagadásaért írt fegyelmi lapját szintén megsemmisítették, de a felügyelőket nem vonták felelősségre. A parancsnok állítólag azt mondta, hogy jelentse fel őket, ha akarja (1.6.3.).

Egy másik válaszadó, akit a fogdaörök sokáig csak hosszas várakoztatás után engedtek ki végére, elmondta, hogy miután panaszt tett a fogdaparancsnoknál, normalizálódott a helyzet, de tudomása szerint az örök felelősségre vonása elmaradt (5.15.4.).

Hasonló fejleményekről számolt be egy debreceni fogvatartott is, akinek, mivel a fogdán gyakran nem engedték ki végére, esetenként a szemetesvödörbe kellett vésnie a dolgát. Elmondása szerint a panasztétel után átmenetileg javult a helyzet, de véglegesen csak ismételt panaszai után oldódott meg a probléma, amiből arra következtethetünk, hogy – legalábbis az első panaszok után – nem történt meg az örök felelősségre vonása (11.11.10.).

Hasonló minta – azaz a sérelem orvoslása a sérelmet okozó személy megbüntete-
tése nélkül – bontakozik ki a nyomozókra vonatkozó panaszok kapcsán is.

Az egyik válaszadó, akinek az előadója nem tette meg a kapcsolattartás biztosításához szükséges intézkedéseket, elmondta, hogy miután panaszt tett a rendőrkapitánynál, gyorsan rendeződött a probléma, de nem tud róla, hogy a nyomozó ellen bármilyen lépést tettek volna (8.5.5.).

Ugyanez történt egy másik letartóztatottal, aki csak a kapitányságvezető intézkedése nyomán kapta meg a neki járó beszélőt. Felelősségre vonás itt sem történt (9.6.5.).

Volt olyan személy, aki elmondta, előadója – többszöri kérése ellenére – nem volt hajlandó meghallgatni mentő tanúit. Miután azonban panasszal élt az ügyésznél, a nyomozó elfogadta az indítványait, és beidézte az általa megjelölt tanúkat (12.20.14.).

Egy másik válaszadót az előadó „nem hivatalos” kihallgatások alkalmával próbált rávenni a vallomástételre. Az ügyészhez címzett panaszt követően megszűntek az ilyen kihallgatások, arról azonban a terhelt nem tud, hogy akár csak figyelmeztetésben részesítették volna a nyomozót (14.27.2.).

Valamiféle „szankcióra” egyedül annál a megkérdezettnél láttunk példát, aki azt sérelmezte, hogy előadója nem küldte ki a levelét, és erről nem is tájékoztatta, illetve beismerése ellenére hosszú ideig nem zárta le az ügyet. Ez a terhelt panaszt tett a nyomozást felügyelő ügyésznél, aminek eredményeként új előadót kapott (1.5.6.).

Elképzelhető, hogy lesz, aki kétségbe vonja az eljárási szabályokat megszegő nyomozók megbüntetésének elmaradására vonatkozó fogvatartotti beszámolókat, mondván: az, hogy a terhelt nem tud felelősségre vonásról, nem jelenti azt, hogy az tényleg nem következett be. Ezzel szemben úgy véljük, igen káros, ha a normasértők felelősségre vonása nem jut a panaszosok tudomására, mivel gyengíti a büntetőeljárás tisztességébe vetett bizalmukat, és oda vezethet,

hogy inkább nem is próbálják orvosoltatni sérelmeiket, ami az eljárás garanciális mivoltát kezdi ki.¹⁴³

Hasonlatosan a bántalmazáshoz és a lélektani nyomásgyakorláshoz, itt is többen sérelmezték az eljárás elhúzódsát (2.10.10., 19.14.3.), illetve azt, hogy semmiféle reakciót nem kaptak panaszukra, még csak el sem utasították azt.

Az egyik válaszadó elmondta, hogy az I. kerületi rendőrkapitányság fogdáján nem engedték ki végére, és amikor ezt kifogásolta, a fogdaőr megfenyegette. Panaszt tett az előadójánál, de semmiféle választ nem kapott (1.3.1.).

Hiába fordult a fogdaparancsnokhoz az a megkérdezett, akinek a fogdaőr beleharapott az ételbe, mielőtt odaadta neki. A parancsnok semmit nem tett az ügyben (13.22.1.).

Egy másik fogvatartott azért kereste meg az ügyészséget, mert állítólag többször jegyzőkönyv felvétele nélkül hallgatták ki, azonban visszajelzést nem kapott (3.12.3.).

Ilyen problémák bár ritkábban, de a zárkatársak által okozott sérelmek esetén is előfordulnak.

Az a megkérdezett, aki szerint a többiek fogkrémet nyomtak az ágyára, és leöntöttek vízzel, azt állította, hogy a nevelő nem foglalkozott panaszával (19.14.8.).

Tartózkodás a panasztételtől: Amint azt fent már jeleztük, a bántalmazásnak és lélektani nyomásgyakorlásnak nem minősülő, sérelmes bánásmódra hivatkozó válaszadók túlnyomó része (a 162 személy majd 71 százaléka, azaz 115 megkérdezett) állította, hogy nem élt panasszal, feljelentéssel. A panasztételtől való tartózkodás okát firtató kérdéseinkre az alábbi válaszok érkeztek.

31. tábla: *Miért nem tett panaszt a sérelmes bánásmód miatt?*

<i>Indok</i>	<i>Fő</i>
Nem látta értelmét	62
Félt a megtorlástól	14
Nem tudta, hogyan kell	6
„Zsiványbecsületből”	2
Egyéb ok	12

Egy személy több választ is megjelölhetett.

¹⁴³ Vókó György a szakmai vitán elismerte, hogy nem gyakorlat a panaszos írásbeli tájékoztatása a panasz nyomán történő felelősségre vonásról. Ennek okaként a panaszos védelmét jelölte meg. Elmondása szerint azonban nem ritka a szóbeli tájékoztatás a panasz eredményéről.

Gyakorlatilag itt is ugyanazokat a válaszokat kaptuk, mint a bántalmazás és a lélektani nyomásgyakorlás kapcsán. A legtöbben e vonatkozásban is azt hangoztatták: úgy sincs értelme a panasztételnek.

Az egyik válaszadó, akit a III. kerületi fogdán nem engedtek ki végére, azt mondta, azért nem tett lépéseket, mert már megtanulta, hogy a „rabnak nem lehet igaza” (1.1.4.).

Többen külön is hangsúlyozták, hogy nem tudták, kihez kell fordulniuk, mit kell tenniük (1.2.4., 2.11.7., 10.1.11.), itt is voltak, akik úgy gondolták, nem érte őket olyan súlyos sérelem, hogy megérje a bonyodalmakat (1.6.4.), és olyan is akadt, aki inkább ökölrel „oldotta meg” a zárkatársakkal kialakult konfliktust (8.6.9.).

A jogorvoslat esélyének összefüggése a terhelt különböző tulajdonságaival: Ennél a kérdéskörnél is vizsgáltuk, milyen szerepet játszanak a terhelt különböző demográfiai sajátosságai abban, hogy él-e panasszal, amennyiben sérelem éri, illetve, hogy panasza vajon sikeres-e.

Roma származás: A roma és nem roma terheltek között gyakorlatilag nem volt különbség abban a kérdésben, hogy tesznek-e panaszt, feljelentést, amennyiben úgy ítélik meg, hogy bántalmazás érte őket. A bántalmazásra hivatkozó romák 26,9, a nem romák 26,3 százaléka (7, illetve 15 személy) állította, hogy valamilyen jogorvoslatot keresett sérelmére. Noha első látásra úgy tűnhet, hogy a panasz eredményessége tekintetében jelentős eltérés tapasztalható, mivel a romák 83,3 százaléka állította, hogy nem történt felelősségre vonás, szemben a nem romák 50 százalékaival, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy egyrészt igen kicsi az elemszám, másrészt sem az egyik, sem a másik csoport nem számolt be a bántalmazás elkövetőinek lezárult felelősségre vonásáról. A nem roma terheltek csoportja valójában csak annyiban volt kedvezőbb helyzetben e szempontból, hogy itt még két ügyben folyt a bántalmazás miatt indult eljárás. Ha azonban ezek az eljárások is az elkövetők megbüntetésével zárulnak le, azt mondhatjuk, hogy a nem romáknak sincs nagyobb esélyük, hogy a sérelmükre hivatalos személyek által elkövetett bántalmazás miatt jogorvoslatot találjanak.

A kihallgatás alatti pszichés nyomásgyakorlás vonatkozásában úgy tűnt, hogy a nem roma terheltek valamivel nagyobb arányban tesznek panaszt az ilyen jellegű sérelmek miatt (14,9%, szemben a roma terheltek 8,1%-ával). Ami itt érdekes, az elsősorban a panasztól való tartózkodás oka. A nem roma terheltek 75,6 százaléka azért nem élt a panasz valamilyen formájával, mert

nem látta értelmét (a romáknál ez az arány 61,5 százalék volt), ezzel szemben a roma fogvatartottak inkább a megtorlástól való félelemre (21,2%, a nem romák esetében 9,2%) hivatkoztak. Úgy látszik tehát, hogy míg a nem roma terhelteket inkább valamiféle szkepticizmus jellemzi a hivatalos személyek által elkövetett visszaélésekkel szembeni szigorú és pártatlan hatósági fellépéssel kapcsolatban, addig a roma terheltekben ez a bizalmatlanság kifejezett félelemmel is párosul. Szintén nagyobb arányban hivatkoztak a roma terheltek arra, hogy nem tudják, miként tehetnének panaszt (15,4%, szemben a nem romák 6,9%-ával).

A panasz eredményessége tekintetében itt is elsősorban az érdemel figyelmet, hogy sem a roma, sem pedig a nem roma előzetes letartóztatottak nem számoltak be olyan esetről, amikor az – állítólagos – visszaélést elkövető hivatalos személyt felelősségre vonták volna.

Az egyéb sérelmes bánásmóddal kapcsolatos panasztételi hajlandóságban megint csak nem mutatkozott különbség a roma és nem roma terhelti csoport között (27,7, illetve 29%). Itt a panasztételtől való tartózkodás okaiban sem tapasztaltunk jelentős eltérést, azok közül azonban, akik a sérelmes bánásmódot elkövető személyek felelősségre vonásáról számoltak be, egyetlenegy sem volt roma (igaz, hogy az elemszám kicsi, és több, romák által benyújtott panasz elbírálása még folyamatban volt).

Külföldi származás: A bántalmazásra hivatkozó külföldi és nem külföldi terheltek nagyjából azonos arányban tettek panaszt, feljelentést az őket ért sérelem miatt (27,3 és 26,4%). Talán nem meglepő módon, a panasztételtől való tartózkodás okai között a külföldiek nagyobb arányban jelölték meg a retorziótól való félelmet (50%, szemben a nem külföldiek 27,8%-ával) és különösen pedig azt, hogy nem tudták, miként érvényesíthetnék jogaikat (37,5%, szemben a nem külföldi terheltek 5,6%-ával). A panaszok eredményességében (helyesebben: eredménytelenségében) nem mutatkozott jelentős eltérés.

A kihallgatás alatt alkalmazott lélektani nyomásgyakorlással kapcsolatos panasztételi hajlandóság hasonló volt az ilyen atrocitásra hivatkozó külföldi és nem külföldi terheltek esetén: az előbbieket 15,8, az utóbbiakat 12,8 százaléka keresett valamiféle jogorvoslatot. A panasszal élni nem kívánók által megjelölt okok közül e területen is a panasztétel mikéntjére vonatkozó ismeretek hiányában mutatkoztak a legnagyobb különbségek: a magyar fogvatartottak 8,3, a külföldiek 20 százaléka állította, hogy azért nem keresett orvoslást sérelmére, mert nem tudta, hogyan kell. A panasz eredményességére vonatkozó eredmények a kis elemszám miatt nem értékelhetők, mivel összesen három külföldi terhelt nyilatkozott úgy, hogy élt a panasz valamilyen formájával.

A bántalmazásnak és lélektani nyomásgyakorlásnak nem minősülő egyéb sérelmes bánásmód tekintetében nem mutatkozott jelentős eltérés a két terhelti csoport magatartásában és motivációiban.

Fiatalkor: A kis elemszám miatt (összesen 8 fiatalkorú megkérdezett állította, hogy bántalmazták, 10-en panaszkodtak lélektani nyomásgyakorlásra és 11-en egyéb sérelmes bánásmódra) sajnos nem lehet érvényesen összehasonlítani a fiatal- és felnőttkorú terhelti csoportokat a jogorvoslat keresésének és eredményességének szempontjából.

Nem: A női fogvatartottak bántalmazás kapcsán adott válaszaik szintén nem értékelhetők, mivel csupán négyen állították, hogy bántalmazásban volt részük, a lélektani nyomásgyakorlás vonatkozásában azonban érdekes eredmény, hogy a 18 ilyen bánásmódra hivatkozó női válaszadó közül senki sem élt panaszszal (szemben a férfiak 14,1 százalékával). A legtöbben közülük (13-an) ennek okaként azt jelölték meg, hogy nem látták értelmét a panasztételnek. Az egyéb sérelmes bánásmód elszenvetését állító 13 nő megkérdezettből is csupán ketten kerestek valamiféle jogorvoslatot.

Iskolázottság: Az iskolázottság és a panasztételi hajlandóság összefüggése tulajdonképpen fordítva alakult, mint azt vártuk. Azt gondoltuk, hogy az iskolázottabb személyek nagyobb fokú jogtudatosságuknak, jobb érdekérvényesítő képességüknek köszönhetően határozottabban lépnek fel a túlkapások ellen. Ezzel szemben mind a bántalmazás, mind a bántalmazásnak és lélektani nyomásgyakorlásnak nem minősülő egyéb sérelmes bánásmód esetében az volt a tendencia, hogy minél iskolázottabb valaki, annál inkább vonakodik panaszt tenni az őt ért atrocitás miatt.

A (bántalmazásra hivatkozó) nyolc osztálynál kevesebbet végzett megkérdezettek 30,8 százaléka keresett valamilyen formában orvოსlatot sérelmére, szemben a nyolc osztálynál többet végzett, de érettségivel nem rendelkező válaszadók 17,9 százalékával. (Az érettségizettek esetében ez az arány 25 százalék volt, de közülük összesen csupán nyolcan állították, hogy bántalmazásban volt részük, ezért ez az eredmény nem értékelhető.) Hasonlóképpen, a legalacsonyabban iskolázottak 31,3 százaléka fordult valamilyen személyhez, szervhez az őt ért egyéb sérelmes bánásmód miatt, szemben az érettségizettek 21,7 százalékával. A kihallgatás alatt gyakorolt pszichés presszió vonatkozásában ilyen szabályszerűség nem volt felfedezhető: a nyolc osztálynál kevesebbet végzett és ilyen jellegű sérelemre hivatkozó válaszadóknak 12,5 százaléka, a nyolc osztályt végzetteknek 8,6 százaléka, a nyolc osztálynál többet végzett, de érettségivel nem rendelkező megkérdezetteknek 19,8 százaléka, az érettségizetteknek pedig 8,7 százaléka állította, hogy panasszal, feljelentéssel élt a lélektani nyomásgyakorlás miatt.

Ugyanakkor feltűnő, hogy az érettségizettek itt is igen kis arányban próbáltak orvoslatozt keresni sérelmükre.

Úgy tűnik tehát, hogy a legiskolázottabb rétegekben erős bizalmi deficit tapasztalható a büntetőeljárásban előforduló túlkapásokkal szembeni hatósági fellépés határozottságát és hatékonyságát illetően. Ezt támasztja alá, hogy a panasztól való tartózkodás okaként az érettségizett megkérdezettek igen nagy arányban jelölték meg azt, hogy nem látták értelmét a panasztételnek, feljelentésnek (a bántalmazás esetén körükben ez az arány 50%, a lélektani nyomásgyakorlás esetén 63,2%, az egyéb sérelmes bánásmód esetén pedig 70,6% volt). A megtorlástól ez a válaszadói csoport lényegesen kisebb arányban tartott, azt pedig, hogy nem tudta, miként kell panaszt tenni, csupán egyetlen érettségizett személy állította (mégpedig a lélektani nyomásgyakorlással kapcsolatban). Amint azt várni lehetett, a panasztétel mikéntjére vonatkozó ismeretek hiánya a legalacsonyabban iskolázott megkérdezettek jogérvényesítését akadályozta a legnagyobb mértékben (a bántalmazás vonatkozásában 16,7%, a pszichés preszsió vonatkozásában 15%, az egyéb sérelmes bánásmód vonatkozásában pedig 13,6% hivatkozott erre).

A panaszok eredményessége tekintetében nem mutatkozott tendenciaszerű különbség az egyes csoportok között.

5.

ÖSSZE G Z É S

A jelen kiadvány alapját képező tanulmány vitája során a rendőrség részéről megfogalmazódott bírálókat szerint a Magyar Helsinki Bizottság nem hangsúlyozza kellőképpen a tényt, hogy az esetek 70-80%-ában a megkérdezetteknek semmilyen kifogásuk nem volt a fogvatartást, illetve a nyomozóhatósági magatartást illetően.¹⁴⁴ Ennek oka a szervezet és a kutatás sajátos jellegében keresendő. A vizsgálat tárgya az előzetes letartóztatottak helyzetének megismerése, és a problémás területek feltérképezése volt. A hangsúly tehát a joghézagokra, valamint azokra az esetekre helyeződött, amelyek során a fogva tartott terheltek jogai sérelmet szenvedtek. A bírálókat mindazonáltal nem a „hatóságellenesség”, hanem a jobbítás szándéka vezérli. Ahol minden rendben, ott a bizottságnak nincs feladata. Ennek megfelelően alább is azokat a kérdéseket vesszük sorra, amelyekkel kapcsolatban további jogalkotásra, intézkedésre van szükség.

¹⁴⁴ Hatala József írásbeli észrevétele.

Összegzésképpen elmondható, hogy a bántalmazás szempontjából az eljárás legkényesebb részét a – feltételezett – elkövető elfogása, előállítás és első kihallgatása jelenti.¹⁴⁵ Elsősorban ezek azok a szakaszok, cselekmények, amelyeket további garanciákkal kell körülbástyázni a túlkapások hatékonyabb kiküszöbölése érdekében. Az elfogásban részt vevő hivatalos személyek megfelelő pszichológiai felkészítése, az elfogás, valamint a rendőrökocsiban és a rendőrségi épületben történtek – lehetőség szerinti – kamerás rögzítése, a vizsgálatot végző orvos függetlenségének garantálása, az első kihallgatáson való védői részvétel biztosítása és/vagy a kihallgatások videóra vétele hozzájárulhat a bántalmazás visszaszorításához. A védői jelenlét egyúttal a nyomozó hatóság számára is garanciális jelentőségű, hiszen biztosítja, hogy a terhelt később bántalmazásra vagy meg nem engedett lélektani nyomásgyakorlásra hivatkozva ne vonhassa vissza a vallomását.

Azt is meg kell oldani, hogy az előzetes letartóztatottak külvilággal való kapcsolattartásának ellenőrzése ne válhasson a fogva tartott terheltre gyakorolt pszichés presszió eszközévé. Szigorú előírásokkal kell biztosítani, hogy az előadó ne késleltethesse önkényesen a levelek kiküldését, a beérkező levelek átadását, a beszélő megtartását stb., mivel ez nem egyeztethető össze az előzetes letartóztatás törvényben meghatározott céljával és elveivel. E vonatkozásban a nyomozók elfoglaltságára való hivatkozás érthető, de nem fogadható el, mivel a terhelt személyes szabadságának a bűnösség kimondását megelőző elvonása olyannyira súlyos kényszerintézkedés, hogy az előzetes letartóztatott megmaradó jogainak bármilyen csorbítását megengedhetetlen mértékben sérelmessé teszi. Akkor is, ha az oka hanyagság, akkor azonban végképp, ha beismerés kicsikarása érdekében alkalmazzák.

Ebből a szempontból az is aggályos, hogy az új Be. egyik rendelkezése jogbizonytalanságot eredményezett a hozzátartozókkal való kapcsolattartás vonatkozásában. A Bvtvr. kimondja, hogy az előzetesen letartóztatott hozzátartozóival és – az ügyész, a vádirat benyújtása után pedig a bíróság jóváhagyásával – más személyekkel levelezhet, legalább havonta egyszer fogadhat látogatót, és kaphat csomagot, ugyanakkor az előzetesen letartóztatott levelezési és látogatófogadási joga – a védőjével való érintkezés kivételével –, valamint a csomagküldeményhez való joga a büntetőeljárás eredményessége érdekében korlátozható.¹⁴⁶ Ezzel

¹⁴⁵ A szakmai vitán Finszter Géza, az OKRI tudományos főmunkatársa külön felhívta a figyelmet a jogszerűen induló és az ellenállás megtörése után jogszerűtlenné váló (úgynevezett derivatív) erőszak módszeres és tudományos kutatásának szükségességére.

¹⁴⁶ Bvtvr., 118. §

szemben az új Be. úgy rendelkezik, hogy a fogva lévő terhelt a vádirat benyújtásáig az ügyész, azt követően a bíróság döntése alapján a hozzátartozójával vagy más személlyel szóban, személyesen felügyelet mellett, írásban ellenőrzés mellett érintkezhet.¹⁴⁷ Míg tehát a Bvtvr. szerint a fogva lévő terhelt csak akkor nem érintkezhet hozzátartozójával, ha ezt az ügyész vagy a bíróság az eljárás eredményessége érdekében megtiltja, a Be. értelmében kifejezett ügyészi vagy bírói engedély nélkül az előzetes letartóztatott még hozzátartozóival sem levelezhet és találkozhat. A bizonytalan helyzet eredményeként a terhelt kapcsolattartása még nehezkesebbé válik, az előadó ezzel kapcsolatos esetleges mulasztását, önkényes korlátozó magatartását még nehezebb tetten érni. A kérdés megoldása mielőbbi jogalkotást igényel.¹⁴⁸

A felmérés egyik legfontosabb tapasztalata a sérelmes bánásmód nagyfokú látenciája volt. A fogva tartott terheltek túlnyomó része meg sem próbál fellépni a különböző – vélt vagy valós – túlkapások ellen, aminek elsődleges oka az, hogy a panaszosok nem bíznak a hatóságok saját, illetve egymás tagjaival szembeni szigorában. A panaszok eredményességével kapcsolatos adatok azt mutatják, hogy nem véletlenül. Gyakori a vizsgálatok elhúzódása, esetleg teljes elsikkadása, és a sérelmet okozó hivatalos személyek felelősségre vonása a legtöbbször még abban az esetben is elmarad, ha a terhelti, fogvatartotti jogok sérelmét a panaszt elbíráló szerv orvosolja. Ameddig a vizsgálatra és intézkedésre jogosult szervek, személyek rosszul értelmezett szakmai lojalitásból vagy egyéb okokból nem tanúsítanak kellő határozottságot a terhelti jogokat csorbító visszaélésekkel szemben, jelentős javulás e téren nem várható.

¹⁴⁷ Be., 43. § (3) b)

¹⁴⁸ A büntetés-végrehajtási szervezet az ellentmondást a Legfőbb Ügyészség által kiadott állásfoglalás és módszertani útmutató alapján eljárva oldja fel, Bökönyi István, a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka azonban a vitaanyaghoz fűzött írásbeli észrevételei között jelezte, egyetért a mielőbbi jogalkotás szükségességével.

V. AZ ELŐZETES LETARTÓZTATOTTAK VÉDELMEINEK KÉRDÉSEI

A mozgásszabadságától teljes mértékben, egyéb fontos jogaitól pedig részlegesen megfosztott, a Be. garanciális szabályai ellenére is meglehetősen kiszolgáltatott helyzetben lévő előzetes letartóztatott sorsának alakulásában, büntetőeljárási jogainak hatékony gyakorlásában rendkívül fontos szerepet játszik a – meghatalmazott vagy kirendelt – védő. Éppen ezért kulcsfontosságú, hogy az előzetes letartóztatásba vett terhelt miként léphet érintkezésbe védőjével, az eljárás melyik pillanatától kezdve veheti igénybe segítségét, illetve hogyan kommunikálhat vele fogvatartásának helyszínéről. Ugyancsak jelentős kérdés, hogy milyen színvonalú védelemben részesül az a terhelt, aki nem elég jómódú egy ügyvéd megfizetéséhez, és ezért a hatóság rendel ki számára védőt. Míg a tehetősebb terhelt maga oldja meg a védői tevékenység „minőségi kontrollját” (hiszen elégedetlensége esetén egyszerűen más ügyvédnek ad megbízást), addig a kirendelt védő által védett személy (az I. 6. alatt kifejtetteknek megfelelően) a gyakorlatban nem rendelkezik eszközzel arra, hogy másik védő kirendelését érje el, ha úgy érzi, az ügyvéd nem végez megfelelő munkát. Az alábbiakban ezekkel a kérdésekkel foglalkozunk behatóbban.

1. KAPCSOLATFELVÉTEL A VÉDŐVEL AZ ELJÁRÁS KEZDETÉN

Amint arra az I. 6. alatt kitértünk, a büntetőeljárás meghatározott személy ellen folyó szakasza formálisan a megalapozott gyanú közlésével kezdődik. A megalapozott gyanú közlését általában rögtön követi az első kihallgatás is. Abból a szempontból, hogy a meggyanúsított terhelt igénybe tudja-e venni védő segítségét már az első kihallgatás alkalmával, jelentősége van annak, hogy milyen módon kerül kapcsolatba a hatósággal. Ha ugyanis – gyanúsított minősége közlésével – beidézik a nyomozó hatóság elé, képes időben gondoskodni a védelméről (már amennyiben megengedheti magának), ha azonban más módon

lép vele érintkezésbe a hatóság, jó eséllyel ügyvéd távollétében fogják először kihallgatni. Tapasztalatunk szerint ez utóbbi sokkal gyakoribb.

32. tábla:
*Hogyan került kapcsolatba a nyomozó hatósággal
előzetes letartóztatását megelőzően?*

Válasz	Választotta		Nem választotta		Összesen	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Valaki kihívta a rendőrséget, és bevitték	70	14,06	428	85,94	498	100,00
Tettenérést követően bevitték	66	13,25	432	86,75	498	100,00
A nyomozás során megkeresték és bevitték	174	34,94	324	65,06	498	100,00
Elfogatóparancs alapján őrizetbe vették	61	12,25	437	87,75	498	100,00
Igazoltatását követően vitték be	56	11,24	442	88,76	498	100,00
Tanúként idézték meg, de aztán meggyanúsították	18	3,61	480	96,39	498	100,00
Idézésre gyanúsítottként megjelent a hatóság előtt	17	3,41	481	96,59	498	100,00
Egyéb módon	70	14,06	428	85,94	498	100,00

Egy személy több választ is megjelölhetett.

A fenti táblázat válaszai között vannak átfedések, hiszen volt olyan válaszadó, akit úgy értek tetten a rendőrök, hogy előtte valaki kihívta őket, és olyan is, aki miután elfogatóparancsot adtak ki ellene, egy igazoltatás során bukkott le. Az „egyéb” választ megjelölők nagy része önszántából vette fel a kapcsolatot a hatósággal: vagy maga hívta ki a rendőröket a tett színhelyére (pl. 3.14.1., 5.15.8., 6.1.5.), vagy amikor megtudta, hogy keresik, feladta magát (pl. 2.11.2., 3.12.1., 6.17.9., 7.16.4., 9.19.1., 9.19.3., 10.18.5., 11.7.15., 11.11.2., 13.22.3., 15.24.3., 17.26.2.). Többen voltak olyanok is, akiket korábbi szabadságvesztésük kitöltése után „foglyosítottak”, tehát anélkül kerültek előzetes letartóztatásba, hogy ténylegesen szabadlábra kerültek volna (pl. 8.6.3., 8.6.7., 10.18.8.).

Bár az is felvet kérdéseket, hogy miért vesznek előzetes letartóztatásba ennyire nagy számban olyan személyeket, akik önként jelentkeznek a rendőrségen (fennállnak-e esetükben az előzetes letartóztatás törvényben meghatározott

okai), ami igazán érdekes, és a táblázat alapján jól látszik, az az, hogy a szabadságelvonást megelőzően gyanúsítottként a megkérdezettek törtrészét (3,4%) idézték. Még ha hozzájuk számítjuk is azokat, akik ellen elfogatóparancsot adtak ki (ennek ugyanis az esetek jó részében az az oka, hogy a terhelte idézésre nem jelenik meg, és ismeretlen helyen tartózkodik, ezért elővezettetni nem lehet), akkor is azt látjuk, hogy a 498 válaszadóból csupán 78 személyt (15,7%) próbáltak – feltehetően – idézni, a válaszadók több mint egyharmadát (174 személyt) ezzel szemben otthonából (pl. 1.1.4., 1.8.1., 7.16.2., 7.16.7., 7.16.8. stb.), munkahelyéről (10.18.3.) vagy az iskolából (8.5.9.) vitték be előzetes letartóztatásának elrendelését megelőzően, illetve voltak olyanok is (bár nem túl sokan), akiket eredetileg tanúként idéztek, majd amikor az idézésre megjelentek, meggyanúsították őket.¹⁴⁹

Az „egyéb” választ megjelölők közül is jó néhányan számoltak be arról, hogy olyan körülmények között vonták meg szabadságukat, amelyek nem tették lehetővé, hogy védelmükről gondoskodni tudjanak.

Ketten állították, hogy nem szabályszerűen idézték, hanem telefonon hívták be őket eljárási helyzetük megjelölése nélkül, és amikor bementek, őrizetbe, majd előzetes letartóztatásba kerültek (1.2.2., 1.5.7.).

Egy másik megkérdezett elmondta, akkor vették őrizetbe, amikor a lefoglalt autóját akarta elhozni a rendőrségről (1.5.8.).

Az egyik válaszadónak a belügyben dolgozó édesanyja szólt, hogy a rendőrség szeretne beszélni vele. Amikor bement, körülbelül hat órán keresztül hallgatták ki, majd őrizetbe vették (2.11.5.).

Egy másik személy bement a rendőrségre, hogy megérdeklődjé, miért vitték be a sógoróját, mire őt is nyomban őrizetbe vették (19.5.2.).

Ez a gyakorlat – bár a nyomozás hatékonyságát növelheti – garanciális szempontból azért aggályos, mert ha a gyanúsított – illetve meggyanúsítandó személy – fogva (előállításban vagy őrizetben) van, nagy valószínűséggel nem tud védőről gondos-

¹⁴⁹ Az eredmények értékelésénél figyelembe kell venni, hogy itt súlyos – az előzetes letartóztatás elrendelését végül megalapozó – cselekmények gyanúsítottjairól van szó. Elképzelhető, hogy a teljes terhelte mintában jóval kisebb azoknak az aránya, akik első kihallgatásukat megelőzően nem kapnak gyanúsítottkénti idézést. Ugyanakkor éppen az őrizetbe, majd előzetes letartóztatásba vett terheltek esetén van kiemelt jelentősége ennek a kérdésnek, hiszen a szabadlábon védekező terhelte számára könnyebb megfelelő védelemről gondoskodni.

codni az első kihallgatása idejére, hiszen (amint azt az I. 6. alatt már említettük) az első kihallgatás általában a szabadságkorlátozás kezdetét követően igen rövid időn belül lezajlik. A gyanúsítottat a gyanúsítás közlésével egyidejűleg figyelmeztetni kell arra, hogy védőt választhat, illetőleg védő kirendelését kérheti (sőt, ha a gyanúsított kijelenti, hogy nem kíván védőt megbízni, az ügyész, illetve a nyomozó hatóság – a Be. szerint – nyomban védőt rendel ki neki¹⁵⁰), ez a figyelmeztetés azonban gyakorlatilag már az első kihallgatás keretei között hangzik el, tehát hiába közli a terhelt, hogy igenis kíván védőt választani, azt már csak a kihallgatás után teheti meg (hiszen a védő jelenléte nem feltétele a kihallgatás megtartásának).

Ezáltal a védő választásának lehetősége (legalábbis az első kihallgatás vonatkozásában) gyakorlatilag illuzórikussá válik, ami több meginterjúvott személynek az „Első kihallgatása előtt tájékoztatták-e róla, hogy védőüggyvédet választhat?” kérdésre adott válaszából is kiderült.

Az egyik személy például értetlenségének adott hangot, mondván, hogy a figyelmeztetés ugyan elhangzott, de mégsem engedték, hogy értesítse az általa megnevezett négy ügyvéd valamelyikét (1.6.2.).

Hasonlóan nyilatkozott az egyik Venyige utcai fogvatartott, aki elmondta, megkapta a figyelmeztetést, és kérte is, hogy telefonálhasson az ügyvédjének, de erre a rendőrök azt mondták, hogy az első kihallgatáson nem kötelesek a védő részvételét biztosítani, majd a vallomástétel után értesítheti az ügyvédjét (1.6.4.).

Egy a szegedi Csillagban nyilatkozó fogvatartott elpanaszolta: előadója őrizetbe vételekor nem engedte, hogy a szüleit értesítse, és nem engedett hozzá ügyvédet az első kihallgatáson (6.5.2.).

A kérdésre egyébként 475 válaszból 116-an (24,4%) felelték, hogy a védőválasztás lehetőségéről nem tájékoztatták őket. Tekintettel arra, hogy a Be. ezt a – jegyzőkönyvekben is megjelenő – figyelmeztetést kötelezővé teszi, a valóságban minden bizonnyal alacsonyabb azoknak az aránya, akiknek a figyelmeztetése elmarad. Feltehetően inkább arról van szó, hogy a nyomozók nem fektetnek túlságosan nagy hangsúlyt a kérdésre. Arra is láttunk példát, hogy az előadó megpróbálta megkerülni a figyelmeztetési kötelezettségre vonatkozó szabályt.

Az egyik válaszadó a kérdésre közölte: az általa aláírandó jegyzőkönyvben benne volt a védő igénybevételére vonatkozó figyelmeztetés, de szóban nem említették (1.6.9.).

¹⁵⁰ Be., 179. § (3)

Kevés olyan személlyel találkoztunk, aki arról számolt be, hogy védőválasztási lehetőségét már az első kihallgatáson komolyan vették.

Egy Venyige utcai megkérdezett elmondta, az előadója megengedte, hogy telefonáljon, és fél óra múlva jött is az ügyvéd, így már az első kihallgatás a védő jelenlétében zajlott le (1.8.14.).

Tulajdonképpen azok vannak a legjobb helyzetben, akik maguk jelentkeznek a rendőrségen, hiszen ilyenkor módjukban áll gondoskodni védelmükről még az első kihallgatást megelőzően.

Az egyik válaszadó pontosan arról számolt be, hogy mikor tudomást szerzett az ellene kiadott körözésről, az ügyvédjével megjelent a rendőrségen, így a kihallgatásra védői jelenlét mellett került sor (14.27.2.).

A helyzet a kirendelt védők esetében még rosszabb. Amint azt már említettük, amennyiben a terhelt fogva tartják, a saját védelméről gondoskodni nem tudó vagy nem kívánó terhelt számára a védőt legkésőbb a terhelt első kihallgatásáig ki kell rendelni.¹⁵¹ Valójában azonban ez az egyébként üdvözlendő, új rendelke-

¹⁵¹ Be., 48. § (1)

zés nem feltétlenül biztosítja a védői jelenléte az első kihallgatáson. Ha például a hatóság egy órával a kihallgatás időpontja előtt intézkedik védő kirendelése iránt, a szabály formális érvényesülése ellenére sem valószínű, hogy a kirendelt védő képes lesz megjelenni az eljárási cselekményen.

Az egyik válaszadó elmondta: miután közölték vele, hogy védőt választhat, vagy védő kirendelését kérheti, nem lévén ügyvédje, kérte a kirendelést, de az ügyvéd nem volt jelen a kihallgatáson (1.8.13.).

A felmérés során rákérdeztünk, a szabadságkorlátozás kezdete után mikor került kapcsolatba a védő a terhelttel. Az alábbi válaszokat kaptuk.

*33. tábla:
A szabadságkorlátozás kezdete után
mikor került kapcsolatba a védővel?*

Válasz	Kirendelt védő		Meghatalmazott védő		Összesen	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Azonnal	12	5,66	48	21,43	60	13,76
Később, de még az első kihallgatás előtt	9	4,25	29	12,95	38	8,72
Az első kihallgatáson	29	13,68	13	5,80	42	9,63
Az első kihallgatást követően vagy még egyáltalán nem	162	76,41	134	59,82	296	67,89
Összesen	212	100,00	224	100,00	436	100,00

Legkésőbb az első kihallgatásig tehát a kirendelt védők 23,6, a meghatalmazott védők 40,2 százaléka lép kapcsolatba a terhelttel. Szignifikáns ez a különbség, különösen azért, mert – amint azt a beszámolók is mutatják – a kihallgatáson való védői jelenlét kulcsfontosságú a védelem szempontjából, valamint a különböző visszaélések kiküszöbölése érdekében. Ezzel a ténnyel a nyomozók is tisztában vannak.

Az egyik bántalmazásra panaszkodó fogvatartott például azt állította, hogy akkor kezdték ütni, amikor a kirendelt védő – arra hivatkozva, hogy a büntársat is ő védi, ezért a panaszos védelmében nem járhat el – eltávozott a helyszínről (11.11.9.).

Egy másik, már említett esetben a válaszadó védőjét az előadó negyed órával későbbre idézte a kihallgatásra, és ez idő alatt próbálta rávenni őt, hogy tegyen beismerő vallomást (4.14.2.).

A védő jelenlétének fontosságára világítanak rá azok a panaszok is, amelyek szerint az előadók időnként „nem hivatalos”, jegyzőkönyv felvétele nélkül lefolytatott kihallgatások során próbálnak beismerést kicsikarni a fogva tartott terheltekből (pl. 3.12.3., 14.27.2.).

Ennek legkirívóbb példája az a már szintén érintett eset, amikor a megkérdezett személy formális kihallgatását megelőzte egy informális, amelynek során tízen „bombázták kérdésekkel” (1.6.9.).

Védői jelenlét mellett szintén sokkal nehezebb manipulálni a jegyzőkönyvet. Azok a megkérdezettek, akik mellett kihallgatásaik során nem volt védő, viszonylag nagy számban sérelmezték, hogy nem – vagy nem pontosan – az került a jegyzőkönyvbe, amit elmondtak (pl. 3.12.2., 7.16.8.).

Az egyik megkérdezett azt állította, hogy előadója nem jegyzőkönyvezte a vallomásnak azokat a részeit, amelyeket nem tartott fontosnak, és az erre vonatkozó panaszt az ügyész sem vette jegyzőkönyvbe (1.3.3.).

Szintén elgondolkodtató annak a megkérdezettnek az esete, akinek az előadója azt írta az első kihallgatás jegyzőkönyvébe, hogy megtagadta a vallomást, pedig ő úgy nyilatkozott, hogy nem követte el a bűncselekményt (1.6.9.).

Összegzőképpen elmondható: bizonyos esetekben (például a szökés elkerülése vagy a bizonyítékok megsemmisítésének megakadályozása érdekében) indokolt lehet, hogy a nyomozó hatóság nem idézi a bűncselekmény feltételezett elkövetőjét, hanem váratlanul „csap le rá” és veszi őrizetbe. Különösen így van ez olyan súlyú bűncselekmények esetében, amelyek azután az előzetes letartóztatás elrendelését is megalapozzák. Ugyanakkor az elkövető személyes szabadságának ilyen módon való elvonásából nem kellene automatikusan következnie annak, hogy a meggyanúsítását követő első kihallgatásán nem vehet részt védő, amint az az általunk megkérdezettek közel 70 százalékának esetében történt. Lehetőséget és méltányos hosszúságú időt kellene biztosítani a meglepetésszerűen őrizetbe vett terheltek számára is, hogy megpróbáljanak védelmükről gondoskodni, vagy amennyiben nem engedhetik meg maguknak, hogy ügyvédet hatalmazzanak meg, megfelelő időben kellene védőt kirendelni nekik ahhoz, hogy a kirendelt

védőnek reális lehetősége legyen az első kihallgatáson való megjelenésre. Megítélésünk szerint a vonatkozó szabályozás olyan irányú módosítása volna kívánatos, hogy ez alól csak indokolt esetben lehessen kivételt tenni (ha például a bűntársak elfogásához, a cselekmény befejezésének megakadályozásához, a cselekménnyel okozott kár elhárításához vagy enyhítéséhez az őrizetbe vett terhelt azonnali kihallgatása szükséges).

A jelenlegi gyakorlat mellett a terhelt akkor jár a legjobban, ha mindaddig megtagadja a vallomástételt, amíg a védője jelenléte valamilyen módon nem biztosítható. Amint arra már utaltunk, a terheltet a kihallgatásának megkezdésekor figyelmeztetni kell arra, hogy nem köteles vallomást tenni (és a figyelmeztetés elmaradása esetén vallomása bizonyítási eszközként nem vehető figyelembe), azonban könnyen előfordulhat, hogy a terhelt nem elég „tapasztalt” hozzá, hogy megtagadja a vallomást, amíg védőjével konzultálni nem tud. Ráadásul arra a kérdésre, hogy első kihallgatása előtt figyelmeztették-e a vallomás megtagadásának lehetőségére, a 480 válaszból 96 (20%) nemmel felelt. Bár – hasonlóan a védő választására vonatkozó figyelmeztetés elmaradását állító terheltek esetéhez – itt is valószínűbb, hogy a figyelmeztetés az esetek nagy részében valamilyen formában megtörtént (hiszen a jegyzőkönyvben az erre vonatkozó résznél szerepelnie kell a terhelt aláírásának), egyáltalán nem lehetetlen, hogy a nyomozó nem hangsúlyozta túlságosan ezt a terhelti jogot, és ezért ilyen nagy azoknak a válaszdókknak a száma, akik nem emlékeznek a figyelmeztetés elhangzására.

2.

VÉDŐI JELENLÉT ÉS AKTIVITÁS AZ ELJÁRÁS SORÁN

A felmérés során igyekeztünk képet alkotni arról, hogy miként látják el a védők tevékenységüket az előzetes letartóztatásban lévő terheltek ellen folyó eljárások során. Tekintettel arra, hogy az ügyfél – a meghatalmazás visszavonásának lehetőségénél fogva – legalábbis elméletileg valódi ellenőrzést gyakorolhat meghatalmazott védője munkája felett, elemzésünk elsősorban a kirendelt védői teljesítmény kényesebb kérdésére irányul. (Az eredmények egyébként alátámasztották azt az előzetes hipotézisünket, hogy a meghatalmazott védőkkel kapcsolatban a terheltek megítélése szerint kevesebb probléma merül fel, mint a kirendelések ellátása során.)

A kirendelt védők – az I. 6. rész alatt már említett szabályok értelmében – kötelesek a kirendelés átvételét követően haladéktalanul jelentkezni és tájékozódni a kirendelő hatóságnál, továbbá haladéktalanul kezdeményezni az előzetes

letartóztatásban lévő ügyféllel a személyes kapcsolat felvételét. A Be. általános szabályai alapján a kirendelt (és természetesen a meghatalmazott) védők kötelesek továbbá a terhelt érdekében minden törvényes védekezési eszközt és módot *kellő időben* felhasználni, a terheltet a védekezés törvényes eszközeiről felvilágosítani, a jogairól tájékoztatni, valamint a terheltet mentő, illetőleg a felelősségét enyhítő tények felderítését szorgalmazni.¹⁵²

Az előző részből is kiderülhetett, mennyire fontos a védő jelenléte, tevékenysége az eljárás garanciális jellegének szempontjából. Ezért különös jelentőséggel vetődik fel az a kérdés, hogy a rászorulóknak számára kirendelt védők mennyire lelkiismeretesek feladatuk ellátása során, milyen aktivitással vesznek részt az eljárásban. Már csak azért is, mert a kérdésre válaszoló 494 személy közül 261-nek (52,8%), tehát a megkérdezettek több mint felének volt kirendelt védője.

Kapcsolatfelvétel a terhelttel: A 32. táblázat szerint a meghatalmazott védők 40,2 százaléka kerül kapcsolatba a terhelttel legkésőbb az első kihallgatásig, szemben a kirendelt védők 23,6 százalékaival. Ez az összehasonlítás azonban nem mond sokat, tekintettel arra, hogy – amint az az előző részből kiderült – az esetek túlnyomó többségében egyáltalán nem a védőn múlik, találkozhat-e ügyfelével az első kihallgatás előtt, illetve jelen tud-e lenni a kihallgatáson.

Árulkodóbb adat, hogy míg a meghatalmazott védővel rendelkező terheltnek 4,9 százaléka (227-ből 11 személy), addig a kirendelt védővel rendelkező terheltnek 26,4 százaléka (246-ből 65 személy) számolt be róla, hogy védője egyáltalán nem vette fel a kapcsolatot vele a lekérdezés időpontjáig. Ez szignifikáns különbség, azonban tulajdonképpen jelentős javulás a Helsinki Bizottság 1996-os felmérésének eredményéhez képest, amikor a megkérdezés időpontjában a kirendelt védővel rendelkezők 43,7 százaléka még nem találkozott védőjével. Ugyanakkor mivel a korábbi kutatás csak a rendőrségi fogdákat érintette (ahol legfeljebb a nyomozás lezárásáig hajtható végre az előzetes letartóztatás), míg a jelenlegi felmérésben olyan személyek is részt vettek, akiknek a kérdezés időpontjában volt már tárgyalásuk, ahol a kirendelt védő megjelenése (a nyomozati szakkal ellentétben) kötelező, ezért külön megvizsgáltuk, azoknak a válaszait, akiknek az ügyében még folyik a nyomozás, vagy lezárult, de vádemelésre még nem került sor.

Azt találtuk, hogy közöttük a kirendelt védővel rendelkezők 31,2 százaléka állította, hogy még nem került kapcsolatba a védőjével. Ez tehát valamivel magasabb arány, mint a teljes, kirendelt védővel rendelkező fogvatartotti mintában, de még mindig szignifikáns (12,5 százalékpontos) javulás az 1996-os

¹⁵² Be., 150. §

eredményhez képest. Ugyanakkor továbbra is minden harmadik, kirendelt védővel rendelkező személy tényleges védői segítség nélkül marad a nyomozati szakban.

Az egyik Venyige utcai válaszadó elmondta: előadója a második kihallgatáson megnevezte az ügyében kirendelt védőt, és közölte, hogy a kihallgatáson a védő szabályszerű értesítése ellenére nem jelent meg. Azóta majdnem egy év telt el, de a védő még mindig nem jelentkezett (1.6.1.).

Egy másik fogvatartott arról számolt be, hogy az első kirendelt védője még kérésre sem volt hajlandó bemenni hozzá, ezért másik védő kirendelését kérte, amit a hatóság teljesített is. Az új kirendelt védő majd fél év elteltével jelentkezett (7.4.1.). Volt olyan személy is, akinek a védője az előadón keresztül üzent, hogy nem tud még bemenni hozzá a fogdára, mert „sok a dolga” (23.31.1.).¹⁵³

Az egyik veszprémi fogvatartott elmondta: miután a kirendelt védője a bírósági tárgyalásra sem jött el, a börtönlelkész ajánlott neki védőt, akit valóban ki is rendelt a bíróság (2.11.6.).

Egy másik megkérdezett arról számolt be, hogy jelenlegi – a feladatait lelkiismeretesen ellátó – kirendelt védőjét megelőzően két kirendelt védője volt, de azokat nem ismeri, velük személyesen nem találkozott, mivel mindketten visszamondták a kirendelést, mielőtt még bármit csináltak volna (6.18.5.).

Arra a kérdésre, hogy ismeretei szerint kirendelt védője miért nem kereste még meg, a legtöbben nem tudtak felelni, néhány előzetes letartóztatott azonban érdekes válasszal szolgált.¹⁵⁴

Az egyik megkérdezett elmondta, hogy kirendelt védője csak azokra fordít időt, akik „zsebbe” is fizetnek neki, márpedig neki nincs pénze (10.1.4.).

¹⁵³ Magyar Elemér ügyvéd a szakmai vitán felhívta a figyelmet arra, hogy mivel a fogvatartott nincs abban a helyzetben, hogy a rendőrnek az ügyvéd hanyagságára vonatkozó közlését ellenőrizze, előfordul, hogy az előadó ilyen módon próbál bizalmatlanságot kelteni a terheltben a túlságosan aktív védővel szemben.

¹⁵⁴ A meghatalmazott védőkkel rendelkezők indokai arra nézve, hogy miért nem kerültek még kapcsolatba védőjükkel, nem vetették fel az ügyvédi mulasztás gyanúját. Az egyik válaszadó például elmondta, hogy hozzátartozói „fogadták meg” az ügyvédet, de ő – a válaszadó – eddig még nem látta szükségét a találkozásnak (12.20.1.), egy másik pedig úgy tudta, védője most keres románul tudó tolmácsot, és amint talál, bejön (10.28.3.).

Ugyanerről számolt be egy másik válaszadó is, aki szerint az ügyvéd közölte, hogy csak akkor tud igazán foglalkozni vele, ha fizet, neki azonban nem volt pénze, így nem is álltak kapcsolatban az eljárás során (6.18.9.).

Azt, hogy létezik ilyen gyakorlat, alátámasztotta az a fogvatartott is, aki közölte: hét hónap után látta először a kirendelt védőjét, akkor is csak azért, mert fizetett neki (8.5.1.).

Egy másik megkérdezett azt állította, hogy mindaddig, amíg meghatalmazást és munkadíjként 35 000 forintot nem kapott az édesanyjától, a kirendelt védő nem kereste fel (12.11.6.).

A kirendelt védő és a fogvatartott külföldi terhelt közötti konzultáció megoldatlanságára (lásd I. 6. rész) hívja fel a figyelmet annak a Venyige utcai válaszadónak az esete, aki azt állította, hogy védője azért nem jön be hozzá, mert nem beszél oroszul, ezért amúgy sem tudnának szót érteni (1.1.5.).

Tagadhatatlan, hogy az ügyvédek számos okot hozhatnak fel védekezésül, kezdve az alacsony díjazástól, a tolmácskötségek megelőlegezésének elvárhatatlanságán át, a nyomozó hatóságok együttműködési készségének hiányáig. Ez utóbbi körben előfordul, hogy a kirendelő határozatban nem tüntetik fel a fogvatartás helyét, aminek következtében napokig is eltarthat, amíg a védő megtalálja ügyfelét.¹⁵⁵ Az egyik általunk megkérdezett válaszadó pedig arról számolt be, hogy előadója rendszeresen egy-másfél órán át várákoztatja a védőt a kihallgatások előtt (12.11.8.). Mindez azonban nem szolgálhat mentességül a kapcsolatfelvételi kötelezettségre vonatkozó szakmai etikai és büntetőeljárás normák megszegésére.

Ha a kirendelt védő nem veszi fel a személyes kapcsolatot a fogva lévő terhelttel, úgy a terheltnek kell valamilyen módon elérnie a védőt. Ennek nyilvánvalóan elsődleges feltétele, hogy tudja, kit rendelt ki számára a nyomozó hatóság (illetve az ügyészség vagy a bíróság). A Be. szerint a terheltet a kirendelést követően tájékoztatni kell a védő személyéről,¹⁵⁶ ha pedig a terhelt fogva van, a kirendelt védő személyéről a kirendelő a fogvatartást végrehajtó intézetet is értesíti.¹⁵⁷ A fogvatartást végrehajtó intézetnek kötelessége felvilágosítani az előzetes letartóztatottat kirendelt védője kilétéről, amennyiben ezt kéri. Ezt ugyan a vonatkozó jogszabályok kifejezetten nem mondják ki, de implicit módon

¹⁵⁵ Györffy István ügyvéd, a Debreceni Egyetem Jogklinikájának vezetője, a Magyar Helsinki Bizottság 2002. október 28–29-én tartott kerekasztal-beszélgetésén.

¹⁵⁶ Be., 48. § (1)

¹⁵⁷ Be., 48. § (8)

tartalmazzák, hiszen a Bv. szabályzat szerint a büntetés-végrehajtási intézetnek biztosítania kell az előzetesen letartóztatott büntetőeljárás jogainak gyakorlását,¹⁵⁸ a Fogdaszabályzat értelmében pedig a rendőrségi fogdában elhelyezett „fogvatartott büntetőeljárás jogait gyakorolhatja, a fogvatartás alapjául szolgáló ügyben eljáró jogi képviselőjével kapcsolatot tarthat”.¹⁵⁹ Nyilvánvaló, hogy a büntetőeljárás jogok gyakorlása a kirendelt védő személyének ismerete nélkül nehézkes.

A fent körvonalazott jogi szabályozás ellenére viszonylag sok fogvatartott állította, hogy nem tudja, ki a kirendelt védője: a kérdésre válaszoló 261 személy közül 62-en (23,6%) nyilatkoztak így. Az okokat firtató kérdésünkre az alábbi válaszokat kaptuk.

35. tábla:

Ha nem tudja, ki a kirendelt védője, mi az oka ennek?

Indok	Fő	%
Nem érdeklődött	23	38,33
Érdeklődött, de nem kapott felvilágosítást (rendőrségi fogdán)	7	11,67
Érdeklődött, de nem kapott felvilágosítást (büntetés-végrehajtási intézetben)	3	5,00
Egyéb	25	41,67
Hiányzó elem	2	3,33
Összesen	60	100,00

Az egyéb választ megjelölő fogvatartottak közül néhányan azt állították, azért nem tudják, ki a védőjük, mert a kirendelt ügyvéddel rokonuk tartja a kapcsolatot (1.6.6., 8.6.14.). Olyanok is voltak, akik szerint mondták nekik, hogy ki a kirendelt védőjük, de nem emlékeznek rá (1.6.8., 2.10.9.). Ennek nem mindig a fogvatartott rövid memóriája az oka.

Az egyik ilyen válaszadó kifejezetten sérelmezte, hogy megnevezték ugyan a védőjét, de kérése ellenére nem írták le neki az adatait, ezért elfelejtette őket (26.32.6.).

Egy másik személy arról számolt be, hogy mondták neki a védő nevét, de a védő

¹⁵⁸ Bv. szabályzat, 244. § (1)

¹⁵⁹ Fogdaszabályzat, 2. § (1)

egyetlen kihallgatáson sem jelent meg, ezért nem is kíváncsi rá, és azóta el is felejtette, hogy hívták (21.4.1.).

Az előzetes letartóztatottak igen nagy arányban (38,3%) jelölték meg a „nem érdeklődött” választ (aminek értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a jogszabályok szerint a kirendelő hatóságnak a terhelt „érdeklődése” nélkül is tájékoztatnia kell őt a védő személyéről). Az érdeklődés hiányának az esetek egy részében egyébként sem az érdektelenség, hanem a tájékozatlanság az oka.

Az egyik megkérdezett elmondta: várta, hátha kirendelnek valakit, de a védő csak nem kereste fel. Azt pedig senki nem mondta neki, hogy megkérdezheti, ki az ügyvédje (1.8.11.).

Az egyik sopronkőhidai fogvatartott arról számolt be, hogy kirendelt védője az elsőfokú döntés után visszaadta a kirendelést, mert nem akart Pestre járni tárgyalni. Az intézettől érdeklődött, hogy mi a teendő ilyenkor. Noha a jogszabály szerint ilyen esetben a másodfokú bíróságnak kell új védőt kirendelnie, azt a választ kapta, hogy fogadjon ügyvédet, de – amint ezt elpanaszolta – erre nincs pénz (8.6.1.).

Egy Venyige utcai fogvatartott elmondta, hogy nem ismeri a kirendelt védő telefonszámát és a címét sem. Érdeklődni nem próbált, mert nem tudta, hogy a fogva tartó szertől tájékoztatást kérhet. Egyébként egyévi fogvatartás után már nem is látja értelmét a mindeddig nem jelentkező kirendelt védő megkeresésének (1.6.1.).

Amint az a legutóbbi példából is látszik, a válaszadóknak a védő kiléte iránt mutatott érdektelensége sokszor a rossz tapasztalatoknak, az intézménnyel kapcsolatos szkepszisnek tudható be (pl. 1.7.4., 1.6.8.).

Az egyik fogvatartott kifejtette: ha nem jelentkezik magától a kirendelt védő, akkor nincs is remény, hogy érdemben foglalkozzon az ügyével, ezért nem is kíváncsi arra, hogy ki a kirendelt védője (10.18.11.).

Egy másik válaszadó az érdeklődés elmulasztásának okaként azt jelölte meg: nem hiszi, hogy a kirendelt védő a segítségére lenne (10.18.7.).

Hasonlóan rezignált volt az a fogvatartott, aki kérdésünkre, hogy miért nem próbálta kideríteni, ki a védője, annyit válaszolt: „semmi értelme, úgyse csinálna semmit” (19.14.3.).

Volt olyan is, aki elmondta: az előadója jelezte, hogy a kirendelt védő eljön a személyesítésre, de nem jelent meg, ezért nem látja értelmét az érdeklődésnek (21.4.2.).

Az egyik előzetes letartóztatott egyenesen úgy fogalmazott a kirendelt védőkkel kapcsolatban: „beletörődtem, hogy nem érdeklek őket” (1.8.9.).

Az intézménnyel kapcsolatos bizalmi válságot legjobban annak a fogvatartottnak a mehökkentő indoklása jelzi, aki elmondta: azért nem érdeklődik kirendelt védőjének kiléte és elérhetősége iránt, mert úgy gondolja, hogy a kirendelt védők „bedolgoznak” a rendőrségnek (19.14.6.).

Erre a bizalmatlanságra utal az az adat is, amely szerint azon terhelteknek, akik a lekérdezésig még nem kerültek kapcsolatba kirendelt védőjükkel, 73,2 százaléka nem is próbálta keresni az ügyvédet.

A megfigyelő programok tapasztalatai alapján a vártnál kevesebben (összesen 10-en) állították, hogy megpróbáltak érdeklődni a fogvatartást foganatosító hatóságnál a védő adatairól, de nem kaptak választ. Ez azonban még mindig azt jelenti, hogy a védő kilétéről nem tudó megkérdezettek 16,7 százaléka, azaz közülük minden hatodik személy a fogva tartó intézmény tájékoztatási kötelezettségének elmulasztását jelölte meg az ismeret hiányának okaként. Fogdalátogatásaik során a Magyar Helsinki Bizottság munkatársai rendszeresen megkérdezik a fogvatartottakat, ki az ügyvédjük. Ha nem tudják, az ügyeletes tiszt ezt általában azzal indokolja, hogy a letartóztatottak nem érdeklődnek. A megfigyelők ilyen esetekben szúrópróbaszerűen rákérdeznek a kirendelt védő nevére. Több alkalommal – így a Budapest III. Kerületi és XIV. Kerületi Rendőrkapitányság fogdájában – az derült ki, hogy a fogvatartott személyi anyagából hiányzik a kirendelt védő neve. Így az ügyeletes tisztnek az ügy előadójától kellett azt megkérdeznie.

Ebben a vonatkozásban a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága leszögezte, hogy éppen az előzetes fogvatartottak büntetőeljárás jogainak érvényesítése céljából 1999 óta országos parancsnoki intézkedés rendelkezik arról, hogy a büntetés-végrehajtási intézeteknek nyilvántartásukban rögzíteniük kell a védő adatait, illetve amennyiben ezek az adatok nem állnak rendelkezésre, lépéseket kell tenniük a beszerzésükre. Mivel az új büntetőeljárás kódex kifejezetten rendelkezik arról, hogy a kirendelt védő személyéről a terheltet értesíteni kell, a büntetés-végrehajtási szervezet hivatalból nem tájékoztatja a fogvatartottakat a kirendelt védő kilétéről, de amennyiben a fogvatartott érdeklődik, a nyilvántartásból a nevelő vagy az igazgatási szakember meg tudja adni a kért felvilágosítást.¹⁶⁰

Ebből a szempontból nagy jelentősége van annak, hogy – amint azt fentebb is jeleztük – tájékozatlanságuk okán sokan nem is tudják: védőjük kilétéről érdeklődhetnének a fogva tartó intézménytől is.

¹⁶⁰ Müller Anikó közlése a szakmai vitán.

Nyilvánvaló, hogy nem volt tisztában az eljáró és a fogvatartást foganatosító hatóságoknak a kirendelt védő kilétére vonatkozó tájékoztatási kötelezettségével az a válaszadó, aki elmondta: azért nem próbált kapcsolatba lépni védőjével, mert nem tudta, hogy kit keresen (6.1.11.).

Ugyanez derül ki annak a válaszából, aki azért nem kereste kirendelt védőjét, mert „nem tudja a telefonszámát” (12.14.9.).

Egy másik válaszadó érdeklődésünkre közölte: „soha nem kerestem az ügyvédekemet, sokszor azt sem tudtam, hogy kit kellene keresnem” (12.14.6.).

Sajátos csoportot alkotnak azok, akik találkoztak kirendelt védőjükkel, mégsem tudják az adatait, különös tekintettel az elérhetőségére. Ezen ügyvédek esetén nem – vagy nem feltétlenül – kirívó a kötelességszegés, hiszen valamilyen formában kapcsolatba lépnek az ügyféllel, valamelyik eljárási cselekményen megjelennek, azonban nem közlik a terhelttel, hogy miként érhetné el őket, nem hagyják meg adataikat, így megfosztják az előzetesen letartóztatott személyt a kommunikáció lehetőségétől, ami pedig a védelemhez való jog tényleges érvényesülésének csorbulásához vezethet.

Az egyik válaszadó például azt mondta, találkozott a kirendelt védővel az „előzetes tárgyaláson”, de nem tudja sem a nevét, sem a címét, sem a telefonszámát (9.6.3.).

Egy másik azt állította, hogy mivel az első kirendelt védője „nem csinált semmit”, most kapott új védőt. A védő a nevét nem mondta, annyit tud róla csupán a válaszadó, hogy „egy szőke nő” (19.5.5.).

Ugyancsak nem ismeri védője nevét és adatait az a Venyige utcai előzetes letartóztatott, akinek ügyvédje egy „idősebb hölgy” (1.8.9.).

Azoknál, akiknek sikerült kapcsolatba kerülniük kirendelt vagy meghatalmazott védőjükkel, rákérdeztünk, hogy ez milyen módon történt. Az alábbi válaszokat kaptuk.

36. tábla:
Ha kapcsolatba került a védővel, az milyen módon történt?

Válasz	Kirendelt védővel rendelkező válaszadók (181 fő)		Meghatalmazott védővel rendelkező válaszadók (216 fő)	
	Fő	%	Fő	%
A védő magától felkereste	51	26,98	105	48,61
A védő kérésre felkereste	24	12,70	105	48,61
A védő az előzetes letartóztatás tárgyában tartott meghallgatáson megjelent	32	16,93	38	17,59
A védő nyomozati cselekményen megjelent	41	21,69	47	21,76
Felhívta a védőt telefonon	17	8,99	35	16,20
A védő válaszolt a levelére	3	1,59	5	2,31
A védő magától beküldte a jelöltjét	3	1,59	8	3,70
A védő kérésre beküldte a jelöltjét	2	1,06	2	0,93
A jelölt az előzetes letartóztatás tárgyában tartott meghallgatáson megjelent	5	2,65	–	–
A jelölt nyomozati cselekményen megjelent	6	3,17	2	0,93
A jelölttel beszélt telefonon	–	–	–	–
Egyéb módon	58	30,69	24	11,11

Egy személy több választ is megjelölhetett.

Jól látható, hogy szignifikáns különbség a védő és a fogva tartott terhelt személyes konzultációjában mutatkozik: a meghatalmazott védők sokkal nagyobb arányban keresik fel maguktól vagy kifejezett kérésre előzetes letartóztatásban lévő védencüket, mint a kirendelt védők (21,6, illetve 35,9 százalékpontos eltérés).

Az „egyéb” választ megjelölő, kirendelt védővel rendelkező terhelték túlnyomó része azt állította, hogy védőjével első ízben a bírósági tárgyaláson találkozott (pl. 1.3.7., 1.8.9., 7.16.5., 7.16.6., 8.5.8., 8.6.1., 8.6.3., 8.6.5., 8.6.6., 8.6.8., 8.6.9., 8.6.10., 10.18.2., 10.28.5., 12.14.6., 12.20.6., 19.5.10.).

Az egyik megkérdezett sérelmezte, hogy kirendelt védője csak a tárgyalásokon jelenik meg, egyébként soha nem keresi fel (7.16.2.).

Egy másik elmondta: hiába kérte levélben kirendelt védőjét, hogy keresse fel a fogdán, először az elsőfokú bírósági tárgyaláson találkoztak (7.4.3.).

Sajátosan fogalmazta meg kirendelt védőjével való viszonyát és a védői tevékenységről alkotott véleményét az a terhelt, aki közölte: nem ismerte védőjét, amíg a tárgyaláson „össze nem futottak” (1.7.10.).

Annak, hogy sok terhelt a tárgyaláson látja első alkalommal kirendelt védőjét, többek között az az oka, hogy míg a nyomozás során nem, addig a tárgyaláson kötelező a védő jelenléte a kötelező védelem eseteiben.¹⁶¹ Ilyenkor a bíróság idézi a védőt, és mulasztása esetén ezer forinttól kétszázezer forintig, különösen súlyos vagy ismételt esetben ötszázezer forintig terjedő rendbírsággal sújthatja.¹⁶²

A tárgyaláson való megjelenés azonban nem elégséges a hatékony védelem biztosítására. Gyakorló ügyvédek szerint a nyomozás meghatározó az eljárás további menete szempontjából: az I. 6. alatt már említett empirikus kutatásban a 34 megkérdezett védő közül 20 állította, hogy a büntetőjogi felelősség megállapításában a nyomozásnak van döntő szerepe („sok [...] bíró döntően a nyomozati anyag alapján dönt”).¹⁶³ Ezért az a kirendelt védő, aki a tárgyaláson találkozik először védencével, nem tesz eleget a Be.-ből, az ügyvédi törvényből és az etikai kódexből fakadó kötelezettségeinek.

Védői aktivitás az eljárás során: Bár a terhelték beszámolói alapján rendkívül nehéz, sőt talán lehetetlen valós képet kapni a védői tevékenység színvonaláról,

¹⁶¹ Be., 242. §

¹⁶² Be., 69. § (1) és Be., 161. § (1)

¹⁶³ Fenyvesi, 125. o.

igyekeztünk a védői aktivitás oldaláról megközelíteni a kérdést, és arról érdeklődtünk, hogy a válaszadó emlékezete szerint a védő milyen eljárási cselekményeken vett részt, és tett-e indítványokat, észrevételeket az adott eljárási cselekmény során. Tekintettel arra a fent már érintett tényre, hogy a tárgyaláson a kötelező védelem eseteiben kötelező a védő jelenléte, az eljárási jelenlétre vonatkozó kérdést a nyomozati cselekményekre szűkítettük. E vonatkozásban az alábbi eredményeket kaptuk.

37. tábla:

Tudomása szerint részt vett-e valamilyen nyomozati cselekményen a védő?

Válasz	Kirendelt védővel rendelkező válaszadók (234 fő)		Meghatalmazott védővel rendelkező válaszadók (220 fő)	
Igen	70	29,91	149	67,73
Nem	123	52,56	52	23,64
Ügyvédjelölt vett részt	3	1,28	6	2,73
Nem emlékszik	39	16,67	21	9,55

Egy személy több választ is megjelölhetett (ha pl. egyes cselekményeken az ügyvéd, másokon a jelölt vett részt).

Amint az az eddigiek fényében várható volt, szignifikánsan több meghatalmazott védővel rendelkező előzetes letartóztatott személy számolt be tehát arról, hogy védője jelen volt valamilyen nyomozati cselekményen (37,8 százalékpontos különbség).

Ráadásul – szemben a kirendelt védőkkel – a meghatalmazott védők vonatkozásában többen azt jelölték meg a nyomozati cselekményekről való távollmaradás okaként, hogy mire a meghatalmazásra sor került, a nyomozás már lezárult (6.5.10., 8.5.5., 8.6.2., 19.14.8.), illetve, hogy az ügyvéd nem – vagy csak késve – kapott értesítést bizonyos nyomozati cselekményekről (12.11.5., 12.11.7., 10.1.2.).

Külön rákérdeztünk arra, hogy az előzetes letartóztatás tárgyában tartott bírósági meghallgatáson jelen volt-e a védő. Itt is a meghatalmazott védőkre vonatkozó eredmények bizonyultak kedvezőbbnek, hiszen az ilyen védővel rendelkezők 64,8 százaléka (140 személy) válaszolt igennel, szemben a kirendelt védővel rendelkezők 47,9 százalékaival (114 személy).

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a védők jellemzően mely nyomozati cselekményeken jelennek meg. Ezzel kapcsolatban az alábbi válaszok születtek.

38/a tábla:
Milyen nyomozati cselekményen vett részt a védője?

Válasz	Kirendelt védővel rendelkező válaszadók (86 fő) viszonylatában		Meghatalmazott védővel rendelkező válaszadók (157 fő) viszonylatában	
	Fő	%	Fő	%
Első gyanúsított kihallgatás	22	25,58	54	34,39
További gyanúsított kihallgatások	51	59,30	121	77,07
Poligráfós vizsgálat	1	1,16	1	0,64
Tanúkihallgatás	12	13,95	43	27,39
Szembesítés	32	37,21	66	42,04
Szemle	2	2,33	6	3,82
Bizonyítási kísérlet	2	2,33	5	3,18
Felismerésre bemutatás	2	2,33	8	5,10
Helyszínelés	2	2,33	6	3,82
Szaktevélemény ismertetése	6	6,98	23	14,65
Szakértők párhuzamos meghallgatása	2	2,33	4	2,55
Iratismertetés / iratok megismerése	22	25,58	45	28,66
Egyéb	11	12,79	13	8,28

Egy személy több választ is megjelölhetett.

Amint látható, szignifikáns eltérés mutatkozott számos gyakori nyomozati cselekmény, így a gyanúsított kihallgatás, a tanúkihallgatás és a szakvélemény ismertetése tekintetében, ugyanakkor a szembesítés és az iratismertetés vonatkozásában a szignifikánsnál kisebb volt a különbség a meghatalmazott védővel rendelkező terheltek javára. Az eredmények értékelésénél nem szabad megfeledkezni arról, hogy a százalékos arányok viszonyítási alapja azon terheltek sokasága, akiknek a védője egyáltalán részt vett valamilyen nyomozati cselekményen. Amennyiben a számokat az összes megkérdezethez viszonyítjuk, más arányokat kapunk. A legfontosabb cselekmények vonatkozásában az alábbi eredmények születtek.

38/b tábla:
Milyen nyomozati cselekményen vett részt a védője?

Válasz	Az összes, kirendelt védővel rendelkező válaszadó (261 fő) viszonylatában		Az összes, meghatalmazott védővel rendelkező válaszadó (228 fő) viszonylatában	
	Fő	%	Fő	%
Első gyanúsított kihallgatás	22	8,43	54	23,68
További gyanúsított kihallgatások	51	19,54	121	53,07
Tanúkihallgatás	12	4,60	43	18,86
Szembesítés	32	12,26	66	28,95
Iratismertetés / iratok megismerése	22	8,43	45	19,73

Látható, hogy ilyen megközelítésben minden nyomozati cselekmény tekintetében szignifikáns a különbség a meghatalmazott védők javára, és amíg a fenti 38/a tábla alapján kifejezetten jó eredménynek tűnik, hogy a kérdésre válaszoló, kirendelt védővel rendelkező személyek közel 60 százalékának volt olyan – az elsőtől különböző – kihallgatása, amelyen részt vett védő, ha a teljes, kirendelt védő által védett populációt vizsgáljuk, a kép messze nem olyan kedvező.

A következő kérdés, hogy azokon az eljárási cselekményeken, amelyeken részt vett, a védő a puszta jelenlétén túlmenően fejtett-e ki érdemi tevékenységet. Ezt a problémát úgy próbáltuk megközelíteni, hogy rákérdeztünk: tett-e valamilyen indítványt, észrevételt a védő (vagy jelöltje) az eljárás során, és ha igen, mikor.¹⁶⁴

39. tábla:
*Tudomása szerint tett-e valamilyen indítványt
a védőügyvédjelölt az eljárás során?*

Válasz	Kirendelt védővel rendelkező válaszadók		Meghatalmazott védővel rendelkező válaszadók	
	Fő	%	Fő	%
Igen	92	38,17	171	77,73
Nem	100	41,49	30	13,64
Nem tudja, nem emlékszik	49	20,33	19	8,64
Összesen	241	100,00	220	100,00

Az összehasonlítás itt is a meghatalmazott védők javára dőlt el. Úgyszintén a kvalitatív vizsgálat, amelynek során – amennyire ezt a felmérés jellege lehetővé tette – igyekeztünk kideríteni, milyen indítványokról volt szó, és ezek milyen eredménnyel jártak, illetve mennyire voltak elégedettek a terheltek a védőkkel.

A legtöbb terhelt a szabadlábra helyezési kérelmet, illetve az előzetes letartóztatást elrendelő vagy meghosszabbító bírósági döntés elleni fellebbezést említette mind a meghatalmazott (pl. 1.3.5., 1.3.6., 1.3.8., 1.3.9., 1.8.1., 1.8.7., 1.8.8., 2.11.3., 5.15.4., 11.11.9., 13.21.6.), mind a kirendelt védők (pl. 1.3.10, 1.5.7., 1.8.5., 1.8.6., 1.8.12., 3.12.1., 3.12.2., 12.11.2., 12.14.6., 12.14.8.) esetében. Ebben nyilvánvalóan az is szerepet játszik, hogy az előzetes letartóztatás

¹⁶⁴ Az indítványtételi aktivitással kapcsolatban érdekes jelenségre hívta fel a figyelmet Bánáti János a szakmai vitán. Mivel a védő iratbetekintési jogát az új büntetőeljárás kódex jelentősen korlátozza a nyomozati szakban (lásd az I. 6. pont alatt), így a védő nem tudhatja, mi van a nyomozó hatóság kezében, nem lehet biztos abban sem, hogy valamely bizonyítási indítvány valóban védelem érdekében szolgálna. Ezért nem feltétlenül az ügyvéd lelkiismeretlensége az oka annak, ha indítványait nem a nyomozás során, hanem csak a nyomozati iratok megismerését követően teszi meg. Az új szabályozás így a védői aktivitás csökkenését eredményezheti a nyomozati szakban.

tásban lévő személyek számára a legfontosabb a szabadulás, ezért a fogvatartás megszűnésének lehetőségét magukban hordozó indítványokra, eljárási cselekményekre emlékeznek a leginkább.

Ami az egyéb indítványokat illeti, ott általában a meghatalmazott védővel rendelkező terheltek számoltak be nagyobb „kreativitásról”, érdemi védői tevékenységről. A leggyakrabban szakértő kirendelésére, tanú meghallgatására, szembesítésre irányuló indítványokra, illetve az óvadék új keletű intézményének alkalmazására utaltak (pl. 1.4.9., 26.32.10., 2.11.8., 12.14.7., 12.11.4., 12.11.7., 19.5.7., 19.14.14.).

Tipikusnak tekinthető annak a Venyige utcai fogvatartottnak a válasza, aki elmondta: meghatalmazott védője a szabadlábra helyezési kérelem megírásán és előterjesztésén kívül számos indítványt tett, így többek között szakértő kirendelését és tanúk meghallgatását kérte (1.3.4.).

Néhányan kevésbé gyakori védői eszközöket is említettek, így például az a terhelte, akinek „fogadott” védője a nyomozás aggályos menete miatt ügyészi meghallgatásra vonatkozó indítványt terjesztett elő (13.22.6.).

Egy másik válaszadó ügyvédje pedig feljelentést tett védenca hivatalos eljárásban elkövetett bántalmazása miatt (6.5.9.).

Ugyanakkor a kirendelt védők védencainek válaszaiból egyértelmű volt, hogy a mostoha díjazás és egyéb nehézségek ellenére ebben a körben is lehet lelkiismeretes, alapos munkát végezni (pl. 5.15.8., 6.17.3., 7.4.6., 8.6.8., 11.11.3.).

Az egyik válaszadó például elmondta, kirendelt védője az „előzetes tárgyaláson” annyira hatékonyan érvelt, hogy a bíróság eredetileg nem is rendelte el a letartóztatást, de az ügyész fellebbezett, és a másodfok 30 napra előzetes letartóztatásba helyezte. Ugyanez az ügyvéd a fogvatartás féléves felülvizsgálatán is rendkívül aktívan képviselte az érdekeit (9.6.2.).

Az a fogvatartott, akinek a börtönlelkész ajánlott új védőt, miután első kirendelt védője még a tárgyaláson sem jelent meg, elmondta, hogy új védője rendszeresen bejár hozzá beszélőre, kérte a szabadlábra helyezését, és több bizonyítási indítványt tett (2.11.6.).

Egy másik, az első kirendelt védőjével szintén elégedetlen terhelte ugyancsak elismeréssel nyilatkozott második védőjéről, akinek közreműködésével az ellene felhozott vádpontok egy része meg is dőlt első fokon (8.5.4.).

A negatív vélemények között azonban túlnyomó többségben vannak azok, amelyek egyes kirendelt védők tevékenységével kapcsolatosak. Meghatalmazott védőjéről csupán két terhelt nyilatkozott igen lesújtóan.

Az egyik sopronkőhidai válaszdó szerint öt kihallgatásából mindössze egyre jött el a védő, és akkor is csak hallgatott végig (9.6.1.).

Ugyancsak Sopronkőhidán tartják fogva azt a személyt, aki kérdésünkre így fakadt ki: „Én voltam a saját magam ügyvédje. Az ügyvéd nem mond soha semmit, de már nem lehet leváltani, mert ki van fizetve (9.6.6.).

Ezek az esetek rávilágítanak arra a tényre, hogy valójában csak azok gyakorolhatnak tényleges ellenőrzést „fogadott ügyvédjük” tevékenysége felett, akik megengedhetik maguknak, hogy a már kifizetett összegtől adott esetben függetlenül másik védőt hatalmazzanak meg, ha elégedetlenek. Amennyiben előre kell fizetni, sok család már nem képes védőt váltani. Ugyanakkor, amint azt az alábbi példák bizonyítják, a kirendelt védővel rendelkező terheltek találhatják magukat igazán kiszolgáltatott helyzetben.

Az egyik megkérdezett elmondta, a kirendelt védő megjelent az előzetes letartóztatás elrendelése tárgyában tartott bírói meghallgatáson, azonban láthatóan ittas volt (8.5.6.).

Egy sopronkőhidai terhelt szerint kirendelt védője ott volt ugyan a „30 napos tárgyaláson”, de végig csak ült, és nem szólt semmit (9.6.5.).

Egy másik megkérdezett arról számolt be, hogy amikor kirendelt védőjét felelőségre vonta tárgyalótermi passzivitásáért, az azt válaszolta, hogy „nem fog leállni vitatkozni a bíróval” (8.6.6.).

Kirendelt védőjével szemben a legsúlyosabb „vádát” egy magyarul nem beszélő, román állampolgárságú terhelt fogalmazta meg, akinek az előállítást foganatosító rendőrök által elkövetett állítólagos bántalmazás eredményeként még a kérdőívezés idején is erősen véraláfutásos volt a karja. Ő azt mondta, hogy a kihallgatásán az ott megjelent román tolmácsnak és a kirendelt védőnek is elpanaszolta a történeteket, de egyikük sem foglalkozott vele (3.12.6.).

Úgy tűnik, sok terhelt már csak az elsőfokú ítélet megszületése után jön rá a hatékony védelem fontosságára. Az egyik megkérdezett például elmondta, hogy kirendelt védője nem kereste meg a nyomozati szakban. A tárgyalásra is csak a jelölt jött el, de végig nem szólalt meg. Emiatt a másodfokú bíróságtól új védő kirendelését kérte (8.6.3.).

Több rászoruló család is csak az első rossz tapasztalatok után szánja el magát védő meghatalmazására.

Az egyik válaszadó arról számolt be, hogy egy ideig kirendelt védője volt, de az nem tett semmit, ezért a lánya meghatalmazott egy védőt, noha nem nagyon telik nekik erre (6.18.6.).

Egy másik személy elmondta: élettársa azután fogadott ügyvédet, hogy a kirendelt védő az előzetes letartóztatás elrendelése tárgyában tartott bírói meghallgatás legvégére érkezett oda (11.11.8.).

Ezeknek a családoknak nagy körültekintéssel kell megválasztaniuk a meghatalmazott védőt, mert – amint arra fent láthattunk példát – amennyiben előre kell kifizetniük a díjat vagy annak nagy részét, és a védő nem jár el lelkiismeretesen, semmivel sem gyakorolhatnak nagyobb ellenőrzést a tevékenysége felett, mint azok, akiket kirendelt védő véd.

Rendkívül kényes problémát vet fel azoknak a terhelteknek a beszámolója, akik azt sérelmezték, hogy a kirendelt védő beismerő vallomás megtételére próbálta rábeszélni őket (pl. 12.11.9., 12.11.10.). A konkrét ügyek ismerete nélkül nyilvánvalóan lehetetlen megítélni, hogy ezekben az esetekben jól átgondolt védői stratégiáról van-e szó (egy amúgy is reménytelen ügyben a beismerés enyhítő körülményként jöhet szóba), vagy pedig egyéb megfontolások játszanak szerepet, úgy is mint az elvégzendő munka egyszerűsítésére vagy ami még rosszabb, a kirendelő rendőrökkel való jó viszony fenntartására való törekvés a további kirendelések reményében. Az mindenestre a terheltek körében a kirendelt védői rendszerrel szemben fennálló – és már említett – széles körű bizalmatlanságot mutatja, hogy több megkérdezett ez utóbbi indokkal magyarázta kirendelt védőjének a beismerésre irányuló tanácsát.

Az egyik debreceni fogvatartott azt állította, hogy mivel a kirendelt védőügyvéd jó barátja a nyomozóknak, arra próbálta rábeszélni, tegyen beismerő vallomást, és működjön együtt a rendőrökkel (11.11.5.).

Egy másik – kaposvári – válaszadó szerint a kirendelt védő az ügyész emberé, az ügyész régi barátja és volt kollégája. „Csak arra jó, hogy rábeszélje a gyanúsítottakat a vallomástételre” (8.6.7.).

Volt olyan megkérdezett, aki közölte: meg is mondta a kirendelt védőnek, hogy nem tart rá igényt, mert beismerésre akarta rávenni (12.11.3.).

Az általános bizalomhiány szomorú példáját adta az az előzetes letartóztatott, aki

– amikor megkérdeztük, hogy miért nem kereste meg védőjét – azt válaszolta, hogy „a kirendelt ügyvéd inkább csak az ember ellen van” (11.7.9.).

Amint fent említettük, nehéz megítélni, hogy jogos-e a terhelti felháborodás, vagy a védő jó okkal javasolja a beismerést, egyes esetekben azonban a körülmények legalábbis gyanakvást keltőek.

Az egyik megkérdezett elmondta, hogy kirendelt védőjével kétszer találkozott. Először az egyik kihallgatáson, másodszor pedig akkor, amikor a védő megkereste, hogy rábeszélje a teljes beismerésre. Erre ő nem volt hajlandó, azóta nem látta a védőt (8.5.4.).

Egy másik fogvatartott arról számolt be, hogy a második kihallgatásán megjelent egy ügyvéd, aki azt tanácsolta, vállalja el, amivel a rendőrök gyanúsítják. Ha megteszi, nem kerül börtönbe. A következő kihallgatásán már új kirendelt védő volt jelen, aki viszont visszavonatta vele az előző alkalommal tett vallomását, és ennek indokaként a terhelt gyógyszeres kezelésére hivatkozott (11.11.3.).

Ez a jelenség összefügg azzal az I. 6. alatt már érintett problémával, hogy a nyomozati szakban olyan szerv rendeli ki a védőt, gondoskodik a terhelt védelméről, amelynek érdekei szöges ellentétben állnak a terheltével. E vonatkozásban a nyomozó hatóság, illetve az ügyész majdnem teljes diszkréciót élvez, hiszen az ügyvédi kamarák által rendelkezésére bocsátott listáról bármely ügyvédet kiválaszthatja. Ez nyilván nem erősíti a terheltben a kirendelt védő iránti bizalmat, amely pedig alapvető fontosságú a védő és a védenc közötti kapcsolatban. Ezért gondoljuk úgy, hogy a nyomozó hatóságnak (és a vádhatóságnak) az előtte folyamatban lévő ügyekben csak jeleznie kellene a kirendelés szükségességét, a tényleges kirendelést (azaz a kirendelt védő kiválasztását és értesítését) azonban az eljárásban semmilyen formában nem érdekelt szerv feladatául kellene szabni. E szerv akár a nemrégiben felállított jogi segítségnyújtó szolgálat lehetne.

3.

A VÉDELEM FORMÁJÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSEI A TERHELTEK ÉS AZ ELJÁRÁS EGYES SAJÁTÓSÁGAIVAL

A fentiekből az derülhetett ki: a meghatalmazott védővel rendelkező terhelteknek nagyobb az esélyük, hogy hatékony védelemben részesüljenek az eljárás során. Ezért kíváncsiak voltunk, hogy egyes – a kérdés szempontjából releváns

– demográfiai adottságokkal rendelkező terhelteknél miként alakul a kirendelt és meghatalmazott védők aránya, továbbá arra is, hogy vajon mutatható-e ki összefüggés a terhelt védőjének milyensége (kirendelt vagy meghatalmazott) és a IV. fejezetben tárgyalt sérelmes bánásmód elszenvedésének esélye, illetve a sérelmes bánásmód elleni fellépés hatékonysága között.

A védelem formájának összefüggése a terheltek egyes sajátosságaival: E körben három aspektust vizsgáltunk: a terheltek iskolázottságát, etnikai (roma vagy nem roma) származását, valamint állampolgárságát. Az alábbi eredményeket kaptuk.

40. tábla:

A kirendelt és meghatalmazott védővel rendelkező terheltek megoszlása iskolázottság szerint

	<i>Kirendelt</i>	<i>Meghatalmazott</i>	<i>Összesen</i>
8 osztálynál kevesebbet végzettek (fő)	72	23	95
8 osztálynál kevesebbet végzett terheltek %-ában	75,79	24,21	100,00
8 osztályt végzettek (fő)	83	47	130
8 osztályt végzett terheltek %-ában	63,85	36,15	100,00
8 osztálynál többet végzett, de érettségi nélküli terheltek* (fő)	83	122	205
8 osztálynál többet végzett, de érettségi nélküli terheltek %-ában	40,49	59,51	100,00
Érettségizettek** (fő)	23	36	59
Érettségizett terheltek %-ában	38,99	61,01	100,00
Összes terhelt	261	228	489
Összes terhelt %-ában	53,37	46,63	100,00

* *Ide értendők azok a terheltek, akik szakmunkásképzőt vagy szakiskolát végeztek, és azok is, akik továbbtanultak az általános iskola után, de középiskolai végzettséget végül – vagy még – nem szereztek.*

** *Ide értendők a szakközépiskolát, gimnáziumot végzett, valamint a felsőfokú végzettségű terheltek.*

Az összefüggés kézenfekvő: minél iskolázottabb valaki, annál valószínűbb, hogy jövedelmi viszonyai lehetővé fogják számára tenni védő meghatalmazását. Szignifikáns a különbség a nyolc osztálynál kevesebbet és a nyolc osztályt végzettek

között, de az igazán érdekes cezúra nem itt, hanem a nyolc osztállyal rendelkezők és a nyolc osztálnál többet végzettek között húzódik, noha az igazi jövedelmi ugrást az érettségizettek és az érettségivel nem rendelkezők között feltételezhetjük. Ebből arra következtethetünk, hogy a meghatalmazott védőt a terheltek (illetve családjaik) nem tekintik luxusnak: aki – akár jelentős megszorítások árán is – ki tudja fizetni az ügyvédi díjat, az nagy valószínűséggel megteszi.

41. tábla:

A kirendelt és meghatalmazott védővel rendelkező terheltek megoszlása etnikai származás szerint

	<i>Roma (fő)</i>	<i>Roma terheltek %-ában</i>	<i>Nem roma (fő)</i>	<i>Nem roma terheltek %-ában</i>	<i>Roma és nem roma együtt (fő)</i>	<i>Összes %-ában</i>
Kirendelt védő	78	65,55	183	49,60	261	53,48
Meghatalmazott védő	41	34,45	186	50,40	227	46,52
Összesen	119	100,00	369	100,00	488	100,00

A roma terheltek között szignifikánsan (közel 16 százalékponttal) nagyobb azoknak az aránya, akiknek kirendelt védője van. Ez nyilvánvalóan összefügg a romák nagy részének az átlagosnál hátrányosabb szociális helyzetével (amelynek vizsgálatára a felmérés sajnos nem térhetett ki).

42. tábla:

A kirendelt és meghatalmazott védővel rendelkező terheltek megoszlása állampolgárság szerint

	<i>Külföldi (fő)</i>	<i>Külföldi terheltek %-ában</i>	<i>Nem külföldi (fő)</i>	<i>Nem külföldi terheltek %-ában</i>	<i>Külföldi és nem külföldi együtt (fő)</i>	<i>Összes %-ában</i>
Kirendelt védő	20	45,45	241	54,16	261	53,38
Meghatalmazott védő	24	54,55	204	45,84	228	46,62
Összesen	44	100,00	445	100,00	489	100,00

A külföldiek között viszonylag magas azoknak az aránya, akik védőt hatalmaznak meg. Ez is azt támasztja alá, hogy aki valamilyen módon ki tudja gazdál-

kodni az ügyvédi díjat, az mindenképpen megteszi. Valószínűleg többszörösen igaz ez a külföldiekre, akik a nyelvismeret hiánya miatt fokozottan kiszolgáltatottak lehetnek a büntetőeljárásban.

A védelem formájának összefüggése a sérelmes bánásmóddal és annak következményeivel: Kiinduló hipotézisünk szerint különbség a kirendelt és a meghatalmazott védővel rendelkező terheltek között két vonatkozásban jelentkezhet: egyrészt a sérelem bekövetkezése esélyének, másrészt a panasztétel gyakoriságának és eredményességének tekintetében. Az első szempontot vizsgálva különbséget kell tennünk azon sérelmek között, amelyeket a védő jelenléte befolyásolhat, és amelyeket nem. Az elfogáskor, illetve az eljárás legelején elkövetett bántalmazásra nyilvánvalóan nem lesz hatással a védelem formája, hiszen ekkor a terheltek még feltehetően nincs is ügyvédje. Ugyanígy az esetleg sérelmesen eljáró fogdaőr sem tartja valószínűleg számon, hogy a tiszteletlenül viselkedő fogvatartottnak kirendelt vagy meghatalmazott védője van. Ezzel szemben a kihallgatásokon elkövetett bántalmazás vagy az előadó által alkalmazott lélektani nyomásgyakorlás valószínűségét nagymértékben csökkenti a védő jelenléte, aktivitása. A különböző sérelmek miatti panasztétel, illetve a megtett panasz sikerességének vizsgálata ilyen megkülönböztetést nem igényel.

Bántalmazásos esetek: A meghatalmazott védővel rendelkező személyek szignifikánsan kisebb arányban panaszkodtak bántalmazásra, mint azok a terheltek, akiknek védelmét kirendelt ügyvéd látja el. A 257, kirendelt védővel rendelkező válaszadó közül 60-an (23,4%), a 225, meghatalmazott védő által védett megkérdezett közül 20-an (8,9%) állították, hogy bántalmazásban volt részük.

Mindkét csoportban az volt a jellemző, hogy az állítólagos bántalmazás az eljárás legelején, az elfogás és előállítás kapcsán történt, előzetes feltevésünkkel ellentétben azonban nem mutatkozott jelentős különbség az eljárás későbbi szakaszában elkövetett bántalmazások tekintetében.

Ugyanakkor értékelhető eltérés fedezhető fel az eljárás kezdeti és későbbi szakaszának határmegszegésén álló – és az eljárás kulcsfontosságú mozzanatát jelentő – első kihallgatás vonatkozásában: 15, kirendelt védővel rendelkező személy állította, hogy bántalmazták az első kihallgatáson, ami a kirendelt védő által védett és bántalmazásra panaszkodó válaszadók 25 százalékát jelenti. A három, meghatalmazott védővel rendelkező és az első kihallgatáson elkövetett bántalmazást sérelmező megkérdezett a meghatalmazott védő által védett és bántalmazást állító válaszadóknak 15 százalékát adja. Itt tehát a szignifikancia határát éppen elérő különbséget látunk. Elképzelhető, hogy ez a meghatalmazott védőknek az első kihallgatáson való gyakoribb megjelenésével magyarázható.

A bántalmazás miatti panaszok és eredményességük vonatkozásában nem mutatkozott olyan jelentős különbség, mint amilyenre előzetesen számítottunk. Ugyan nagyobb arányban éltek panasszal a meghatalmazott védővel rendelkező válaszadók állítólagos bántalmazásuk miatt, az eltérés itt is éppen csak szignifikánsnak tekinthető. A 20 bántalmazást állító terhelt közül heten próbáltak sérelmükre orvoslást keresni (35%), szemben a kirendelt védő által védett terheltek mintájával, ahol 60-ból csak 15-en (25%) mondták, hogy éltek valamilyen panasszal.

Amint azt a vonatkozó résznél már jeleztük, egyik panaszos sem számolt be arról, hogy állítólagos bántalmazóját felelősségre vonták. Folyamatban is csak egy-egy ügy volt a kirendelt és a meghatalmazott védővel rendelkező terheltek csoportjaiban: Előzetes várakozásainkkal ellentétben tehát úgy tűnik, hogy – a bántalmazás eseteiben – nincs döntő jelentősége a védő milyenségének.

A panasztól való tartózkodás okai között a várakozásnak megfelelően azt találtuk, hogy a kirendelt védővel rendelkező terheltek nagyobb arányban hivatkoznak a jogorvoslati lehetőségek ismeretének hiányára. Közülük hatan (13%) mondták, hogy azért nem éltek panasszal, mert nem tudták, miként tehetnék. A meghatalmazott védő által védett személyek közül egy sem adta ezt a választ. Körülbelül ugyanolyan arányban mondták a két csoporton belül, hogy féltek a megtorlástól (32,6 és 30,8 százalék), és érdekes módon a panasztól való tartózkodás okaként valamivel nagyobb arányban jelölték meg a lépés eredményességével kapcsolatos szkepticizmust a meghatalmazott védő által védett terheltek, mint kirendelt védővel rendelkező társaik (53,9 és 50 százalék). Mivel feltételezhető, hogy a terhelt megosztja ügyvédjével, ha úgy véli, bántalmazták, ennek az eredménynek két magyarázata lehetséges: vagy a meghatalmazott védőként eljáró ügyvédek nagy része sem hisz feltétlenül védencének, vagy pedig közülük sem bíznak sokan a bántalmazásos ügyek hatékony felderítésében.

Lélektani nyomásgyakorlás: Noha azt feltételeztük, hogy a meghatalmazott védő bizonyíthatóan gyakoribb jelenléte és nagyobb aktivitása miatt az ilyen védők által védett válaszadók kisebb arányban panaszkodnak majd lélektani nyomásgyakorlásra, nem találtunk szignifikáns különbséget a két csoport között. A kirendelt védővel rendelkező terheltek 44,8 százaléka (261-ből 117 személy) állította, hogy valamilyen pszichés pressziónak volt kitéve. A meghatalmazott védő által védett válaszadók között ez az arány még magasabb is volt valamivel: 52,2 százalékuk (228-ből 119 személy) érezte úgy, hogy lélektani nyomásgyakorlásnak van kitéve.

Bár a különbség majdnem szignifikáns volt, egyértelműen itt sem igazolódott az a hipotézisünk, hogy az ilyen sérelmekkel szemben a meghatalmazott védők

– illetve védenceik – nagyobb határozottsággal lépnek fel: 17,7 százalékuk (21 személy) élt panasszal a nyomásgyakorlás miatt, szemben a kirendelt védő által védett terheltek 8,6 százalékával (10 személy).

A panaszok eredményessége tekintetében sem mutatkozott jelentős eltérés: felelősségre vonásról senki sem számolt be, bár a meghatalmazott védő által védett megkérdezettek közül ketten azt mondták, hogy a panasz nyomán indult eljárás még folyamatban van. A panasszal élők számának rendkívül alacsony volta azonban megnehezíti az eredmények érvényes értékelését.

Hasonlóan a bántalmazásos esetekhez, a panasztól való tartózkodás okaiban sem fedeztünk fel szignifikáns különbségeket. Szkepticizmusuknak mindkét csoportban 70 százalék körüli arányban adtak hangot a válaszadók, a megtorlástól való félelmet pedig 10 százalék körüli arányban jelölték meg a jogorvoslatról való lemondás okaként. Azt, hogy nem tudta, miként kell panaszt tenni, a kirendelt védővel rendelkezők 12,9 és a meghatalmazott védő által védettek 5,6 százaléka állította.

Egyéb sérelmes bánásmód: Szintén a meghatalmazott védővel rendelkező válaszadók panaszkodtak valamivel nagyobb arányban a bántalmazásnak és lélektani nyomásgyakorlásnak nem minősülő sérelmes bánásmódra (36,8 százalék, szemben a kirendelt védő által védettek 29,1 százalékával), ami – ellentétben a pszichés presszió esetével – nem feltétlenül meglepő, hiszen a zárkatársak zaklatására, a felügyelő esetleges jogszerűtlen cselekményére nincs hatással az, hogy az előzetes letartóztatottnak milyen védője van.

Ami érdekesebb, hogy nem mutatkozott különbség a panasszal élők arányai-ban. A kirendelt védők által védett válaszadók 29 százaléka (22 személy) tett panaszt az őt ért sérelmes bánásmód miatt, míg a meghatalmazott védővel rendelkezők esetében az arány 28,6 százalék (24 személy volt). Ennek két magyarázata kínálkozik: egyrészt elképzelhető, hogy a terheltek meghatalmazott védőjüknek nem számolnak be az ilyesfajta zaklatásról, minthogy az nincs szoros összefüggésben a büntetőeljárás kimenetelével, és ugyanezen okból lehetséges az is, hogy a védők nem foglalkoznak a kérdéssel (hiszen a büntetőügyre vonatkozó megbízásuk nem is terjed ki például egy bv. alkalmazottal szembeni panasz intézésére).

Valamiféle szabályszerűsége utaló eredmény sem a panaszok eredményességé tekintetében, sem pedig a panasztól való tartózkodás okainak vonatkozásában nem volt kimutatható. (Amint arra utaltunk, e kérdéskörben voltak olyanok, akik azt állították, hogy a velük szemben sérelmes bánásmódot alkalmazó személyt – ez minden esetben zárkatárs volt – felelősségre vonták. Közülük kettőnek volt meghatalmazott, egynek pedig kirendelt védője, ezek azonban olyan kis számok, hogy következtetések levonására nem alkalmasak.)

4.

ÖSSZEGZÉS

Mindent összevetve, a felmérés eredményei alátámasztják, hogy a kirendelt védők kisebb arányban vannak jelen és kevésbé aktívak a büntetőeljárás nyomozati szakában, mint meghatalmazott kollégáik, így a kirendelt védők által biztosított védelem nem felel meg minden esetben a rászorulóknak biztosított kellően hatékony védelem alkotmányos és nemzetközi jogi követelményének.

Álláspontunk szerint ebben a jól ismert problémákon (alacsony díjazás, késői értesítés, rendkívül magas másolási költségek, a magyarul nem beszélő terhelttel való konzultáció nehézségei stb.) túl a kirendelt védői rendszer alapvető strukturális problémái is szerepet játszanak. Ennek működtetéséhez négy alapvető funkció ellátására van szükség: 1) kirendelt védők biztosítása azokban az esetekben, amikor kötelező vagy egyébként szükséges; 2) a kirendelt védői tevékenység minőségének nyomon követése (egyéni minőségbiztosítás); 3) a rendszer egészének figyelemmel kísérése és értékelése (általános minőségbiztosítás), 4) a rendszer költségvetésének megtervezése és végrehajtása.

A jelenlegi szisztémában az általános minőségbiztosítás teljes mértékben hiányzik, a másik három funkció pedig (egyenként is) különböző szervek és személyek között oszlik meg. A védő kirendelése például a kamara által összeállított jegyzék alapján annak a hatóságnak a feladata, amelyik előtt az eljárás folyamatban van, az egyes védők tevékenységét a terheltségi és/vagy az adott szakban eljáró hatóság jelzése alapján az ügyvédi kamara ellenőrzi (de nem rendszeresen, hanem a fegyelmi eljárás adta keretek között), a kirendelt védők díjazására és költségeik megtérítésére vonatkozó szabályokat az igazságügyi miniszter határozza meg, a díj nagyságát pedig az Országgyűlés. Azoknak a szervezeteknek tehát, amelyek a rendszer költségvetését meghatározzák, nincsenek eszközeik a pénzükért nyújtott szolgáltatás minőségének ellenőrzésére, míg annak a szervnek (a kamarának), amely a rendszer működtetésével kapcsolatban a legtöbb funkciót ellátja, csak korlátozott beleszólása van a költségvetési kérdésekbe, továbbá a tényleges kirendelésekbe.

Ezért azon a véleményen vagyunk, hogy a funkciók nagy részét a jogi segítségnyújtó szolgálat kezében kellene összpontosítani, oly módon, hogy a szakmai ellenőrzés – az ügyvédi függetlenség megőrzésének érdekében – az ügyvédi kamara vagy egy, a kamara képviselőjéből, valamint más ügyvédemből és független szakemberekből álló, a jogi segítségnyújtó szolgálat megyei hivatalai mellett szervezett kuratórium feladata legyen.

Amint azt fent már említettük, a kirendelő hatóságnak az előtte folyamatban lévő ügyekben csak jeleznie kellene a kirendelés szükségességét, a tényleges

kirendelést (azaz a kirendelt védő kiválasztását és értesítését) azonban a jogi segítségnyújtó szolgálat végezné a kamarai lista alapján. A kirendelt védőnek értesítenie kellene a szolgálatot a terhelttel való kapcsolatfelvételtől, és ésszerű időközönként (pl. negyedévenként) – rövid feljegyzésben – arról, hogy milyen stádiumban van az ügy. Amennyiben a védő tevékenységének megfelelő voltával kapcsolatban kétely merülne fel, a szolgálat jelzése alapján a kamara joga és kötelessége lenne a szakmai ellenőrzés lebonyolítása.

Elképzelhető az a megoldás is, hogy a kirendelt védők munkáját a fent említett szakmai kuratórium kövesse nyomon. A kuratórium tagjai – jogszabályban lefektetett, szigorú titoktartási kötelezettség mellett – panasz esetén vagy szűrő-próbaszerűen – jogosultak lennének arra, hogy az adott ügyben keletkezett, a védő munkájának megítélése szempontjából lényeges iratokat megismerjék, és a védővel konzultáljanak. Ügyvédi mulasztás esetén a kuratórium kezdeményezhetné a kirendelés visszavonását, súlyosabb esetben pedig a kamarai fegyelmi eljárás megindítását.

I. MELLÉKLET

KÉRDŐÍV AZ ELŐZETES LETARTÓZTATOTTAK HELYZETÉNEK VIZSGÁLATÁHOZ¹⁶⁵

ÁLTALÁNOS ADATOK

1. *Az intézmény és a kérdező neve, a kérdezett személy sorszáma*
2. *Kitöltés helye*
 - 1) rendőrségi fogda
 - 2) büntetés-végrehajtási intézet
3. *Kitöltés ideje:*
4. *Mióta van fogva tartva?*
5. *Amennyiben büntetés-végrehajtási intézetben van fogva, mikor került át ide a rendőrségi fogdáról?*
6. *Milyen bűncselekmény(ek) miatt van előzetes letartóztatásban?*
7. *Milyen szakaszban van az eljárás?*
 - 1) még folyik a nyomozás
 - 2) a nyomozást már lezárták, de vádat még nem emeltek
 - 3) vádat emeltek, de elsőfokú ítélet még nincs
 - 4) már van elsőfokú ítélet, de még nem jogerős
8. *Volt-e korábban büntetve?*
 - 1) nem
 - 2) igen

¹⁶⁵ A kérdőív itt közölt változata nem tartalmazza a kitöltési útmutatót és a munkatársak számára a kérdőívben magában feltüntetett instrukciókat.

Ha igen:

- 2.1 visszaeső
- 2.2 különös visszaeső
- 2.3 többszörös visszaeső
- 2.4 volt büntetve, de nem tartozik az 2.1–2.3 pontok alá

9. *Milyen körülmények között került kapcsolatba a hatósággal?*

- 1) valaki kihívta a rendőrséget
- 2) tettenérés
- 3) a nyomozás során megkeresték
- 4) körözték
- 5) igazoltatás
- 6) időzésre tanúként megjelent
- 7) időzésre gyanúsítottként megjelent
- 8) egyéb módon, mégpedig:

BÁNTALMAZÁSRA VONATKOZÓ KÉRDÉSEK

10. *Bántalmazták-e Önt az eljárás folyamán?*

- 1) igen
- 2) nem

11. *Ha bántalmazták, az eljárás melyik szakaszában?*

- 1) Az eljárás kezdetén
 - 1.1 a helyszínen
 - 1.2 a rendőrségi kocsiban
 - 1.3 a rendőrség épületében
- 2) A későbbiekben
 - 2.1 az első kihallgatás során
 - 2.2 későbbi kihallgatás során
 - 2.3 a rendőrségi fogdán
 - 2.4 a büntetés-végrehajtási intézetben

12. *Ki bántalmazta?*

- 1) az előállítást / őrizetbe vételt foganatosító rendőr
- 2) az ügy előadója (nyomozó)

- 3) a rendőrségi fogdaőr
- 4) a büntetés-végrehajtási felügyelet tagja
- 5) a nevelő
- 6) más, mégpedig:

13. *Milyen módon bántalmazták?*

14. *Tett panaszt, feljelentést a bántalmazás miatt?*

- 1) igen
- 2) nem

15. *Ha nem tett, miért nem?*

- 1) Nem látta értelmét
- 2) Félt a megtorlástól
- 3) Nem tudta, hogyan kell
- 4) Egyéb okból, mégpedig

16. *Ha tett panaszt, kihez fordult?*

- 1) ügyész
 - a) ügyészségi nyomozó hivatal
 - b) katonai ügyészség
 - c) fogdaügyész
- 2) ombudsman
- 3) hazai emberi jogi szervezet
- 4) nemzetközi emberi jogi szervezet
- 5) védő
- 6) sajtó
- 7) egyéb, mégpedig:

17. *Ha tett panaszt, lett-e eredménye?*

- 1) a bántalmazókat nem vonták felelősségre
- 2) a bántalmazókat felelősségre vonták
- 3) a felelősségre vonás még folyamatban van
- 4) egyéb, mégpedig:

18. *Ha valamelyik kihallgatás során bántalmazták, mit gondol, mi volt a bántalmazás célja?*

- 1) beismerés kicsikarása

- 2) bűntársak megnevezésének kikényszerítése
- 3) félelemkeltés
- 4) fájdalom okozása egyéb cél nélkül
- 5) egyéb, mégpedig:

GYANÚSÍTOTTI KIHALLGATÁS

19. *Első kihallgatása előtt tájékoztatták-e róla, hogy nem köteles vallomást tenni?*

- 1) igen
- 2) nem

20. *Első kihallgatása előtt tájékoztatták-e róla, hogy védőügyvéd jelenlétét igényelheti?*

- 1) igen
- 2) nem

21. *Eddig összesen hány kihallgatása volt?*

- 1) még nem volt
- 2) egy
- 3) kettő
- 4) három
- 5) több

VÉDŐI TEVÉKENYSÉG

22. *Védője:*

- 1) kirendelt védő
- 2) meghatalmazott védő
- 3) nem tud róla, hogy van-e védője

Kirendelt védő

23. *Tudja-e, hogy ki a védője?*

- 1) igen
- 2) nem

24. *Ha nem tudja, hogy ki a védője, annak mi az oka?*
- 1) nem érdeklődött
 - 2) nem kapott felvilágosítást
 - a) a rendőrségi fogdán
 - b) a bv. intézetben
 - 3) egyéb, mégpedig:
25. *Kapcsolatba került-e a védővel a szabadságkorlátozás kezdete óta?*
- 1) igen
 - 2) nem
 - 3) csak az ügyvédjelölttel került kapcsolatba
26. *Ha nem, annak mi az oka?*
- 1) még nem rendelték ki
 - 2) kirendelték, de eddig nem jelentkezett
 - 3) nem tudja
 - 4) egyéb, mégpedig:
27. *Ha nem került még kapcsolatba a védővel, próbálta-e valahogy (levélben, telefonon, családtag útján, rendőrségen, nevelőn keresztül) megkeresni?*
- 1) igen
 - 2) nem
28. *Ha kapcsolatba került a védővel, az milyen módon történt?*
- 1) a védő magától felkereste
 - 2) a védő kérésre felkereste
 - 3) a védő az előzetes meghallgatáson megjelent
 - 4) a védő nyomozati cselekményen megjelent
 - 5) felhívta a védőt telefonon
 - 6) a védő válaszolt a levelére
 - 7) a védő magától beküldte az ügyvédjelöltjét
 - 8) a védő kérésre beküldte az ügyvédjelöltjét
 - 9) az ügyvédjelölt az előzetes meghallgatáson megjelent
 - 10) az ügyvédjelölt nyomozati cselekményen megjelent
 - 11) telefonon beszélt az ügyvédjelölttel
 - 12) egyéb, mégpedig:

29. *A szabadságkorlátozás kezdete után mikor került kapcsolatba védőjével?*

- 1) azonnal
- 2) később, de még az első gyanúsított kihallgatás előtt
- 3) az első gyanúsított kihallgatáson
- 4) az első gyanúsított kihallgatás után
- 5) még nem

30. *Jelen volt-e a védő az előzetes letartóztatás tárgyában tartott bírói meghallgatáson (előzetes – „30 napos” – tárgyaláson)?*

- 1) igen
- 2) nem
- 3) az ügyvédjelölt volt jelen

31. *Jelen volt-e a védő az óvadéki tárgyaláson?*

- 1) igen
- 2) nem
- 3) az ügyvédjelölt volt jelen
- 4) nem volt óvadék iránti indítvány / óvadéki tárgyalás

32. *Tudomása szerint részt vett-e valamilyen nyomozati cselekményen a védő?*

- 1) igen
- 2) nem
- 3) ügyvédjelölt volt jelen
- 4) nem tudja, nem emlékszik

33. *Ha igen, milyen cselekményen?*

- 1) első gyanúsított kihallgatás
- 2) további gyanúsított kihallgatások
- 3) poligráfós vizsgálat
- 4) tanúkihallgatás
- 5) szembesítés
- 6) szemle
- 7) bizonyítási kísérlet
- 8) felismerésre bemutatás
- 9) helyszínelés
- 10) szakvélemény ismertetése
- 11) szakértők párhuzamos meghallgatása
- 12) iratismertetés / iratok megismerése
- 13) egyéb, mégpedig:

34. *Tudomása szerint tett-e valamilyen indítványt a védő / ügyvédjelölt az eljárás során?*

- 1) igen
- 2) nem
- 3) nem tudja, nem emlékszik

35. *Ha igen, mikor?*

- 1) az első gyanúsított kihallgatáson
- 2) további gyanúsított kihallgatásokon
- 3) poligráfós vizsgálaton
- 4) tanúkihallgatáson
- 5) szembesítésen
- 6) szemlén
- 7) bizonyítási kísérleten
- 8) felismerésre bemutatáson
- 9) helyszínelésen
- 10) szakvélemény ismertetésén
- 11) szakértők párhuzamos meghallgatásán
- 12) iratismertetésen / iratok megismerésén
- 13) egyéb, mégpedig:

36. *Ha felkereste a védő / ügyvédjelölt eljárási cselekményen kívül, hányszor tette?*

Meghatalmazott védő

37. *Kapcsolatba került-e a védővel a szabadságkorlátozás kezdete óta?*

- 1) igen
- 2) nem
- 3) csak az ügyvédjelölttel került kapcsolatba

38. *Ha nem, annak mi az oka?*

- 1) még nem hatalmazott meg (a családja még nem hatalmazott meg) védőt
- 2) meghatalmaztak védőt, de eddig nem jelentkezett
- 3) nem tudja
- 4) egyéb, mégpedig:

39. *Ha nem került még kapcsolatba a védővel, próbálta-e valahogy (levélben, telefonon, családtag útján, rendőrségen, nevelőn keresztül) megkeresni?*

- 1) igen
- 2) nem

40. *Ha kapcsolatba került a védővel, az milyen módon történt?*

- 1) a védő magától felkereste
- 2) a védő kérésre felkereste
- 3) a védő az előzetes meghallgatáson megjelent
- 4) a védő nyomozati cselekményen megjelent
- 5) felhívta a védőt telefonon
- 6) a védő válaszolt a levelére
- 7) a védő magától beküldte az ügyvédjelöltjét
- 8) a védő kérésre beküldte az ügyvédjelöltjét
- 9) az ügyvédjelölt az előzetes meghallgatáson megjelent
- 10) az ügyvédjelölt nyomozati cselekményen megjelent
- 11) telefonon beszélt az ügyvédjelölttel
- 12) egyéb, mégpedig:

41. *A szabadságkorlátozás kezdete után mikor került kapcsolatba védőjével?*

- 1) azonnal
- 2) később, de még az első gyanúsított kihallgatás előtt
- 3) az első gyanúsított kihallgatáson
- 4) az első gyanúsított kihallgatás után
- 5) még nem

42. *Jelen volt-e a védő az előzetes letartóztatás tárgyában tartott bírói meghallgatáson (előzetes – „30 napos” – tárgyaláson)?*

- 1) igen
- 2) nem
- 3) az ügyvédjelölt volt jelen

43. *Jelen volt-e a védő az óvadéki tárgyaláson?*

- 1) igen
- 2) nem
- 3) az ügyvédjelölt volt jelen
- 4) nem volt óvadék iránti indítvány / óvadéki tárgyalás

44. *Tudomása szerint részt vett-e valamilyen nyomozati cselekményeken a védő?*

- 1) igen
- 2) nem
- 3) az ügyvédjelölt volt jelen
- 4) nem tudja, nem emlékszik

45. *Ha igen, milyen cselekményen?*

- 1) első gyanúsított kihallgatás
- 2) további gyanúsított kihallgatások
- 3) poligráfós vizsgálat
- 4) tanúkihallgatás
- 5) szembesítés
- 6) szemle
- 7) bizonyítási kísérlet
- 8) felismerésre bemutatás
- 9) helyszínelés
- 10) szakvélemény ismertetése
- 11) szakértők párhuzamos meghallgatása
- 12) iratismertetés / iratok megismerése
- 13) egyéb, mégpedig:

46. *Tudomása szerint tett-e valamilyen indítványt a védő / ügyvédjelölt az eljárás során?*

- 1) igen
- 2) nem
- 3) nem tudja, nem emlékszik

47. *Ha igen, mikor?*

- 1) első gyanúsított kihallgatáson
- 2) további gyanúsított kihallgatásokon
- 3) poligráfós vizsgálaton
- 4) tanúkihallgatáson
- 5) szembesítésen
- 6) szemlén
- 7) bizonyítási kísérleten
- 8) felismerésre bemutatáson
- 9) helyszínelésen
- 10) szakvélemény ismertetésén

- 11) szakértők párhuzamos meghallgatásán
- 12) iratismertetésén / iratok megismerésén
- 13) egyéb, mégpedig:

48. *Ha felkereste a védő / ügyvédjelölt eljárási cselekményen kívül, hányszor tette?*

LÉLEKTANI NYOMÁSGYAKORLÁS

49. *Kihallgatása során tett-e az előadója olyan ígéretet, hogy ha beismerő vallomást tesz*

- 1) szabadlábra helyezik
 - 1.1 igen
 - 1.2 nem
 - 1.3 nem emlékszik
- 2) gyakrabban fogadhat látogatót
 - 2.1 igen
 - 2.2 nem
 - 2.3 nem emlékszik
- 3) gyakrabban írhat levelet
 - 3.1 igen
 - 3.2 nem
 - 3.3 nem emlékszik
- 4) gyakrabban telefonálhat
 - 4.1 igen
 - 4.2 nem
 - 4.3 nem emlékszik
- 5) jobb zárkába helyezteti
 - 5.1 igen
 - 5.2 nem
 - 5.3 nem emlékszik

50. *Kihallgatása során megfenyegették-e azzal, hogy amennyiben megtagadja a vallomást, vagy nem tesz beismerést*

- 1) előzetes letartóztatásba helyezik, vagy meghosszabbítják a letartóztatását
 - 1.1 igen
 - 1.2 nem
 - 1.3 nem emlékszik

- 2) nem találkozhat családtagjaival, kapcsolattartóival
 - 2.1 igen
 - 2.2 nem
 - 2.3 nem emlékszik
- 3) korlátozzák a levelezését
 - 3.1 igen
 - 3.2 nem
 - 3.3 nem emlékszik
- 4) korlátozzák a telefonhasználatát
 - 4.1 igen
 - 4.2 nem
 - 4.3 nem emlékszik
- 5) rosszabb zárkába helyezteti
 - 5.1 igen
 - 5.2 nem
 - 5.3 nem emlékszik

51. Volt-e rá példa, hogy kihallgatása előtt (alatt)

- 1) éhezttették
 - 1.1 igen
 - 1.2 nem
 - 1.3 nem emlékszik
- 2) szomjazzatták
 - 2.1 igen
 - 2.2 nem
 - 2.3 nem emlékszik
- 3) nagyon sokáig várakoztatták
 - 3.1 igen
 - 3.2 nem
 - 3.3 nem emlékszik
- 4) egyéb módon próbálták megtörni az ellenállását
 - 4.1 nem
 - 4.2 igen, mégpedig

52. Tett panaszt a fent részletezett bánásmód miatt?

- 1) igen
- 2) nem

53. *Ha nem tett, miért nem?*

- 1) Nem látta értelmét
- 2) Félt a megtorlástól
- 3) Nem tudta, hogyan kell
- 4) Egyéb okból, mégpedig

54. *Ha tett panaszt, kibe fordult?*

- 1) ügyész
 - a) ügyészségi nyomozó hivatal
 - b) katonai ügyészség
 - c) fogdaügyész
- 2) ombudsman
- 3) hazai emberi jogi szervezet
- 4) nemzetközi emberi jogi szervezet
- 5) védő
- 6) sajtó
- 7) egyéb, mégpedig:

55. *Ha tett panaszt, lett-e eredménye?*

- 1) a jogsértőket nem vonták felelősségre
- 2) a jogsértőket felelősségre vonták
- 3) a felelősségre vonás még folyamatban van
- 4) egyéb, mégpedig:

KAPCSOLATTARTÁS A KÜLVILÁGGAL

56. *Családja, hozzátartozója, az Ön által értesíteni kívánt személy mennyi időn belül értesült az Ön előállításáról, őrizetbe vételéről, letartóztatásáról?*

- 1) aznap
- 2) másnap
- 3) több nap elteltével
- 4) egy hét elteltével
- 5) nem tudja
- 6) nem volt kit értesíteni

57. *Van-e fogvatartásának helyén telefon?*

- 1) igen
- 2) nem

58. *Fogvatartásának jelenlegi helyén módjában áll-e telefonon kapcsolatba lépni védőjével?*

- 1) nincs védője / nem tud róla, hogy lenne védője
- 2) igen
- 3) nem

59. *Fogvatartásának jelenlegi helyén módjában áll-e telefonon kapcsolatba lépni más személlyel?*

- 1) igen
- 2) nem

60. *Havi hány alkalommal van beszélője?*

- 1) egy
- 2) kettő
- 3) havi kettőnél többször
- 4) havi egynél ritkábban
- 5) egyáltalán nincs beszélője

61. *Ha havi egy alkalomnál ritkábban van, vagy egyáltalán nincs beszélője, mi ennek az oka?*

- 1) nem kap engedélyt
- 2) nincs, aki jöjjön
- 3) egyéb, mégpedig

62. *A letartóztatását követő hányadik héten kapta meg az első beszélőjét?*

- 1) első héten
- 2) második héten
- 3) harmadik héten
- 4) negyedik héten
- 5) még később

63. *Kap-e csomagot?*

- 1) igen
- 2) nem

64. *Ha kap, milyen időközönként?*

- 1) hetente kétszer
- 2) hetente
- 3) kéthetente
- 4) havonta
- 5) ritkábban, mint havonta

65. *Ha havi egy alkalomnál ritkábban kap csomagot, mi az oka?*

- 1) nincs, aki küldjön
- 2) anyagi okokból
- 3) nem engedélyezik gyakrabban
- 4) egyéb, mégpedig:

66. *Levelezik-e valakivel?*

- 1) igen
- 2) nem

67. *Ha nem, annak mi az oka?*

- 1) nincs kivel leveleznie
- 2) nem kap engedélyt a levelezésre
- 3) egyéb, mégpedig:

68. *Tudomása szerint átlagosan mennyi idő telik el a levele elküldése és megérkezése között?*

- 1) 1–4 nap
- 2) 5–7 nap
- 3) 8–10 nap
- 4) 11–14 nap
- 5) ennél több
- 6) nem tudja

69. *A postára adást követően átlagosan hány nap után kapja meg az Önnek szóló levelet?*

- 1) 1–4 nap
- 2) 5–7 nap
- 3) 8–10 nap
- 4) 11–14 nap
- 5) ennél több
- 6) nem tudja

70. Volt-e rá példa fogvatartásának jelenlegi helyén, hogy levelét a címzett nem kapta meg?

- 1) nem
- 2) igen

71. Volt-e rá példa fogvatartásának jelenlegi helyén, hogy az Önnek címzett levelet nem kapta meg?

- 1) nem
- 2) igen

72. Volt-e rá példa fogvatartásának jelenlegi helyén, hogy kimenő hivatalos levelét felbontották?

- 1) nem
- 2) igen

73. Volt-e rá példa fogvatartásának jelenlegi helyén, hogy bejövő hivatalos levelét felbontották?

- 1) nem
- 2) igen

ORVOSI ELLÁTÁS

Rendőrségi fogda vonatkozásában

74. Befogadásakor látta-e orvos?

- 1) igen
- 2) nem

75. Ha igen,

- 1) alaposan megvizsgálta
- 2) csak kikérdezte

76. Ha befogadásakor beteg v. sérült volt, jelezte-e?

- 1) beteg volt, jelezte
- 2) beteg volt, nem jelezte
- 3) sérült volt, jelezte
- 4) sérült volt, nem jelezte

77. *Ha befogadásakor sérült volt, mi okozta a sérülést?*

- 1) baleset
- 2) hatósági bántalmazás
- 3) verekedés, dulakodás
- 4) egyéb, mégpedig:

78. *Ha a sérülés okaként hatósági bántalmazást jelölt meg, vett-e fel az orvos jegyzőkönyvet?*

- 1) igen
- 2) nem
- 3) nem tudja, nem emlékszik

79. *Ha betegségét jelezte, az orvos*

- 1) szakrendelésre küldte
- 2) gyógyszerert írt fel
- 3) nem foglalkozott a panaszával
- 4) egyéb, mégpedig

Bv. intézet vonatkozásában

80. *Befogadásakor látta-e orvos?*

- 1) igen
- 2) nem

81. *Ha igen,*

- 1) alaposan megvizsgálta
- 2) csak kikérdezte

82. *Ha befogadásakor beteg v. sérült volt, jelezte-e?*

- 1) beteg volt, jelezte
- 2) beteg volt, nem jelezte
- 3) sérült volt, jelezte
- 4) sérült volt, nem jelezte

83. *Ha befogadásakor sérült volt, mi okozta a sérülést?*

- 1) baleset
- 2) hatósági bántalmazás

- 3) verekedés, dulakodás
- 4) egyéb, mégpedig:

84. *Ha a sérülés okaként hatósági bántalmazást jelölt meg, vett-e fel az orvos jegyzőkönyvet?*

- 1) igen
- 2) nem
- 3) nem tudja, nem emlékszik

85. *Ha betegségét jelezte, az orvos*

- 1) szakrendelésre küldte
- 2) gyógyszert írt fel
- 3) nem foglalkozott a panaszával
- 4) egyéb, mégpedig

MEGALÁZÓ BÁNÁSMÓD ESETEI

86. *Volt-e példa arra, hogy „kiszúrt” Önnel*

- 1) valamelyik zárkatársa
 - 1.1 nem
 - 1.2 igen, mégpedig
- 2) az ügy előadója
 - 2.1 nem
 - 2.2 igen, mégpedig
- 3) valamelyik fogdaőr
 - 3.1 nem
 - 3.2 igen, mégpedig
- 4) a felügyelet
 - 4.1 nem
 - 4.2 igen, mégpedig
- 5) más személy
 - 5.1 nem
 - 5.2 igen, mégpedig

87. *Ha történt ilyen, annak oka:*

- 1) származása
- 2) fogyatékosága
- 3) személyes ok
- 4) egyéb ok, mégpedig

88. *Tett-e panaszt a „kiszűrés” miatt?*

- 1) igen
- 2) nem

89. *Ha nem tett, miért nem?*

- 1) nem látta értelmét
- 2) félt a megtorlástól
- 3) nem tudta, hogyan kell
- 4) zsidóbecsületből
- 5) egyéb okból, mégpedig

90. *Ha tett panaszt, kibe fordult?*

- 1) ügyész
 - a) ügyészségi nyomozó hivatal
 - b) katonai ügyészség
 - c) fogdaügyész
- 2) ombudsman
- 3) hazai emberi jogi szervezet
- 4) nemzetközi emberi jogi szervezet
- 5) védő
- 6) sajtó
- 7) egyéb, mégpedig:

91. *Ha tett panaszt, lett-e eredménye?*

- 1) a jogsértőket nem vonták felelősségre
- 2) a jogsértőket felelősségre vonták
- 3) a felelősségre vonás még folyamatban van
- 4) egyéb, mégpedig:

DEMOGRÁFIAI ADATOK

92. A válaszadó neme

- 1) férfi
- 2) nő

*93. A válaszadó életkora:**94. A válaszadó legmagasabb iskolai végzettsége*

- 1) 8 osztálynál kevesebb
- 2) 8 osztály
- 3) 8 osztálynál több, de középiskolai végzettség nélkül
- 4) szakmunkásképző / szakiskola
- 5) gimnázium / szakközépiskola
- 6) felsőfok

95. Nemzeti vagy etnikai hovatartozása (ha meg kívánja mondani)

- 1) magyar
- 2) külföldi, mégpedig
- 3) cigány / roma
- 4) egyéb, mégpedig

II. MELLÉKLET

A KUTATÁS RÉSZTVEVŐI

dr. Babják Ildikó, dr. Beszedics Orsolya, Bezzeg Éva, Bolyki Orsolya, dr. Dénes Balázs, dr. Dobó Sándor, Farkas Bernadett, dr. Farkas Lilla, dr. Fazekas Tamás, dr. Friedrich Katalin, Gál Anikó, dr. Gál Gyula, dr. Gáspár Iván, dr. Haklits Györgyi, dr. Herke Csongor, Hesz Zoltán, dr. Horváth Péter, dr. Jelencsics Zsuzsa, Karmazsin Anikó, dr. Kádár András Kristóf, Komenczi Bálint, Kőszeg Ferenc, dr. Kovács Éva, dr. Kovács Tímea, dr. Kővári Béla, Krajnákné dr. Csutak Ibolya, dr. Lei Gábor, Mándli Iván, dr. Mátyus István, dr. Méhes Mária, Németh Dóra, dr. Pelle Andrea, dr. Péter Iván, dr. Simon Zoltán, dr. Somogyi János, dr. Szaniszló István, dr. Szegedy András, dr. Szegedyné dr. Bertalanffy Livia, dr. Szobeczki Zsolt, dr. Técsy Gyula, dr. Tóth Anna, dr. Ungár Anna, Vida Zoltán Ákos, dr. Vinnai Edina, Zádori Zsolt

